МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СІЛКОВА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.28/.29 : 343.845] -053.6

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **А. О. Сілкова**

Науковий керівник: **Шакун Василь Іванович**,
доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. – На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Виходячи з результатів вивчення та аналізу історичних документів запропоновано виокремити такі періоди історії розвитку досліджуваного нами предмета залежно від кримінально-правового статусу неповнолітніх: 1) від найдавніших часів до 1864 р. – зародження особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; 2) період 1864–1921 рр., що характеризується формуванням перших спеціальних норм щодо їхнього звільнення від покарання та його відбування, обмеженням покарання неповнолітніх, застосуванням медико-педагогічних заходів для їх виправлення, ухваленням низки правових актів, що передбачали загальні норми щодо умовно-дострокового звільнення та умовного засудження; 3) з 1922 по 1991 рр. – кодифікація кримінального права, виокремлення субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 4) 1991 рік – сьогодення – становлення та розвиток субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Проведене дослідження дало змогу розкрити юридичну природу звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Встановлено, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є самостійним субінститутом відносно загального утворення – інституту звільнення від покарання та його відбування, а комплексність досліджуваного субінституту в її кримінально-правовому аспекті полягає в тому, що він поєднує норми двох інститутів кримінального права України: звільнення від покарання та його відбування і особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

У результаті дослідження кримінально-правового змісту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування виокремлено конкретні правові (нормативні) характеристики окремих «груп», що об'єднують однотипні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, – так звані його складові, зокрема: 1) звільнення неповнолітніх від покарання. У межах цієї складової доцільно виокремити три різні варіанти звільнення неповнолітніх від покарання зі своїм специфічним кримінально-правовим змістом: а) звільнення неповнолітніх від покарання без його призначення; б) остаточне і безумовне звільнення неповнолітніх від відбування покарання, що призначене вироком суду; в) «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання; 2) звільнення від подальшого відбування покарання неповнолітньої особи, яка вже розпочала його відбувати; 3) пом'якшення призначеного покарання; 4) заміна покарання більш м'яким.

Визначено співвідношення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з такими кримінально-правовими явищами, як: кримінальна відповідальність, пом'якшення покарання при його призначенні та звільнення від кримінальної відповідальності.

Проведене порівняльно-правове дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування дало змогу виокремити: а) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що схожі за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України; б) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України; до таких різновидів можна віднести заміну неповнолітньому невідбутої частини покарання більш м'яким, переривання виконання покарання, тимчасове звільнення ув'язнених під гарантію, електронний нагляд, звільнення від покарання особи, яка важко постраждала внаслідок учинення нею злочину, та застосування пробації. Крім того, в основу порівняння закладено критерій належності певної держави до конкретного виду

правових систем: романо-германське право, близьким до якого є скандинавське право, латиноамериканське право і право Японії; англо-американське право, або система «загального права»; релігійно-традиційні правові системи та змішані правові системи.

Розкрито кримінально-правовий зміст окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом України та мають аналоги в кримінальному праві деяких зарубіжних держав, шляхом аналізу елементів юридичних конструкцій складу таких різновидів звільнення.

Ґрунтуючись на науково-теоретичній базі дослідження й враховуючи позитивний іноземний досвід, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Зокрема, запропоновано:

– розширити сферу застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням;

– визначити по-іншому початок обчислення іспитового строку;

– розширити перелік обов’язків, котрі можуть бути застосовані судом під час звільнення від відбування покарання з випробуванням;

– змінити послідовність розташування примусових заходів виховного характеру залежно від менш суворого до більш суворого;

– передбачити можливість заміни невідбутої частини покарання більш м'яким особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років;

– визначити мінімальну межу фактично відбутого покарання, що надає можливість застосувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, в тому числі до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років;

– передбачити такий критерій матеріальної підстави застосування умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, в тому числі до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, як відшкодування шкоди, що завдана внаслідок учинення злочину, в разі наявності майна, коштів або заробітку;

– передбачити заборону приведення вироку до виконання в разі зупинення перебігу строків давності, якщо після набрання вироком законної сили минуло п’ятнадцять років;

– врегулювати питання звільнення від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків, при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання та у зв’язку із закінченням строків давності.

На основі аналізу емпіричної бази дослідження, зокрема, статистичних даних, судової практики та результатів проведеного анкетування, зроблено висновок про дієвість різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування та запропоновано алгоритм реалізації пробаційної програми.

Ключові слова: звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, компаративістське дослідження, пробація, іспитовий строк, примусові заходи виховного характеру, умовно-дострокове звільнення, строки давності виконання обвинувального вироку.

SUMMARY

Silkova A. O. Discharge Juveniles from Punishment and from Serving it. – The manuscript. Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law. – The National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The dissertation is a comprehensive scientific research on the issues of the discharge juveniles from punishment and from serving it. Based on the results of the study and analysis of historical documents, it is proposed to distinguish the following periods of the history of the subject, depending on the criminal status of juveniles: 1) from the ancient times to 1864 – the origin the criminal responsibility features and punishment of juveniles; 2) the period of 1864-1921, characterized by the formation of the first special rules for their discharge from punishment and from serving it, restrictions on a punishment of juveniles, the use of medical and pedagogical measures for their correction, the adoption of a number of legal acts that envisaged the general rules on conditional and early release and probation; 3) from 1922 to 1991 – the codification of criminal law, the separation of the sub-institution for the discharge juveniles from punishment and from serving it; 4) 1991 – present – the formation and development of a sub-institution for the discharge juveniles from punishment and from serving it.

The study made it possible to reveal the legal nature of the discharge juveniles from punishment and from serving it. It has been established that the discharge juveniles from punishment and from serving is an independent sub-institution in relation to a broader institution – the institution of discharge from punishment and from serving it, and the complexity of the investigated sub-institute in its criminal-law aspect is that it combines the norms of the two institutes of criminal law of Ukraine: discharge from punishment and from serving it and features of criminal liability and juvenile punishment.

As a result of the study of the criminal law content of the discharge juveniles from punishment and from serving it specific legal (normative) characteristics of individual "groups" were identified, uniting the same types of discharge juveniles from punishment

and from serving it – so-called its components, in particular: 1) discharge juveniles from punishment. Within this component it is necessary to distinguish three different options for the discharge juveniles from punishment with their specific criminal-law content: a) the discharge juveniles from punishment without its appointment; b) the final and unconditional discharge juveniles from serving a punishment imposed by a court sentence; c) "conditional" discharge juveniles from serving a punishment imposed by a court sentence; 2) discharge from further serving a punishment of a juvenile who has already begun to serve it; 3) mitigation of a punishment imposed; 4) the replacement of a punishment with more lenient.

The relationship between the discharge juveniles from punishment and from serving it with such criminal-legal phenomena as criminal liability, mitigation of a punishment at its appointment and discharge from criminal liability is determined.

A comparative legal study of the discharge juveniles from punishment and from serving it made it possible to distinguish: a) the types of discharge provided by the criminal law of some foreign states, similar in their criminal law content to the types of discharge provided for by the criminal law of Ukraine; b) the types of discharge that are provided by the criminal law of some foreign countries, which have a distinct criminal law content from the types of discharge, that are provided by the criminal law of Ukraine; Such varieties include the substitution of the unspent part of a punishment with more lenient, interruption of the punishment, temporary discharge of prisoners under the guarantee, electronic supervision, discharge from punishment if a person has been severely affected by the crime and the use of probation. In addition, the basis of comparison is the criterion of the belonging of a particular state to a specific type of legal system: the Romano-Germanic law, close to which are Scandinavian law, Latin American law and Japanese Law; Anglo-American law, or system of "common law"; religious-traditional legal systems and mixed legal systems.

The criminal law content of certain types of the discharge juveniles from punishment and from serving it, which is provided by the criminal law of Ukraine and has analogies in the criminal law of some foreign states, is disclosed by analyzing the elements of the legal constructions of such types of discharge.

Based on the scientific-theoretical basis of the research and taking into account the positive foreign experience, proposals have been formulated for improving the legal regulation of the discharge juveniles from punishment and from serving it. In particular, it is proposed:

– to expand the scope of the exemption of juveniles from serving a punishment with a probation;

– to define a different the beginning of the calculation the probation period;

– to expand the list of duties that can be applied by the court during the discharge from serving a punishment with a probation;

– to change the order of the arrangement of compulsory measures of educational nature, depending on the less severe to the more lenient;

– to provide the possibility of replacing the unserved part of a punishment with more lenient, for the persons who serve a punishment for a term of imprisonment for a certain crime, committed below the age of eighteen;

– to determine the minimum threshold for the actual punishment that has been served, which makes it possible to apply conditional discharge from serving a punishment, including those who committed a crime below the age of eighteen;

– to provide such a criterion of the material basis for the application of conditional discharge from serving a punishment, including those who committed a crime below the age of eighteen, as compensation for damage caused as a result of committing a crime in the event of possession of property, funds or earnings;

– to prohibit the enforcement of a punishment in case of suspension of the validity of the limitation period if, after the entry into force of the sentence, the legal force has expired fifteen years ago;

– to resolve the issue of discharge from serving a punishment designated for a combination of crimes or sentences, with conditional discharge from serving a punishment and discharge from serving a punishment in connection with the expiration of the limitation period.

On the basis of the empirical research, in particular, the statistical data, judicial practice and the results of the conducted questioning, it was concluded that the types of

discharge juveniles from punishment and from serving it are efficient and an algorithm for implementing the probation program was proposed.

Key words: discharge juveniles from punishment and from serving it, comparative study, probation, trial term, compulsory measures of educational nature, parole, limitation periods for execution of the sentence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сілкова А. О. Особливості нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України та окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2015. № 31. Т. 3. С. 62–66.

2. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: окремі теоретичні аспекти. *Право і суспільство.* 2015. № 5–2. Ч. 2. С. 210–217.

3. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: історичний вимір. *Вісник Асоціації кримінального права України.* Електронне наукове видання. Вип. 1 (6). 2016. С. 198–211.

4. Сілкова А. О. Компаративістичні засади дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. *Економіка. Фінанси. Право.* 2017. № 9. С. 20–26.

5. Silkova A. Theoretical Features of Discharge Juveniles from Punishment with the Probation in Criminal Law of Ukraine and Criminal Law of Some Foreign States. *LEGEA ŞI VIAŢA.* Nr. 3/2 (315). 2018. pp. 149–155.

6. Silkova A. Features of Implementation of Probation Programs for Juveniles. *East European Scientific Journal.* # 9 (37). 2018. part 4. pp. 63–66.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сілкова А. О. Окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що не передбачені кримінальним правом України. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 4 квіт. 2014 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2014. С. 198–204.

8. Сілкова А. О. Аналіз факторів формування злочинної поведінки неповнолітніх у сучасних умовах (за результатами анкетування засуджених

неповнолітніх). *Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства:* матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 верес. 2018 р.). Херсон: Вид-во «Молодий вчений», 2018. С. 80–86.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

9. Silkova A. The Problems of Juvenile Delinquency in the Decisions of the 13th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. *Issues of Application of English Language in Teaching of Criminal Legal Disciplines:* materials of Round Table (Kyiv, June 23, 2016). Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2016. pp. 67–70.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 14

ВСТУП 15

РОЗДІЛ 1. ВЧЕННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ..... 25

1.1. Історико-правові засади дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування……...25

1.2. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як об’єкт дослідження кримінально-правової науки 40

1.3. Методологічні засади дослідження правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування 63

Висновки до розділу 1 85

РОЗДІЛ 2. КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ОДНОТИПНИХ РІЗНОВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ..... 89

2.1. Звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням 89

2.2. Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру..... 108

2.3. Умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування покарання.. 122

2.4. Звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку 133

Висновки до розділу 2 139

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВЧЕННЯ І ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ..... 142

3.1. Основні напрями розвитку теорії вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування..... 142

3.2. Удосконалення правового регулювання різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування 148

3.3. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінологічному та кримінально-виконавчому вимірі 162

Висновки до розділу 3 178

ВИСНОВКИ 182

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 188

ДОДАТКИ 210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз.	– абзац
ВССУ	– Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
гл.	– глава
ГП України	– Генеральна прокуратура України
ДСА України	– Державна судова адміністрація України
КВК України	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України	– Кримінальний кодекс України 2001 року
КК України 1960 року	– Кримінальний кодекс України 1960 року
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року
КПК України 1960 року	– Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
НАВС	– Національна академія внутрішніх справ
НП України	– Національна поліція України
ООН	– Організація Об’єднаних Націй
п.	– пункт
ППВСУ	– постанова Пленуму Верховного Суду України
рр.	– роки
РНК	– Рада Народних Комісарів
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
РРФСР	– Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ	– Російська Федерація
ст.	– стаття
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦВК	– Центральний виконавчий комітет
ч.	– частина
§	– параграф

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Україна як демократична, соціальна, правова держава, при виробленні та здійсненні кримінально-правової політики, повинна орієнтуватись на принципи верховенства права, гуманізму, індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру, економії репресії. У свою чергу реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності й покарання повинна зазнавати раціональної модифікації.

Безумовно, суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину, не може залишитись некараним. Проте не кожна особа, яка його вчинила, і не за будь-яких обставин має неодмінно підлягати покаранню. У певних випадках для виправлення особи та запобігання вчиненню нею нових злочинів може бути достатньо лише державного осуду або ж відбуття нею лише частини призначеного покарання. Тому вихідні положення кримінально-правової політики нашої держави мають передбачати, зокрема, пом’якшення кримінальної відповідальності та можливість відмови держави від каральних заходів щодо певних осіб.

З урахуванням психофізіологічних властивостей осіб, котрі вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, все більшої актуальності в нашій державі набирає такий захід кримінально-правового характеру, як звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Багаторічна практика існування і застосування цього заходу довела, що наявність перспектив повного або часткового звільнення від покарання та (або) його відбування створює сприятливі умови для прискорення процесу виправлення та досягнення цілей кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх засуджених.

Як свідчать статистичні дані Державної судової адміністрації України, рівень так званої рецидивної злочинності неповнолітніх, щодо яких було застосовано різновиди звільнення від покарання та (або) його відбування, за останні три роки є невисоким і стабільним (у 2015 році – 10,7 %, у 2016 році – 11,4 %, у 2017 році – 10,0 %, у 2018 році – 5,6 %) [1; 2; 3; 4]. Вказане також було підтверджено результатами проведеного анкетування – лише 7,9 % опитаних неповнолітніх осіб

було раніше засуджено за вчинення злочинів.

Цілісне розуміння сутності звільнення від покарання та його відбування в контексті кримінального права та кримінології досліджене у працях таких учених, як: В. І. Арькова, Ю. В. Баулін, Н. Л. Березовська, А. А. Березовський, Р. І. Брящей, В. П. Герасименко, В. В. Голіна, О. П. Горох, О. О. Горшенін, О. М. Джужа, Т. І. Дмитришина, О. О. Дудоров, Ю. І. Ємець, А. П. Закалюк, Д. В. Казначеєва, І. І. Карпець, О. О. Книженко, О. М. Костенко, Г. А. Кригер, В. В. Кузнецов, Н. Ю. Максимова, В. О. Меркулова, А. А. Музика, Н. В. Лісова, В. А. Ломако, В. І. Осадчий, Є. О. Письменський, Д. В. Ривман, М. В. Романов, А. В. Савченко, С. В. Сахнюк, В. В. Скибицький, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Чернєй, В. І. Шакун, С. Д. Шапченко, О. О. Ямкова, С. С. Яценко та ін.

Суттєвий внесок у розв'язання проблем звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування зробили у своїх дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук такі науковці, як: В. М. Бурдін «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні» (2002) [5], О. О. Ямкова «Примусові заходи виховного характеру: правова природа» (2003) [6], Т. О. Гончар «Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України» (2005) [7], О. В. Дащенко «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх» (2009) [8], А. О. Клевцов «Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України» (2009) [9], О. О. Северин «Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі» (2009) [10], О. С. Яцун «Особливості кримінального покарання неповнолітніх» (2009) [11], Є. М. Вечерова «Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади)» (2010) [12], Л. В. Герасимчук «Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру» (2013) [13], Ю. В. Єгорова «Умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його

відбування у кримінальному праві України» (2015) [14], Т. І. Пономарьова «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз» (2016) [15], Т. І. Дмитришина «Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи» (2018) [16], у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Є. С. Назимко «Теоретико-прикладні засади становлення і розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» (2016) [17] та ін.

Разом із тим окремі питання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування залишились недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі. До їх числа, зокрема, належать: комплексний аналіз та систематизація різновидів звільнення від покарання та його відбування, що застосовуються до неповнолітніх за кримінальним правом України, визначення основного кримінально-правового змісту різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, порівняння різновидів звільнення від покарання та його відбування, що застосовуються до неповнолітніх і передбачені кримінальним правом України, з різновидами звільнення від покарання та його відбування, що застосовуються до неповнолітніх в окремих зарубіжних державах.

Розв’язання згаданих проблемних питань з метою вироблення конкретних пропозицій щодо створення ефективної системи заходів кримінально-правового характеру стосовно неповнолітніх злочинців повною мірою зумовлює актуальність проведеного дослідження як для доктрини кримінального права, так і для практики застосування кримінального законодавства.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. № 2623-III; Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента

України від 25.08.2015 р. № 501/2015; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 рр., затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16.03.2013 р. № 275 (п. 5.6, 5.8, 5.13, 6.18, 7.16); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (п. 1.2.8, 3.2.4). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 29.10.2015 р. № 20) та включена до Переліку тем дисертаційних досліджень з питань держави і права Національної академії правових наук України (№ 772, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є розвиток теорії кримінального права щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання відповідної сфери правовідносин та практики його застосування.

Досягнення мети дослідження реалізується шляхом розв’язання таких *завдань*:

– визначити історичні витоки досліджуваного заходу кримінально-правового характеру;

– розкрити юридичну природу та кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування;

– з’ясувати співвідношення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з такими кримінально-правовими явищами, як: кримінальна відповідальність, пом’якшення покарання при його призначенні та звільнення від кримінальної відповідальності;

– дослідити особливості нормативної регламентації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в кримінальному праві України та окремих зарубіжних держав і здійснити їх систематизацію;

– виокремити особливості компаративістського дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування;

– визначити кримінально-правовий зміст тих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом як України, так і окремих іноземних держав;

– з'ясувати особливості кримінально-правового змісту різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав і мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування;

– розробити практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення діяльності органів, що здійснюють виконання окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру.

Предмет дослідження – звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Методи дослідження обрано, виходячи з поставленої в роботі мети, з урахуванням об'єкта й предмета дослідження. В основу дисертації покладено *діалектичний* метод дослідження правових явищ (усі розділи дисертації). Спеціальними методами дослідження, що використані в роботі, є: *метод системного аналізу правових норм* – для порівняння норм, що стосуються звільнення від покарання та його відбування в цілому і звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (підрозділ 1.2); для порівняльного аналізу звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з такими кримінально-правовими явищами, як: кримінальна відповідальність, пом'якшення покарання при його призначенні та звільнення від кримінальної відповідальності (підрозділ 1.3); для проведення систематизації різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (підрозділ 1.2); *соціологічний* – для вивчення, узагальнення та аналізу матеріалів правозастосовної практики звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також результатів

анкетувань (підрозділи 2.1–2.4, 3.2); *історико-правовий* – як можливість показати розвиток окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також визначити пріоритетні напрями їхнього розвитку в майбутньому (підрозділ 1.1); *компаративістський* – для порівняння різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом України, з різновидами звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом окремих зарубіжних держав, що надало можливість внести конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного Кримінального кодексу України (підрозділи 2.1–2.4, 3.1); *статистичний* – для обґрунтування теоретичних положень роботи даними судової статистики та іншої статистичної інформації (підрозділ 3.1).

Емпіричну основу дослідження склали: а) дані вивчення 180 матеріалів кримінальних проваджень (справ) щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що розглянуті вітчизняними судами в період 2012–2018 рр.; б) результати анкетування 100 працівників Прилуцької виховної колонії, а також працівників підрозділів філій Державної установи «Центр пробації» в місті Києві та Київській області, Житомирській, Черкаській та Чернігівській областях; в) результати анкетування 134 засуджених неповнолітніх; г) статистичні та аналітичні дані в період 2015–2018 рр. про стан злочинності неповнолітніх в Україні та заходи кримінально-правового характеру, що до них застосовувалися.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за своїм змістом і структурою дисертація є одним із перших у вітчизняному кримінальному праві комплексним дослідженням звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також його компаративістським аналізом. Конкретний внесок дисертанта в наукову розробленість окреслених положень полягає в обґрунтуванні пропозицій та рекомендацій, що містять елементи наукової новизни й мають теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

– визначені істотні характеристики (ознаки) звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як окремого субінституту кримінального права

України, зокрема: цей захід застосовується до неповнолітньої особи, яка визнана винною в учиненні одного або кількох злочинів обвинувальним вироком суду; усі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, за винятком помилування, котре здійснюється Президентом України, та індивідуальної амністії, котра можлива шляхом прийняття закону Верховною Радою України, застосовуються виключно судом; перелік підстав, умов та окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, є вичерпний та закріплений в положеннях законодавства України про кримінальну відповідальність; правова суть звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування полягає в «пом'якшенні» кримінальної відповідальності неповнолітньої особи;

– розкрито комплексний характер субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України, встановлені основні типи (варіанти) співвідношення між відповідними нормами інститутів «Звільнення від покарання та його відбування» та «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», а саме: можливість поширення на неповнолітніх норм щодо так званих «загальних» різновидів звільнення від покарання та його відбування; можливість поширення на неповнолітніх норм щодо «загальних» різновидів звільнення від покарання та його відбування з урахуванням положень, що передбачають певну специфіку цих різновидів саме для неповнолітніх; можливість поширення на неповнолітніх загальних норм інституту звільнення від покарання та його відбування і положень щодо так званих «спеціальних» різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування;

– виокремлено складові субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: звільнення неповнолітніх від покарання; звільнення від подальшого відбування покарання неповнолітньої особи, яка вже розпочала його відбувати; пом'якшення призначеного покарання та заміна покарання більш м'яким;

– визначено особливості використання компаративістського методу в

досліджені звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, розроблено алгоритм такого дослідження, на підставі чого розглянуто досвід зарубіжних держав щодо регламентації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як тих, що схожі за своїм кримінально-правовим змістом на різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом України, так і тих, що істотно відрізняються від них своїм кримінально-правовим змістом;

– розроблено основні напрями щодо вдосконалення вчення і правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (концептуальний, спеціально-юридичний та техніко-юридичний), внесено конкретні пропозиції щодо змін і доповнень відповідних нормативно-правових актів України;

удосконалено:

– орієнтири щодо співвідношення змісту понять «звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування», «звільнення від кримінальної відповідальності», «пом'якшення покарання при його призначенні» та «кримінальна відповідальність»;

– критерії (підстави) систематизації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, передбачених кримінальним правом України, та проведено таку систематизацію;

дістало подальший розвиток:

– підходи до дослідження історичного досвіду звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. На підставі чого виокремлено та охарактеризовано конкретні історичні періоди розвитку звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України;

– положення про те, що різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є дієвими заходами кримінально-правового характеру, оскільки спрямовані на досягнення цілей запобігання злочинам, виправлення та ресоціалізацію неповнолітніх, як правило, без реального відбування покарання останніми;

– практичні рекомендації, що спрямовані на вдосконалення діяльності органів, що здійснюють виконання окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, зокрема, в частині розроблення алгоритму реалізації працівниками Державної установи «Центр пробації» пробаційної програми для неповнолітніх суб'єктів пробації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації методологічні прийоми, аналітичні матеріали, положення й висновки використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – для вдосконалення окремих положень Кримінального кодексу України (КК України) в частині звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 18.07.2018 р. № 04-18/12-1358);

– *правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення діяльності органів, що здійснюють виконання окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (акт про впровадження Державної установи «Центр пробації» від 03.12.2018 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – як підґрунтя для подальшого дослідження теоретичних і прикладних питань щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (акт про впровадження Національної академії внутрішніх справ від 06.12.2018 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладення і вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Актуальні питання кримінального права», «Кримінологія», «Профілактика злочинів», «Правозастосовна практика» (акт про впровадження Національної академії внутрішніх справ від 23.11.2018 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження та практичні висновки оприлюднені у виступах дисертанта під час проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 4 квітня 2014 р.); круглого столу «Issues of Application of English Language in Teaching of Criminal Legal Disciplines» (Kyiv,

June 23, 2016); III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства» (м. Харків, 14-15 вересня 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і дев'яти додатків. Повний обсяг дисертації становить 259 сторінок, з яких основний текст – 173 сторінки, список використаних джерел – 22 сторінки (213 найменувань), додатки розміщені на 49 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ВЧЕННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1. Історико-правові засади дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування

З урахуванням останніх політичних, соціально-економічних та інших змін в умовах життя нашого суспільства виникає об’єктивна необхідність у реформуванні системи заходів кримінально-правового характеру в напряму її подальшої демократизації та гуманізації. Цей напрям включає, зокрема, відмову держави від каральних заходів. Одним із способів його реалізації є вдосконалення в кримінальному праві України інституту звільнення від покарання та його відбування, в тому числі в частині, що стосується неповнолітніх.

Міжнародна Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (Конвенція 1989 року) орієнтує на таке поводження з неповнолітнім правопорушником, яке сприяє розвиткові в дитини почуття гідності й значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві [18].

Беручи до уваги положення ст. 1 Конвенції 1989 року та чинного законодавства України, в межах цієї роботи будуть досліджуватись різновиди звільнення від покарання та його відбування, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, котрі вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років.

Як і будь-яке дослідження об’єкта науки, першочерговим є дослідження становлення та розвитку його правового регулювання. Ми погоджуємося із Д. О. Сисоєвим, що історико-правовий пошук надає можливість узагальнити масиви історичних даних, визначити принципи виникнення та зміни тенденцій історичного розвитку та врахувати їх при визначенні обґрунтованості та ефективності сучасної форми криміналізації відповідних діянь [19, с. 289]. Отже, з огляду на це, викладення матеріалу у цьому підрозділі доцільно організувати

через аналіз періодів вітчизняного кримінального законодавства, яке регламентувало субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Розпочнемо із аналізу критеріїв до періодизації історії розвитку права і законодавства в цілому та кримінального права і законодавства зокрема.

Традиційним у науці є формаційний підхід до періодизації історії розвитку права і законодавства, в основу якого покладено історичний тип розвитку держави.

Так, І. А. Безклубий, І. С. Гриценко та О. О. Шевченко виділяють такі основні етапи розвитку українського права: 1) виникнення та розвиток давньоукраїнського права; 2) право Київської Русі; 3) розвиток права в Галицькій та Волинській землях; 4) українське право другої половини XVII – XVIII ст.; 5) нищення українського права наприкінці XVIII – XIX ст. [20, с. 13].

Дещо іншою є періодизація, що запропонували М. В. Цвік та О. В. Петришин: 1) період Київської Русі й часів феодальної роздробленості; 2) період перебування українських земель у складі Польщі, Литви, Речі Посполитої (кінець XIV – перша половина XVII ст.); 3) період Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.); 4) період перебування України у складі Російської імперії; 5) період української революції (1917–1921 рр.); 6) право України за радянських часів (1917–1991 рр.); 7) період становлення та розвитку вищих представницьких органів влади України [21, с. 5–6].

Схожими з наведеними вище є періодизації, що запропонували А. С. Чайковський та Р. М. Лащенко [22, с. 4–9; 23, с. 32].

За таким же критерієм – особливості державно-правової і соціально-економічної системи влади – здійснила Н. Ф. Кузнецова періодизацію історії розвитку російського кримінального законодавства XX ст., зокрема: 1) кримінальне законодавство в період переходу до буржуазної монархії й буржуазно-демократичної республіки (1901 – жовтень 1917 року); 2) становлення радянського кримінального законодавства (жовтень 1917–1922 рр.); 3) перші КК РСФСР (1922–1925 рр.); 4) перше загальносоюзне кримінальне законодавство (КК союзних республік 1926–1940 рр.); 5) кримінальне законодавство періоду грубих

порушень законності (1927–1941 рр.); 6) воєнне і післявоєнне кримінальне законодавство (1941–1953 рр.); 7) кримінальне законодавство періоду лібералізації суспільних відносин (1953–1960 рр.); 8) кримінальне законодавство періоду уповільнення розвитку суспільних відносин (1961–1985 рр.); 9) кримінальне законодавство періоду перебудови (1985–1990 рр.) і пострадянського періоду (1991–2000 рр.) [24, с. 19–20].

М. І. Колос виокремив періоди історії розвитку кримінального права за критерієм кодифікації законодавства: 1) кримінальне право на землях Русі-України періоду Княжої доби (X–XVI ст.); 2) кримінальне законодавство і право на землях Русі-України періоду Литовської держави та в Запорозькій Січі; 3) кримінальне законодавство і право періоду перебування України у складі Російської імперії (XVIII–XX ст.); 4) кримінальне законодавство і право 1917–2000 рр.; 5) сучасне кримінальне законодавство [25, с. 111].

Більше детальна періодизація за критерієм дії джерел кримінального права на території України у різні часи була запропонована В. В. Кузнецовим та М. В. Сийплокі: 1) період Руської Правди (1017–1054 рр.); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгові тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 рр.; 7) період Військового Артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складання проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період «Уставу благочиния, или полицейского» 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1885 р.; 15) період Уголовного Уложення 1903 р.; 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період

КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УРСР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 р. [26, с. 97].

Варто зауважити, що окрім наведених критеріїв періодизація історії розвитку кримінального законодавства і права здійснювалась і з урахуванням особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Зокрема, О. С. Яцун виокремлює такі періоди: 1) період Київської Русі (X–XIII ст.); 2) період польсько-литовського панування та козацька доба (XIV–XVII ст.); 3) період перебування України у складі Російської імперії, Польщі та Австро-Угорщини (XVII ст. – 1917 р.); 4) радянський період (1917–1991 рр.); 5) період незалежності України (із 1991 р.) [11, с. 13].

На думку Л. Ю. Голишевої, ювенальне право Росії мало такі етапи становлення та розвитку: 1) розуміння дитини як об'єкта батьківської влади (період до 1917 р.); 2) дитина – об'єкт радянської державної політики (період з 1917 до поч. 90-х рр.); 3) усвідомлення законодавцем дитини як суб’єкта правових відносин (кінець XX ст. – початок XXI ст.) [27, с. 40].

Н. М. Крестовська пропонує такі етапи формування юридично-нормативного ставлення до дитини та дитинства: 1) дитина в правовому полі традиційного суспільства – давньоруському, доби високого середньовіччя в Україні, в українському постсередньовічному суспільстві (від найдавніших часів до середини XIX ст.); 2) зародження «дитячого» права та ювенальної юстиції (з другої половини XIX ст. до 1917 р.); 3) становлення радянської системи ювенального законодавства та ювенальної юстиції (1917–1990 р.) [28, с. 78–79].

Таким чином, серед науковців немає єдиного підходу до періодизації історії розвитку права і законодавства, а отже, кримінального права і законодавства. На нашу думку, періодизацію історичного розвитку субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування варто здійснювати беручи до уваги кримінально-правовий статус неповнолітніх. Тому на підставі аналізу наведених вище періодизацій пропонуємо виокремити такі періоди історії розвитку досліджуваного нами предмета:

1) від найдавніших часів до 1864 р. – зародження особливостей

кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх;

2) період 1864–1921 рр., що характеризується формуванням перших спеціальних норм щодо їхнього звільнення від покарання та його відбування, обмеженням покарання неповнолітніх, застосуванням медико-педагогічних заходів для їх виправлення, ухваленням низки правових актів, що передбачали загальні норми щодо умовно-дострокового звільнення та умовного засудження;

3) 1922–1991 рр. – кодифікація кримінального права, виокремлення субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування;

4) 1991 рік – сьогодення – становлення та розвиток субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Давні пам’ятки кримінального законодавства взагалі не містили положень, що стосувались би звільнення від покарання та його відбування, в тому числі й щодо неповнолітніх. Як зазначає Т. О. Гончар, до кінця XVI ст. робилися лише спроби визначити особу, яка вчинила злочин, указуючи на її стать, правовий стан (холоп або шляхтич тощо), що стосується віку кримінальної відповідальності, то він не визначався, у зв’язку з чим не визначалися й особливості відбування покарання [7, с. 15].

Норми кримінального законодавства XIX ст. були досить непослідовними у питаннях визначення як віку кримінальної відповідальності, так і формування єдиної системи покарань для неповнолітніх. До того ж у більшості нормативних актів не було передбачено жодних особливостей призначення неповнолітнім покарання та його відбування [29, с. 201].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року хоч і було першим правовим актом, котрий детально регулював особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, проте згадок про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не містив [30].

Перші вказівки про можливість звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування містились у ст. 6 Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями, від 20 листопада 1864 року. Зокрема, було встановлено, що «в тих місцях, де будуть створені виправні притулки, неповнолітні віком від десяти

до сімнадцяти років можуть замість ув'язнення у в'язниці бути направлені в ці притулки на строк, визначений мировим суддею, але не більший ніж до досягнення ними вісімнадцяти років» [31, с. 10]. Однією з основних причин такого звільнення від відбування покарання у виді ув'язнення у в'язниці, як було зазначено в примітці до ст. 6 цього Статуту, було переконання тодішніх законотворців, що «з урахуванням особливих властивостей дитячого віку застосування до малолітніх загальних видів покарань представляється або зовсім неможливим, або веде до ще більшої шкоди» [31, с. 12].

Ймовірно, з цієї ж причини 5 грудня 1866 року в Російській імперії був затверджений Закон «Про заснування притулків і колоній для морального виправлення неповнолітніх злочинців» і «Правила про виправні притулки», що регулювали порядок заміни неповнолітнім покарання у виді ув'язнення у в'язниці шляхом направлення не тільки до державних притулків, а й приватних. Метою такого заходу кримінально-правового характеру було моральне виправлення засуджених вироками суду неповнолітніх шляхом навчання Закону Божого, читання, письма, основних правил арифметики й інших елементарних наук, ремісництва або землеробства (на розсуд установ) [32, с. 216].

Кримінальне уложення про злочини й проступки 1879 року, що було чинне в XIX ст. на територіях Західної України, які перебували у складі Австро-Угорської імперії, передбачало можливість зміни покарання у виді позбавлення волі із застосуванням каторжних робіт та ув'язнення в робочому домі «молодим злочинцям» у віці до двадцяти одного року більш м'яким покаранням у виді ув'язнення в «напівтюрму» (Vermittlungsanstalt) у разі відбуття двох третин строку покарання, зразкової поведінки та надії на виправлення [29, с. 201].

Кримінальне уложення також регламентувало процедуру умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання у разі, якщо вона сумлінною поведінкою довела своє виправлення та відбула не менше трьох четвертин строку покарання. Така особа повинна була дотримуватись спеціальних поліцейських правил, за порушення яких вона могла бути знову піддана покаранню [33].

Статут про засланих (рос. Устав о ссыльных) 1882 року можна вважати першими правовим актом у Російській імперії, котрий закріплював умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Умовно-дострокове звільнення застосовувалось щодо засланих поселенців і каторжан, а згодом і до засуджених до покарання у виді віддання в арештантські відділення. Для менш суворих покарань дострокове звільнення від його відбування не передбачалося [8, с. 30].

Кримінальне уложення 1903 року встановлювало особливості покарання неповнолітніх у розділі «Про пом'якшення та заміну покарань», проте ці норми не стосувались звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування [7, с. 19–20].

22 червня 1909 року в Російській імперії було прийнято Закон про умовне дострокове звільнення [34]. Відповідно до положень цього Закону особа, яка відбула не менше трьох четвертих покарання у виді позбавлення волі в тюрмі, виправному арештантському відділенні або у виправному домі, могла бути умовно-достроково звільнена, якщо сумлінна поведінка доводила її виправлення. У разі вчинення нового злочину або ж іншого діяння, яке загрожувало особистій чи громадській безпеці або порядку (наприклад, пияцтво, розпусництво) чи порушення інших умов такого звільнення, особа могла бути піддана покаранню. Зауважмо, що цей Закон передбачав нагляд та опіку місцевого товариства патронажу, місцевого комітету чи відділення опікунського над тюрмами товариства. У разі відсутності таких органів або їхньої неможливості здійснювати нагляд над особою, такий нагляд здійснювали місцеві судді або представники земської влади.

Стосовно звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у післяреволюційний період, то таке звільнення застосовувалось практично до всіх неповнолітніх. Тому ми не можемо повною мірою погодитися з позицією В. М. Бурдіна про те, що у післяреволюційний період сфера кримінально-правового впливу зазнала значних змін, особливо щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх [5, с. 18]. Оскільки законодавство періоду становлення радянської держави (до 1930 року) багато в чому подібне до

сформованих царською імперією положень, зокрема, в частині звільнення неповнолітніх від покарання та відбування. О.О. Северин наводить приклади такої подібності: так, ст. 353 Статуту про тримання під вартою 1890 р. майже ідентична змісту ст. 56 ВТК УСРР 1925 р.; норми про елементи прогресивної системи відбування покарання, що містяться у ст. 312, 414, 316–319 Статуту про тримання під вартою, ст. 285, 299, 301–307 Статуту про засланих 1890 р. ідентичні ст. 4 ВТК УСРР 1925 р.; та ін. [10, с. 19]. Водночас слушною є думка В. М. Бурдіна про неузгодженість діючих у цей період на території України нормативно-правових актів та їхні постійні зміни [5, с. 18], що було пов'язано із функціонування поряд із РРФСР кількох форм української державності: Українська Народна Республіка, Українська держава гетьмана П. Г. Скоропадського, Українська Народна Республіка часів Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка.

Декретом РНК «Про комісії для неповнолітніх» від 14.01.1918 р., відповідно до якого неповнолітніми вважались особи до сімнадцяти років, а також декретом РНК УСРР «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно-небезпечних діяннях» від 04.03.1920 р. та декретом РНК УРСР «Про відповідальність неповнолітніх» від 12.06.1920 р., відповідно до яких неповнолітніми вважались особи до вісімнадцяти років, було передбачено заборону здійснення судочинства над неповнолітніми та застосування до них тюремного ув'язнення. З метою осуду неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, створювались комісії, що мали право застосувати медико-педагогічні заходи до таких осіб [29, с. 203].

Постановою Народного Секретаріату України «Про введення народного суду» від 04.01.1918 р. установлювалося право народного суду застосовувати до засуджених помилування, дострокове звільнення, умовне засудження й поновлення в правах [8, с. 32].

У ст. 32 Декрету ВУЦВК «Про суд» від 20.02.1918 року (Декрет № 2) було передбачено право всіх засуджених вироком народного суду клопотати перед ним

про умовне або дострокове звільнення, а також про помилування та поновлення в правах [35].

17 березня 1919 року був прийнятий Декрет РНК УСРР «Про умовне засудження». Відповідно до його положень умовне засудження являло собою незастосування призначеного покарання до винних у злочинах, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, якщо винний не вчинить протягом певного часу іншого однорідного чи аналогічного злочину. Заборонялося застосування умовного засудження двічі [9, с. 15].

Прийнятий РНК УСРР 21 березня 1919 року Декрет «Про дострокове звільнення» передбачав, що умовно-дострокове звільнення може бути застосоване до особи, що засуджена до позбавлення волі на певний строк, після відбуття нею не менше половини строку покарання, а до засудженої до безстрокового позбавлення волі – після відбуття дванадцяти років покарання у виді позбавлення волі. Умовний характер цього звільнення було спрямовано лише на запобігання рецидиву: якщо протягом невідбутої частини покарання особа вчиняла новий злочин, то суд мав право скасувати її звільнення, або призначити покарання за сукупністю з невідбутою частиною покарання, або обмежитися лише покаранням за новий злочин [8, с. 33].

Відповідно до Керівних начал з кримінального права РСФРР від 12.12.1919 р. [36], які без змін були введені на території України постановою колегії НКЮ від 04.08.1920 р., неповнолітніми вважались особи віком до чотирнадцяти років і вони не підлягали суду та покаранню. До них могли застосовувати лише виховні заходи. Такі ж заходи застосовували і до осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, якщо вони діяли «без розуміння».

У п. 26 Керівних начал містились загальні положення щодо застосування такого різновиду звільнення від покарання та його відбування як умовне засудження: коли злочин, за яким судом призначено покарання у виді взяття під варту, що вчинила особа вперше і до того ж внаслідок збігу тяжких обставин її життя, коли немає потреби ізолювати особу від суспільства, – суд може

застосовувати умовне засудження особи, тобто вирішити не приводити обвинувальний вирок до виконання до вчинення такою особою тотожного або однорідного злочинного діяння.

12 листопада 1921 р. РНК Української СРР приймає Декрет «Про позбавлення волі, умовно-дострокове звільнення та умовне засудження», яким деталізує порядок звільнення від покарання та його відбування. Проте документ не містив спеціальних положень щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. У п. 5 цього Декрету була передбачена можливість застосування умовного засудження до особи, ступінь небезпеки якої не потребує негайного покарання. Умовний характер цього звільнення полягав в обов'язку звільненої особи не вчиняти тотожного або однорідного злочину впродовж встановленого у вироку строку. У разі вчинення нового злочину суд повинен був призначити покарання за сукупністю злочинів [29, с. 205].

Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не було передбачене й у Кримінальному кодексі Української СРР 1922 року. Відповідно до положень першого Кримінального кодексу Української СРР покарання не застосовувалось до малолітніх віком до чотирнадцяти років, а також до неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, стосовно яких комісією про неповнолітніх було визнано можливим обмежитись заходами медико-педагогічного характеру.

Цей Кодекс передбачав загальні положення щодо застосування умовного засудження та умовно-дострокового звільнення. Крім того, відповідно до КК Української СРР 1922 року умовне засудження належало до одного з видів покарання і полягало в неприведенні обвинувального вироку до виконання в частині призначеного покарання у виді позбавлення волі. Підставою застосування умовного засудження було вчинення особою злочину вперше, при тяжкому збігові обставин і такий ступінь її суспільної небезпеки, який не потребує обов'язкової ізоляції і навіть призначення примусових робіт. Приєднане у вироку до позбавлення волі додаткове покарання у виді грошового або майнового стягнення приводилося до виконання на загальних підставах. Варто зазначити, що

іспитовий строк, протягом якого умовно засуджена особа не мала вчиняти новий тотожний або однорідний злочин був значно більший від іспитового строку, що визначений у КК України [37], – не менш трьох і не більше десяти років.

Умовно-дострокове звільнення полягало в повному звільненні особи від подальшого відбування покарання або заміні покарання на примусові роботи без утримання під вартою на весь строк невідбутого покарання або його частину. Умовно-дострокове звільнення могло бути застосоване до особи, яка засуджена до покарання у виді позбавлення волі або примусових робіт і яка стала на шлях виправлення. У разі вчинення достроково звільненою особою нового тотожного або однорідного злочину суд приєднує невідбуту частину покарання до покарання, що призначений за вчинення нового злочину [29, с. 206]. До того ж призначене остаточне покарання у виді позбавлення волі не могло бути більше десяти років.

Основні начала з кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1924 року містили аналогічні вищенаведеним положення.

На відміну від КК Української СРР 1922 року, КК УСРР 1927 року передбачав специфіку застосування дострокового звільнення неповнолітніх від подальшого відбування покарання, а саме: у разі відбування неповнолітньою особою покарання у виді позбавлення волі в трудовому домі для неповнолітніх і досягнення вісімнадцяти років, така особа могла бути достроково звільнена судом.

Окрім того, у КК УСРР 1927 року в окремому розділі було закріплено загальні положення щодо умовного засудження та умовно-дострокового звільнення. У цьому Кодексі також містилась норма щодо звільнення особи від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, відповідно до якої особа звільнялася від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано впродовж десяти років [29, с. 206–207].

Підставою застосування умовного засудження за КК УСРР 1927 року було призначення судом особі покарання (захід соціального захисту) у виді

примусових робіт чи позбавлення волі. Умовою застосування цього різновиду звільнення був такий ступінь суспільної небезпечності особи, що не потребує її ізоляції або залучення до примусових робіт. КК УСРР 1927 року зберіг положення про самостійне виконання додаткового покарання у виді грошового або майнового стягнення. Іспитовий строк за КК УСРР 1927 року диференціювався залежно від строку призначеного покарання: в разі призначення примусових робіт або позбавлення волі на строк не більше року іспитовий строк призначався від одного до трьох років, а в разі призначення позбавлення волі на строк більше року іспитовий строк призначався від трьох до десяти років. Якщо впродовж іспитового строку особа не вчиняла нового не менш тяжкого або однорідного злочину, то вирок вважався таким, що втратив силу, а особа – несудимою. У разі ж вчинення особою злочину, остаточне покарання у виді позбавлення волі не повинно було перевищувати десяти років, а примусові роботи – одного року [29, с. 207].

До особи, яка була засуджена до позбавлення волі або примусових робіт і стала на шлях виправлення після відбуття нею не менше третини призначеного строку покарання (до речі, в початковій редакції КК УСРР 1927 року цього мінімального терміну визначено не було – уточнення у ст. 51 було внесене 1928 р. [8, с. 34]) могло бути застосоване судом умовно-дострокове звільнення.

З 1935 року відбувається посилення каральної політики, в тому числі й щодо неповнолітніх. Так, постановою ЦВК та РНК СРСР «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» від 07.04.1935 р. було встановлено, що неповнолітні, починаючи з дванадцятирічного віку, викриті в учиненні крадіжок, у заподіянні насильства, тілесних ушкоджень, каліцтв, у вбивстві або спробах вбивства, притягаються до кримінальної відповідальності із застосуванням усіх заходів кримінального покарання. А також була скасована ст. 8 Основних начал з кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 року, що стосувалась обов’язкового застосування заходів медико-педагогічного характеру до неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років [29, с. 207–208].

По-іншому призначалось покарання (захід соціального захисту) у разі вчинення умовно засудженою особою впродовж іспитового строку нового злочину: суд мав право або приєднати умовно відстрочений захід соціального захисту повністю чи частково до заходу соціального захисту, який був призначений в новій справі, або застосувати до засудженої особи тільки захід соціального захисту, який був призначений за другим вироком [29, с. 208].

Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок дострокового звільнення від покарання засуджених за злочини, вчинені у віці до 18 років» від 24.04.1954 р. було закріплено право суду достроково звільняти осіб, що засуджені до позбавлення волі за злочини, котрі вчинені ними у віці до вісімнадцяти років, після відбуття ними не менше однієї третини визначеного судом строку покарання, якщо вони довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці та навчання [38]. Суди також мали право скоротити термін покарання таким особам за тих же умов після фактичного відбування ними не менше шести місяців покарання у виді позбавлення волі [29, с. 208].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік, відповідно до ст. 10 яких кримінальній відповідальності підлягали особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років [39]. У ст. 45 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік було визначено підстави та умови застосування до особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, умовно-дострокового звільнення від покарання, дострокового звільнення від покарання та заміни покарання більш м’яким. До умов застосування вищевказаних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування закон відносив зразкову поведінку і сумлінне ставлення особи до праці та навчання, що доводять її виправлення, а також фактичне відбуття не менше однієї третьої покарання у виді позбавлення волі або виправних робіт. Крім того, вказувалось, що умовно-дострокове звільнення від покарання застосовується до осіб, які досягли на

момент такого звільнення вісімнадцятирічного віку, а дострокове звільнення від покарання – до досягнення засудженою особою вісімнадцятирічного віку.

Окрім того, в Основах кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 року містились загальні положення щодо умовного засудження осіб, звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку та у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності.

У КК України 1960 року в главі 5 «Про призначення покарання і про звільнення від покарання» [40] були передбачені загальні положення щодо застосування умовного засудження, давності виконання обвинувального вироку, звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності, умовно-дострокового звільнення від покарання і заміни покарання більш м'яким [29, с. 209].

КК України 1960 року також містив спеціальну норму (ст. 53) щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що була аналогічна ст. 45 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік. При цьому недоліком вказаної норми, як зазначає О. В. Дащенко, був безумовний характер звільнення та відсутність диференціації обов'язкового для відбуття терміну покарання [8, с. 37]. Проте у 1969 р. законодавцем було внесені зміни у ст. 53 КК України 1960 року, відповідно до яких строк фактично відбутого покарання, необхідного для звільнення, залежав від виду злочину, за який було засуджено особу, а також наявності рецидиву.

1977 року КК України 1960 року був доповнений новим різновидом звільнення від покарання та його відбування – відстрочка виконання вироку, що застосовувався й до неповнолітніх.

Як відомо, КК України 1960 року втратив чинність 11.09.2001 р. Проте зі здобуттям Україною незалежності розпочалась робота по розробці нового кримінального кодексу. У зв'язку з цим варто відзначити проект Кримінального кодексу України від 15.05.1998 р., реєстр. № 1029-1, підготовлений за дорученням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із

злочинністю авторським колективом під керівництвом Заслуженого юриста України, доктора юридичних наук, професора В. М. Смітієнка. Положення, що регламентували звільнення від покарання та його відбування, у тому числі неповнолітніх, були зосереджені у главі 13 «Призначення покарання» та главі 14 «Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання» розділу V «Покарання» Загальної частини представленого проекту КК України і передбачали можливість звільнення від покарання чи достроково звільнено від відбування призначеного судом покарання (ст. 79). Зокрема, у ст. 75 даного проекту КК України було запропоновано передбачити умовне засудження, ст. 82 – звільнення за давністю виконання обвинувального вироку, ст. 84 – умовно-дострокове звільнення або заміну позбавлення волі штрафом, ст. 85 – відстрочку виконання покарання позбавленням волі. І лише ст. 80 представленого проекту КК України визначала спеціальний різновид звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування – заміну неповнолітньому, який вчинив повторно кримінальний проступок чи вперше злочин, покарання примусовими заходами виховного характеру – направленням у спеціальний навчально-виховний або лікувально-виховний заклад [41].

Як відомо, 05.04.2001 р. прийнято проект Кримінального кодексу України, розроблений Кабінетом Міністрів України, яким було принципово змінено регламентацію звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а саме: виокремлено Розділ XV Загальної частини «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Далі в роботі ми спробуємо показати, які саме концептуальні положення щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування увійшли до нового КК України.

1.2. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як об’єкт дослідження кримінально-правової науки

У сучасному кримінальному праві України юридичну природу звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування доцільно визначати шляхом з’ясування значення відповідного словосполучення [42, с. 211].

Насамперед, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в межах правової системи України розуміється як комплексний міжгалузевий субінститут. Зауважмо, що нині немає української теорії інститутів кримінального права, тобто в науці кримінального права бракує встановленого кола ознак, за якими необхідно характеризувати кримінально-правові інститути [43, с. 116]. У загальній теорії права прийнято розуміти інститут права як сукупність відносно відособлених правових норм у рамках певної галузі (галузей) права, що регулюють певну групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин [44, с. 173]. А. В. Савченко та В. В. Кузнецов визначають правовий інститут як засновану на законі сукупність норм, яка повинна забезпечити регулювання в межах предмета окремої галузі права певне, відносно самостійне суспільне відношення, а також пов’язані з ним, похідні відносини [45, с. 23].

Кримінально-правовий інститут, на думку М. С. Жука, це зовнішньо оформлений структурний елемент галузі кримінального права, що представляє собою засновану на власній ідейній платформі і підпорядковану принципам і завданням галузі систему кримінально-правових норм, покликаних цілісно і без прогалин регулювати частину кримінально-правових відносин, що відрізняються специфікою юридичного факту, котрий їх створює [46, с. 12–13].

У структурі (внутрішній побудові) кримінально-правового інституту Є. С. Назимко вказує на виокремлення різних рівнях узагальнення: генеральні інститути, інститути, субінститути та підінститути. Залежно від обсягу суспільних відносин, які регулює або охороняє певний кримінально-правовий інститут, усі інститути кримінального права можна поділити на прості та складні. Прості кримінально-правові інститути – це ті, що не поділяються на змістовні одиниці та

становлять єдине упорядковане утворення кримінально-правових норм. Складні кримінально-правові інститути – це ті, що мають у своїй структурі підінститути, які регулюють або охороняють певну групу суспільних відносин та утворюють єдине та неподільне ціле з нормами всього інституту.

Науковець зазначає, що підінститут – це окремий кримінально-правовий інститут, який є елементом більш складного. В ієрархії кримінально-правових інститутів підінститути певного кримінально-правового інституту (наприклад, заходів кримінально-правового характеру) можуть поділятись на ще одні підінститути (наприклад, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням на інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років).

У свою чергу, під субінститутом Є. С. Назимко розуміє такий кримінально-правовий інститут, який є особливим, наділеним додатковими ознаками, відносно іншого – більш загального кримінально-правового інституту, але не є його елементом.

Тому, ми підтримуємо думку Є. С. Назимка відносно того, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування утворює самостійний субінститут відносно загального утворення – інституту звільнення від покарання та його відбування [47, с. 83].

Досліджуваний субінститут є міжгалузевим. М. С. Жук вважає, що міжгалузевий кримінально-правовий інститут – це результат подвоєння структури права. Він являє собою утворення всередині системи права, яке включає в себе правові норми двох (або більше) різних галузей [48, с. 174].

Оскільки умови, підстави, особливості та порядок застосування конкретних виявів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як заходу кримінально-правового характеру регулюються нормами кримінально-правового характеру в поєднанні з окремими положеннями норм кримінально-процесуального законодавства України КПК України, а в окремих випадках КПК України 1960 року, КВК України та інших правових актів, то субінститут

звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування слід вважати міжгалузевим.

Зауважимо, що на думку Є. Ю. Бараша та О. М. Кревсуна, загальний інститут звільнення від відбування покарання також належить до міжгалузевих, оскільки він регулюється нормами законодавства кримінального блоку (кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального) [49, с. 83].

Слід зазначити, що норми, котрі регулюють відповідний субінститут, зосереджені не у межах єдиного спеціального нормативно-правового акта. Так, основний зміст субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування передбачений в розділі XV Загальної частини КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Такий підхід відповідає і кримінально-процесуальному законодавству, в якому є також самостійна глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» [50] і Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [51].

Проте частина норм, що регламентує цей захід кримінально-правового характеру, закріплена й в інших розділах Загальної частини КК України, наприклад, ч. 3 ст. 19; ч. 2, 3, 4 ст. 74; ст. 79; 83, ч. 1, 2 ст. 84; ст. 87 КК України.

Окрім того, не можна не погодитись з позицією Ю. В. Бауліна та В. А. Ломако, відповідно до якої норми, що регламентують цей субінститут, закріплені й у розділі II Прикінцевих і перехідних положень КК України [52, с. 377].

До того ж варто зазначити, що норми, котрі регламентують субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, містяться в таких джерелах кримінального права України, як Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР [53], окремих законах України (передовсім конкретних законах України про амністію, так званих спеціальних законах, що прийняті в листопаді 2013 – лютому 2014 рр.), Положенні про порядок здійснення помилування, що затверджене Указом Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015 [54].

Важливого значення для застосування субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування набуває й КПК України, положення якого містять вимоги до процесуальних документів, в яких реалізується цей захід кримінально-правового характеру.

Очевидно, слід порушувати питання й про виділення ще одного джерела, в якому зосереджені норми, що пов'язані з регламентацією досліджуваного субінституту, КК України 1960 року. У принципі в певних кримінально-правових ситуаціях не виключене застосування положень про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з урахуванням ультраактивної дії кримінального закону в часі [55, с. 63].

«Комплексність» субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в її кримінально-правовому аспекті полягає в тому, що він включає норми двох інститутів кримінального права України: звільнення від покарання та його відбування й особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Зазначімо, що в межах цього комплексного субінституту можливі різні способи взаємодії норм цих інститутів, зокрема:

а) можливість поширення на неповнолітніх норм щодо так званих «загальних» різновидів звільнення від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від покарання за хворобою);

б) можливість поширення на неповнолітніх норм щодо «загальних» різновидів звільнення від покарання та його відбування з урахуванням положень, що передбачають певну специфіку цих різновидів саме для неповнолітніх (наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням);

в) можливість поширення на неповнолітніх загальних норм інституту звільнення від покарання та його відбування (наприклад, ч. 1 ст. 74 КК України) і положень щодо так званих «спеціальних» різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру) [42, с. 212].

Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування може

розглядатись як правозастосовна дія, що, за винятком помилування Президентом України й так званої індивідуальної амністії Верховної Ради України, здійснюється судом. Інакше кажучи, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування поряд із звільненням неповнолітніх від кримінальної відповідальності чи призначенням покарання неповнолітній особі являє собою певне рішення уповноваженого суб'єкта в межах конкретних кримінально-правових відносин [42, с. 211].

Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування також може мати значення заходу кримінально-правового характеру, тобто розуміється як реалізація певної форми кримінальної відповідальності неповнолітньої особи. Дотримуємося думки І. В. Красницького, згідно з якою форми кримінальної відповідальності – це передбачені кримінальним законом можливі варіанти поєднання елементів змісту кримінальної відповідальності [56, с. 152]. Виходячи з того, що зміст кримінальної відповідальності розуміють як правообмежувальні заходи, які визначені вироком суду для конкретної особи, що засуджена за вчинення злочину, й яких вона зазнає після звернення вироку, що набув законної сили, до виконання, Ю. В. Баулін та Ю. А. Пономаренко виокремлюють наступні три форми реалізації кримінальної відповідальності, що полягає: 1) в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання; 2) у засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється (умовно чи безумовно); 3) у засудженні особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням [57, с. 70; 58, с. 35]. С. Д. Шапченко вважає, що до форм (способів) реалізації кримінальної відповідальності належать: 1) покарання; 2) звільнення від покарання; 3) умовне незастосування покарання [59, с. 78].

У своїх конкретних виявах звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування завжди є певною формою кримінальної відповідальності.

Але варто зауважити, що зазначеними формами реалізація кримінальної відповідальності не вичерпується, зокрема, у випадках поєднання кількох форм або ж деяких елементів окремих форм, наприклад, звільнення особи від реального відбування основного покарання та реальне виконання додаткового покарання

при цьому, або ж звільнення особи від подальшого відбування покарання після реального відбування частини призначеного вироком суду покарання. У такому разі варто вести мову про четверту форму реалізації кримінальної відповідальності – змішану. У випадках поєднання кількох форм або ж деяких елементів окремих форм кримінальної відповідальності досліджуваний захід кримінально-правового характеру об'єднує певні складові, котрим притаманні всі або окремі видові характеристики відповідних форм.

Останнє значення, якого може набувати словосполучення «звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» – це теоретичне: певна складова предмета теорії кримінального права України, що включає наукові положення щодо наведених вище значень звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

У межах цього та наступних розділів цієї роботи звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування буде розглядатись як захід кримінально-правового характеру, а у випадках дослідження нормативних положень звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування буде вживатись формулювання «субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування».

Беручи до уваги вищезазначене та підтримуючи позицію Є. О. Письменського [60, с. 23–25], можна виділити такі ознаки звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування:

1) цей захід застосовується до неповнолітньої особи, яка визнана винною в учиненні одного або кількох злочинів обвинувальним вироком суду;

2) усі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, за винятком помилування, котре здійснюється Президентом України, та індивідуальної амністії, котра можлива шляхом прийняття закону Верховною Радою України, застосовуються виключно судом;

3) перелік умов, підстав та окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, є вичерпний та закріплений в положеннях законодавства України про кримінальну відповідальність (на нашу думку, –

всупереч буквальному змісту ч. 1 ст. 3 КК України – воно включає не лише цей Кодекс);

4) правова суть звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування полягає в «пом'якшенні» кримінальної відповідальності неповнолітньої особи: держава в особі суду, Президента України чи Верховної Ради України відмовляється від застосування щодо неповнолітньої особи покарання повністю або певної частини у зв'язку з його недоцільністю – можливістю досягнення мети покарання без його реального виконання шляхом реалізації принципів гуманізму кримінальної відповідальності та економії репресії [42, с. 212].

Найбільш повно кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування може бути з'ясовано шляхом виділення конкретних правових (нормативних) характеристик окремих «груп», що об'єднують однотипні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, – так званих його складових.

До того ж характеристика кримінально-правового змісту окремої складової звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування ґрунтуватиметься – з деякими уточненнями – на їхній законодавчій систематизації, що наведена в ч. 1 ст. 74 КК України. Одне з таких уточнень полягає в тому, що під час виокремлення окремих складових субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування положення ч. 1 ст. 74 КК України будуть аналізовані шляхом розширювального способу тлумачення, оскільки вони насправді не закріплюють усі різновиди звільнення від покарання та його відбування, хоча, на перший погляд, створюється саме таке враження. Крім того, виокремлення на рівні ч. 1 ст. 74 КК України окремих складових «звільнення від покарання» та «звільнення від подальшого відбування покарання» зумовлює включення до першої складової тих різновидів звільнення, котрі реалізуються в різних формах кримінальної відповідальності.

З огляду на вищевказане, основний кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування може бути сформульований шляхом виокремлення таких складових:

1. Звільнення неповнолітніх від покарання. Його «родовий» кримінально-правовий зміст утворюють такі характеристики: неповнолітня особа визнається винною в учинені злочину (злочинів) обвинувальним вироком суду, проте після набрання ним законної сили не піддається покаранню, про що вказується у виді окремого припису резолютивної чистини обвинувального вироку. При цьому «незастосування» до неповнолітньої особи покарання обов'язково має поєднуватись з елементом осуду.

Залежно від конкретного змісту припису щодо «незастосування» покарання можна виділити такі варіанти тих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання, що охоплюються цією складовою:

а) звільнення неповнолітніх від покарання без його призначення, при якому неповнолітній особі не призначається покарання взагалі й відповідний припис щодо звільнення пов'язаний із формулюванням «…звільнити засудженого від покарання на підставі…». Наслідком такого звільнення є визнання неповнолітньої особи такою, що не має судимості;

б) остаточне і безумовне звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання, при застосуванні якого обов'язковим елементом обвинувального вироку суду є припис про призначення неповнолітній особі конкретної міри покарання. Відповідний припис набирає вигляду типу «…звільнити засудженого від відбування призначеного покарання…». Таке звільнення є остаточним та безумовним і також має своїм наслідком відсутність судимості у неповнолітньої особи;

в) «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання, при якому припис щодо «незастосування» покарання набирає вигляду «…звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням…». Таке випробування може полягати в покладенні впродовж конкретно встановленого терміну (іспитового строку) на неповнолітню особу певних обов'язків, що закріплені у ст. 76 КК України. Окрім того, на відміну від двох попередніх варіантів звільнення неповнолітніх, цей варіант передбачає неостаточне звільнення. Рішення про остаточне звільнення або, навпаки, – про

направлення неповнолітньої особи для відбування покарання, приймається в окремому процесуальному документі й саме воно розглядається як остаточне рішення. До набрання законної сили остаточним рішенням про звільнення від покарання неповнолітньої особи, вона вважається судимою.

2. Звільнення від подальшого відбування покарання неповнолітньої особи, яка вже розпочала його відбувати. Кримінально-правовий зміст такої складової утворюють такі характеристики: неповнолітня особа засуджується за вчинення злочину (злочинів) обвинувальним вироком суду, їй призначається цим вироком конкретна міра покарання, вона розпочинає відбувати це покарання, проте в період відбування покарання з'являються підстави для звільнення такої особи від цього покарання. Рішення про звільнення неповнолітньої особи від подальшого відбування покарання приймається окремим рішенням суду, або Президентом України в порядку здійснення помилування, або ж Верховною Радою України в порядку здійснення індивідуальної амністії. Зазначене рішення, за винятком рішення Президента України та Верховної Ради України, може бути як остаточним і безумовним, так і неостаточним та умовним. В останньому випадку не виключається його скасування іншим рішенням і направлення особи для відбування покарання, від якого вона була звільнена. При цьому така особа залишається судимою до прийняття остаточного рішення про її звільнення.

3. Пом'якшення призначеного покарання, при якому неповнолітня особа визнається винною в учиненні злочину (злочинів) обвинувальним вироком суду, вона, як правило, розпочинає відбувати призначене покарання, проте з'являються підстави для пом'якшення покарання – зменшення невідбутої частини покарання того самого виду.

У разі ж здійснення помилування Президентом України на підставі ст. 87 КК України та Положення про порядок здійснення помилування видається указ Президента України про помилування конкретної неповнолітньої особи, що містить формулювання типу: «…звільнити від подальшого відбування покарання…», тобто це означає звільнення неповнолітньої особи від відповідного виду основного та/або додаткового покарання в межах невідбутої його частини.

4. Заміна покарання більш м’яким. За загальним правилом – до неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м’яким покаранням не застосовується (ч. 4 ст. 107 КК України). Проте така заміна може бути застосована до неповнолітніх у порядку інших положень закону про кримінальну відповідальність, зокрема, на підставі ч. 3 ст. 57 КК України. Основний кримінально-правовий зміст цієї складової утворюють такі характеристики: неповнолітня особа засуджується за вчинення злочину (злочинів) обвинувальним вироком суду, їй призначається цим вироком конкретна міра покарання, вона може розпочати, а може і не розпочати відбувати покарання, проте після набрання вироком законної сили з’являються підстави для заміни призначеного покарання більш м’яким (тобто заміни більш суворого виду покарання менш суворим). Заміна покарання більш м’яким здійснюється шляхом прийняття окремого рішення суду – ухвали або постанови, що після набрання законної сили виконується в установленому порядку, а також враховується під час призначення остаточного покарання за сукупністю вироків. Заміна покарання більш м’яким може бути здійснена і в порядку помилування Президентом України (наприклад, ч. 2 ст. 87 КК України). Особа при цьому залишається судимою.

Таким чином, специфічний кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування утворюють «родові» характеристики складових такого звільнення і кожен з аналізованих у подальшому різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування відповідає змісту однієї із вищенаведених складових.

Беручи до уваги виділені вище ознаки та кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, варто визначити його співвідношення з такими кримінально-правовими явищами, як: кримінальна відповідальність, пом’якшення покарання при його призначенні та звільнення від кримінальної відповідальності.

1. Як уже зазначалось, у своїх конкретних виявах звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування завжди є певною формою кримінальної відповідальності, а саме:

– такий різновид звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, як звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, може втілюватись в одну з форм кримінальної відповідальності – звільнення від покарання (остаточне і безумовне звільнення неповнолітньої особи від призначеного вироком суду покарання);

– у разі звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням, якщо під час іспитового строку засуджений неповнолітній виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, можна вести мову про форму «умовного незастосування покарання»;

– або ж у разі умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання має місце так звана «змішана» форма кримінальної відповідальності.

Отже, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування передбачає у будь-якому разі покладення на особу кримінальної відповідальності, хоча вона і певним чином пом'якшується [42, с. 214].

2. Потребує уточнення і співвідношення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з пом'якшенням покарання під час його призначення. В основі відмежування цих явищ лежать конкретні характеристики моменту прийняття судом рішення [61, с. 614]. У разі звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування неповнолітній особі здебільшого спочатку призначається конкретна міра покарання за вчинений нею злочин (злочини), а потім приймається окреме рішення про його невідбування або пом'якшення, а пом'якшення покарання при його призначенні (в тому числі з виходом за межі відповідної санкції) відбувається на етапі визначення конкретної міри покарання за вчинений особою злочин (злочини) і тому приймати окреме рішення про пом'якшення покарання не має потреби [62, с. 159].

3. Варто також відмежовувати звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування від звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності. Як зазначає О.М. Костенко, вказана проблема зумовлена «подвоєнням» таких схожих заходів кримінально-правового впливу в нашому КК України [63, с. 24].

Аналізуючи юридичну природу вищевказаних заходів, можна виділити спільні риси, що притаманні як звільненню неповнолітніх від покарання та його відбування, так і звільненню неповнолітніх від кримінальної відповідальності. Серед них, зокрема:

а) порівнювані заходи покликані в привілейованій формі впливати на неповнолітніх осіб, у діяннях яких містяться ознаки складу злочину, шляхом застосування принципів гуманізму, справедливості та економії кримінально-правової репресії;

б) обидва заходи є особливими, нетиповими формами державного впливу на неповнолітніх, котрі вчинили суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки певних складів злочинів. Такий вплив, як правило, полягає в заохоченні поведінки неповнолітніх, які демонструють соціально корисні посткримінальні дії, та у стимулюванні бажаних для суспільства вчинків або обґрунтовуються відсутністю об'єктивної можливості (неспроможністю) справляння ефективного впливу заходами репресивного характеру [64, с. 886];

в) обидва заходи кримінально-правового характеру застосовуються для виправлення неповнолітніх без застосування до них традиційної форми кримінальної відповідальності;

г) як і в разі звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, так і в разі звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності обов'язковою умовою звільнення є наявність у діянні неповнолітніх складу злочину [42, с. 213];

ґ) окрім того, різновиди обох заходів кримінально-правового характеру застосовують виключно судом, за винятком помилування, яке здійснюється Президентом України, та індивідуальної амністії, що здійснюється Верховною Радою України.

Варто підтримати позицію Є. О. Письменського з приводу того, що, незважаючи на спільність рис звільнення від кримінальної відповідальності, з одного боку, та звільнення від покарання (його відбування) з другого, між цими кримінально-правовими інститутами існує й суттєва різниці [60, с. 54–63]. На нашу думку, відмінні риси полягають у такому:

а) підстави та умови звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності, на відміну від звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, передбачені низкою статей Особливої частини КК України (так звані спеціальні різновиди звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності);

б) уже зазначалось вище, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування завжди втілюється в певну форму кримінальної відповідальності. Натомість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності взагалі не може бути пов’язано з будь-якою формою кримінальної відповідальності, оскільки у цьому разі держава не покладає на неповнолітню особу такої відповідальності;

в) утілення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у певній формі кримінальної відповідальності здебільшого зумовлює призначення обвинувальним вироком конкретного покарання, тобто в неповнолітньої особи виникає можливість зазнати певних обмежень прав та свобод, і у будь-якому випадку така особа зазнає так званого «таврування», осуду з боку держави, оскільки судом дається негативна оцінка її діянням. У разі звільнення ж неповнолітніх від кримінальної відповідальності не може йтися ні про державний осуд, ні про призначення покарання, оскільки судом узагалі не постановляється обвинувальний вирок. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, що передбачені КК України, в порядку, що встановлений КПК України [65];

г) з огляду на положення вищевказаного пункту, звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності завжди презюмує звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування [66, с. 17]. Разом із тим звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не означає звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності;

г) враховуючи, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є формою кримінальної відповідальності, то в разі застосування судом цього заходу кримінально-правового характеру виникнення судимості в неповнолітньої особи не виключається, на відміну від звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності, при якому завжди виключається можливість виникнення судимості.

У разі звільнення від кримінальної відповідальності має місце так звана юридична фікція. Держава піддає «забуттю» діяння, що містить ознаки складу злочину, яке неповнолітня особа вчинила в минулому. З огляду на це, всі кримінально-правові наслідки вчиненого діяння анулюються: воно визнається таким, що не мало місця. Таким чином, неповнолітня особа, яка звільнялась від кримінальної відповідальності (навіть неодноразово), вважається такою, що вчинила злочин уперше та може знову і знову звільнюватись від кримінальної відповідальності [64, с. 889].

Таким чином, незважаючи на низку таких ознак, звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності полягає у відмові держави від осуду неповнолітньої особи, котра вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння, і така особа не зазнає несприятливих наслідків, а в разі звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування обвинувальним вироком суду особа у будь-якому разі зазнає «таврування», проте в певних випадках може не зазнати конкретних обмежень прав і свобод.

Що стосується систематизації окремих різновидів субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, то в цьому підрозділі вона здійснюється з певним порушенням правил формальної логіки щодо поділу понять і тому не може мати форму класифікації.

Окремо варто зауважити, що систематизація та подальший аналіз окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в деяких зарубіжних державах будуть здійснені щодо тих різновидів, що можуть бути застосовані до осіб, котрі вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, з урахуванням положень Конвенції 1989 року та чинного законодавства України

щодо розуміння поняття «неповнолітні», а також нормативної регламентації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у цих зарубіжних державах.

До того ж слід зазначити, що з урахуванням положень розділу XV Загальної частини КК України різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 104, 105 КК України, можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, і на момент вирішення судом питання щодо їхнього звільнення також є неповнолітніми, а різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 106, 107 КК України, застосовуються до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, а на момент вирішення судом питання щодо їхнього звільнення можуть бути повнолітніми.

Вважаємо за можливе виділити певні критерії (підстави) систематизації субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, котрі ґрунтуються на теоретичних орієнтирах, та критерії (підстави), що ґрунтуються на відповідних нормативних положеннях.

Зокрема, до теоретичних орієнтирів систематизації окремих різновидів досліджуваного субінституту, на нашу думку, належать:

1. Форма кримінальної відповідальності, в межах якої здійснюється відповідний різновид звільнення неповнолітніх.

Як уже зазначалося раніше, окремі різновиди субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування завжди втілюються в певній формі кримінальної відповідальності. Проте сумнівною видається позиція низки науковців, котрі пропонують об’єднувати в одну «групу» остаточні та безумовні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування і так звані умовні [61, с. 618].

Отже, такі безумовні різновиди досліджуваного субінституту, як звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності, слід віднести до тих, що охоплюються «винятковою формою» кримінальної

відповідальності, – звільнення від покарання, а умовні різновиди (звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання за хворобою особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, та особи, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) – до тих, що охоплюються так званою «особливою формою» кримінальної відповідальності – умовне незастосування покарання.

Крім того, різновиди субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що мають «комплексний характер», тобто фактично поєднують у собі різні за змістом «фрагменти» окремих різновидів, доцільно віднести до так званої «змішаної форми» кримінальної відповідальності.

2. Проблемний критерій систематизації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що пов’язаний із призначенням чи непризначенням покарання в разі такого звільнення.

Проблемність цього критерію полягає в тому, що на нормативному рівні не передбачено, в яких випадках, застосовуючи певні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, покарання призначається і відповідно неповнолітня особа звільняється від його відбування, а в яких випадках призначення покарання взагалі не відбувається.

Частково це питання вирішується лише на рівні правозастосовної практики, а саме: в абз. 7 п. 8 ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7 вказано, що суд не має права перейти до більш м’якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. У таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК України повинен закрити справу і звільнити особу від

кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання [67]; та у п. 18 ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 року № 5 передбачено, що коли санкцією закону, за яким засуджується неповнолітній, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися, суд звільняє його від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, або відповідно до ст. 7 КПК України закриває справу і звільняє його від кримінальної відповідальності, або постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання [68].

Таким чином, наведені вище випадки звільнення неповнолітніх від покарання без його призначення можна вважати особливим різновидом однойменної складової досліджуваного заходу кримінально-правового характеру. Проте як ці, так і інші випадки звільнення від покарання (у тому числі й неповнолітніх), необхідно належним чином регламентувати на законодавчому рівні – з тим, щоб однозначно вирішити питання про призначення/непризначення в межах відповідного різновиду звільнення конкретної міри покарання за вчинений злочин (злочини). Зокрема, таке питання має бути вирішене в разі застосування різновиду звільнення, що передбачене ст. 105 КК України.

Беручи до уваги той факт, що в разі остаточного і безумовного звільнення неповнолітньої особи від покарання та остаточного і безумовного звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання, яке вона не почала ще відбувати, всі правила призначення покарання, які мають застосовуватись на підставі розділу XI Загальної частини КК України та з урахуванням ст. 103 КК України, втрачають свій реальний зміст, а саме: призначення конкретної міри покарання стає так званою «правозастосовною фікцією», вважаємо за доцільне, що покарання в таких випадках призначатись судом не повинно.

3. Існує також проблемний момент щодо «комплексності» окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в межах одних і тих самих нормативних положень, які стосуються цього субінституту.

Зміст проблемності цього критерію полягає в тому, що в певних випадках у межах нормативних положень виокремлено за змістом начебто окремий різновид складової досліджуваного субінституту, проте у разі поєднання певних юридичних фактів це положення передбачає фактично інший різновид, який може бути віднесено до іншої складової звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (наприклад, ч. 3 ст. 74; ч. 4 ст. 83; ч. 4 ст. 84 КК України). Наявність таких положень зумовлює необхідність їхньої конкретизації – з тим, щоб всі передбачені ними окремі різновиди можна було систематизувати за відповідними критеріями.

Нормативними орієнтирами систематизації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можуть бути:

1. Віднесення за основною змістовною характеристикою того чи іншого різновиду звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування до певної складової цього заходу кримінально-правового характеру.

Варто зауважити, що така систематизація, на думку П. С. Берзіна, передбачає: а) узагальнення передбачених у законодавстві України про кримінальну відповідальність конкретних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування за найбільш типовими, значущими в кримінально-правовому розумінні ознаками (в результаті такого узагальнення конкретні різновиди «розподіляються» в межах відповідних «груп», які не завжди збігаються з раніше виділеними складовими); б) визначення кожного з таких різновидів залежно від передбачення ними певних юридичних фактів, що сформульовані законодавцем, а також їхніх взаємозв’язків між собою. Такі юридичні факти можуть свідчити, наприклад, про те, що особа взагалі не повинна або не може відбувати призначене їй покарання (приміром, закінчення строків давності виконання обвинувального вироку суду) [61, с. 617].

Так, до звільнення неповнолітніх від покарання можуть бути, зокрема, віднесені:

а) «класичний» варіант звільнення неповнолітніх від покарання; про нього йшлося вище – п. 18 ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 р. № 5;

б) «особливий» варіант – остаточне і безумовне звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання, яке вона ще не почала відбувати; до такого варіанта звільнення неповнолітніх від покарання можна віднести, зокрема, ті різновиди, що передбачені ст. 105, 106 КК України;

в) поняттям «звільнення неповнолітніх від покарання» варто також охоплювати й випадки такого звільнення під певною умовою (умовами). У цьому разі обов'язково після призначення покарання в обвинувальному вироку приймається відповідне рішення. А судимість у неповнолітньої особи виникає з моменту набрання обвинувальним вироком законної сили.

Крім того, залежно від виконання чи невиконання неповнолітньою особою визначених умов, суд приймає остаточне рішення про її звільнення від відбування покарання або ж направляє її для відбування призначеного покарання. Якщо ж неповнолітня особа впродовж періоду «звільнення під умовою» вчинила новий злочин (злочини), то суд призначає їй покарання за правилами, що визначені у ст. 71 КК України.

Такий варіант звільнення передбачений ст. 104 КК України.

Наступною складовою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є звільнення від подальшого відбування покарання, що вже розпочала відбувати неповнолітня особа. Таке звільнення завжди здійснюється уповноваженим суб'єктом у виді прийняття окремого рішення і може бути як безумовним, так і умовним. Ця складова охоплює, зокрема, різновид звільнення, передбачений ст. 107 КК України.

Окремою складовою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є пом'якшення призначеного покарання. Цей різновид реалізується шляхом прийняття уповноваженим суб'єктом окремого рішення, яке передбачає зменшення неповнолітньому невідбутої частини покарання. До цієї складової

можуть бути віднесені різновиди, що передбачені, зокрема, ч. 3 ст. 74; ч. 4 ст. 83 КК України.

Ще однією складовою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є заміна призначеного неповнолітній особі покарання більш м'яким. До цієї складової звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування може бути віднесений випадок, що передбачений ч. 3 ст. 57 КК України.

2. Наступним нормативним критерієм систематизації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є місце відповідних положень, що передбачають окремий різновид звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, в системі кримінального права України.

За місцем розташування відповідних положень звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування окремі різновиди цього субінституту можуть бути систематизовані таким чином:

а) різновиди, що передбачені в Розділі XV Загальної частини КК України і не конкретизовані в інших джерелах кримінального права України (ст. 104, 105, 106, 107 КК України);

б) окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені в інших розділах Загальної частини КК України (ч. 3 ст. 19; ч. 2, 3 ст. 74; ст. 79, 83; ч. 1, 2 ст. 84; ст. 86, 87 КК України);

в) окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені як відповідними розділами Загальної частини КК України, так і іншими джерелами кримінального права України, в яких відбувається їхня часткова конкретизація. До таких різновидів можуть бути віднесені ті, що здійснюються на підставі згаданих вище «спеціальних» законів, законів про амністію чи акта про помилування, а також різновид звільнення неповнолітніх, що передбачений ст. 105 КК України, оскільки окремі нормативні орієнтири фактично кримінально-правового характеру містяться у ст. 497; 498; 502 КПК України;

г) окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 45, 46–1, 46–2, 49, 50, 53, 54 КК України 1960 року.

3. Залежно від специфіки кримінально-правового змісту різновидів окремих складових звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна виокремити:

1) «загальні» різновиди звільнення від покарання та його відбування до неповнолітніх (ч. 3 ст. 19; ч. 2, 3 ст. 74; ст. 79, 83; ч. 1, 2 ст. 84; ст. 86; 87 КК України);

2) «загальні» різновиди звільнення від покарання та його відбування, що застосовуються до неповнолітніх з певними особливостями (ст. 104; 106; 107 КК України);

3) «спеціальні» різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (ст. 105 КК України).

4. Ще одним критерієм систематизації можуть бути правові наслідки застосування окремих різновидів цього субінституту. Йдеться, зокрема, про розподіл окремих різновидів на ті, що усувають судимість (до них, зокрема, можна віднести різновиди, що передбачені ч. 3 ст. 19; ч. 2, 4 ст. 74; ст. 105, 106 КК України) та ті, що її «зберігають».

5. Окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна поділити за повноваженнями суб'єкта щодо такого звільнення. Окремі різновиди звільнення неповнолітніх є обов'язковими для суду, тобто за наявності відповідних умов і підстав суд зобов'язаний їх застосовувати. Зокрема, ті, що передбачені ч. 3 ст. 19; ч. 2, 3 ст. 74; ч. 1 ст. 84; ст. 106 КК України. На нормативному рівні імперативні різновиди пов'язані з такими формулюваннями у відповідних положеннях КК України, як «…особа звільняється…», «…особа підлягає негайному звільненню…», «…не підлягає покаранню особа…».

Усі ж інші різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є диспозитивними (факультативними) – вони здійснюються у межах так званих дискреційних повноважень суду чи іншого суб'єкта. На нормативному

рівні диспозитивні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування пов’язані із формулюванням «…може бути звільнений…», «…може бути застосований…».

6. За наявністю спеціальних обов’язків у засудженої неповнолітньої особи після її звільнення можна виокремити безумовні та умовні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

За безумовного звільнення перед неповнолітньою особою не висуваються жодні вимоги в зв’язку з її звільненням і за жодних обставин, що виникли після звільнення, є неможливим перегляд прийнятого судом рішення по суті.

Умовне звільнення пов’язане з висуненням неповнолітній особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного строку. У разі порушення таких вимог рішення суду про звільнення може бути скасовано [64, с. 884]. До умовних належать різновиди звільнення неповнолітніх, що передбачені ст. 79, 83; ч. 1, 2 ст. 84; ст. 104, 107 КК України.

7. За юридичними фактами, з якими законодавець пов’язує звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, можна виокремити:

а) різновиди звільнення неповнолітніх, що пов’язані з позитивною поведінкою неповнолітньої особи, яка звільняється. Зокрема, вони закріплені у ч. 4 ст. 74; ст. 83, 104, 105, 107 КК України;

б) різновиди звільнення неповнолітніх зумовлені певною подією, незалежно від поведінки неповнолітньої особи, яка звільняється [52, с. 33–34]. До вказаних різновидів належать: звільнення від покарання у зв’язку з усуненням караності діяння та пом’якшенням покарання (ч. 3 ст. 19; ч. 2, 3 ст. 74; ст. 79; ч. 1, 2 ст. 84; ст. 106 КК України).

Систематизація окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в деяких зарубіжних державах буде здійснена в наступному підрозділі роботи.

Отже, в сучасному кримінальному праві України звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є спеціальним заходом кримінально-правового характеру, який полягає в тому, що неповнолітня особа, визнана винуватою у

вчиненні злочину обвинувальним вироком суду, на підставі окремого рішення уповноваженого суб'єкта (суду, Президента України чи Верховної Ради України) звільняється від реального відбування покарання або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилась, або такій особі пом'якшується призначене покарання чи замінюється більш м'яким у випадках, коли досягти мети покарання можна без його реального чи повного відбування.

Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування характеризується низкою специфічних ознак, котрі дозволяють відрізняти його від інших кримінально-правових явищ, зокрема, від пом'якшення покарання при його призначенні неповнолітній особі та від звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.

Основний кримінально-правовий зміст цього заходу найбільш повно виражається шляхом виокремлення «родових» характеристик складових такого звільнення. Крім того, в межах першої складової (звільнення неповнолітніх від покарання) фактично розглядається три різні варіанти звільнення неповнолітніх від покарання зі своїм специфічним кримінально-правовим змістом:

1) звільнення неповнолітніх від покарання без його призначення;

2) остаточне і безумовне звільнення неповнолітніх від відбування покарання, що призначене вироком суду;

3) «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання.

У певних випадках можливе так зване комплексне застосування кількох різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування шляхом поєднання відповідних ознак кожного з них. Таке поєднання має місце, наприклад, у разі одужання неповнолітньої особи, що звільнена за хворобою на підставі ч. 1 чи ч. 2 ст. 84 КК України, якщо при цьому закінчились строки давності, що передбачені ч. 3 ст. 106 КК України.

Різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом України, видається неможливим класифікувати, а тільки провести їхню систематизацію. У цьому разі доцільно

виділяти як теоретичні критерії такої систематизації, так і підстави, що ґрунтуються на нормативних положеннях. З метою якнайповнішого розкриття кримінально-правового змісту окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування варто здійснювати їхнє дослідження за основними змістовними характеристиками того чи іншого різновиду.

1.3. Методологічні засади дослідження правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування

Як уже зазначалось, це дослідження має порівняльно-правовий характер. У ст. 61 Керівних принципів ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядських керівних принципів») зазначається, що на національному, регіональному та міжнародному рівнях слід активізувати обмін інформацією, досвідом і знаннями, які були нагромаджені під час здійснення проектів, програм, практичних заходів та ініціатив, що пов’язані зі злочинністю серед молоді, запобіганням злочинності та правосуддям щодо неповнолітніх [69].

Отже, вважаємо за доцільне спершу розкрити особливості порівняльно-правового методу.

В основі компаративіського дослідження лежить метод порівняння. У філософській літературі справедливо відзначається, що порівняння слід розглядати як іманентну сторону процесу пізнання, як один з основних логічних прийомів пізнання зовнішнього світу. Пізнання будь-якого предмета починається з того, що ми його вирізняємо серед усіх інших предметів і встановлюємо його схожість з ними [70, с. 40].

Так, порівняльно-правове дослідження, в тому числі й кримінальне, з одного боку, полягає у виявленні спільного в порівнюваних об’єктах, а з другого боку – спрямоване на встановлення відмінностей в них.

Порівняльно-правовий метод виступає як один із конкретних способів застосування загальнонаукових методів при дослідженні правових явищ. Порівняльно-правовий метод багатофункціональний в тому сенсі, що він

застосований і на теоретичному, і на емпіричному рівнях пізнання, йому притаманний оцінний підхід [70, с. 44].

Дослідження за допомогою порівняльно-правового методу можуть бути класифіковані за різними підставами, зокрема:

1) діахронне, при якому об'єктом порівняння можуть бути правові системи та їхні компоненти, що існували в різні історичні часи, та синхронне порівняння, об'єктом порівняння, в якому є правові системи, що існують в один історичний час;

2) порівняння всередині однієї держави (найчастіше правових систем (законодавства) федеративних держав) називається внутрішнє, або двох і більше правових систем іноземних держав – зовнішнє порівняння. Таке зовнішнє порівняння може бути внутрішньосімейним – у цьому разі досліджуються правові системи однієї правової сім'ї, чи міжсімейним;

3) макро-, мікро- та інституціональне порівняння. Залежно від об'єктів порівняння може проводитися на різних рівнях:

– перший і найнижчий рівень – це порівняння правових норм (мікропорівняння);

– другий, середній рівень – це порівняння правових інститутів і галузей права (інституціональне або галузеве порівняння);

– третій, верхній рівень – це порівняння правових систем у цілому (макропорівняння), при якому акцент робиться не на конкретних проблемах і їхньому розв'язанні, а на дослідженні методів поводження з правовим матеріалом, процедурах вирішення спорів або ролі окремих елементів права. Наприклад, на макрорівні можна порівнювати різну законодавчу техніку, стиль кодифікації, способи тлумачення різних законодавчих актів, а також обговорювати правову роль прецедентів, значення методології для розвитку права, методику підготовки судових рішень [71, с. 123];

4) порівняльно-правове дослідження можна проводити двома способами: нормативним і функціональним.

Суть нормативного порівняння зводиться до встановлення тотожності понять

і термінів, правових норм, інститутів, законодавчих актів різних правових систем. Іноді такий підхід трактується як формально-юридичний (догматичний) аналіз. До того ж прогалини суто нормативного порівняння, як зазначає А. Х. Саідов, полягають у такому: по-перше, ззовні ідентичні юридичні терміни не завжди мають одне і те ж значення в різних правових системах; по-друге, ті самі правові норми та інститути можуть виконувати різні функції. Трапляється, що суспільні відносини в іноземному праві є предметом регулювання іншої галузі права або навіть регулюються неправовими засобами (наприклад, моральними або релігійними нормами) [70, с. 49]; по-третє, кожна правова система може мати специфічні правові інститути та категорії, аналогів яких немає в інших правових системах.

Прогалини в нормативному порівнянні змусили звернутися до так званого функціонального порівняння, котре запропонував німецький філософ М. Соломон. Функціональне порівняння – це дослідження правових засобів і способів розв’язання однакових соціальних і правових проблем у різних правових системах. Функціональне порівняння полягає спершу у формулюванні певної правової проблеми і вже потім пошуку правової норми або інституту, за допомогою яких проблема може бути розв’язана, а не з визнання певних правових норм і інститутів як початкової точки для порівняння. Таке порівняння зводиться до пошуку аналогів розв’язання власних правових проблем в іноземному праві.

При функціональному порівнянні правові інститути та норми вважаються порівнюваними, якщо вони розв’язують таку соціальну проблему, хоча і діаметрально протилежним чином.

Проте і функціональне порівняння не позбавлене хиб, а саме: при функціональному порівнянні право може виявитися «розмитим» серед інших соціальних норм. Застосування функціонального порівняння вимагає від науковця феноменальних знань, тобто компаративіст «повинен бути одночасно соціологом, істориком права, антропологом і, зрозуміло, юристом, який знає сучасне право» [70, с. 52].

Таким чином, і функціональне, і нормативне порівняння мають право на існування. До того ж сучасний етап розвитку наукової думки потребує саме змішаного виду порівняння.

З урахуванням наведеного вище вважаємо за доцільне здійснювати зовнішнє синхронне порівняльно-правове дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. При цьому таке компаративіське дослідження буде здійснене на інституціональному рівні із застосуванням як нормативного, так і функціонального способів порівняння.

Оскільки застосування компаративіського методу орієнтує на вирішення змістовних завдань, то таке пізнання має здійснюватись із дотриманням певних правил – за відповідною методикою.

В. О. Туляков виділяє три класичні етапи наукового дослідження з використанням порівняльно-правового методу:

1) етап визначення системи збирання даних, на якому дослідник визначається з об’єктами та предметом, загальними методами, обсягом дослідження, поєднуючи як теоретичну валідність, так і репрезентативність матеріалу;

2) етап збирання даних, під час якого найбільш часто використовується суто функціональний метод;

3) на остаточному етапі аналізу даних після висвітлення можливої відповіді на запитання, що поставлене, результати аналізуються під кутом зору правового концепту (гуманізація, призонізація), який обстоює автор, та робляться відповідні пропозиції законодавцю [72, с. 31].

Є. С. Назимко, в свою чергу, пропонує виділяти етапи використання компаративіського методу пізнання: 1) діагностичне дослідження; 2) формулювання завдання; 3) побудова моделі; 4) проведення аналізу; 5) апробація результатів дослідження і вдосконалення моделі; 6) впровадження отриманих результатів [73, с. 90].

1) діагностичний етап, що полягає в якісному аналізі проблеми з метою виявлення найбільш вагомих чинників, що впливають на необхідність проведення

дослідження та розв’язання конкретного наукового завдання;

2) формулювання наукового завдання, тобто визначення основних елементів проблеми, формулювання цілей, визначення мети та завдань дослідження;

3) далі варто розробити модель кримінально-правової регламентації досліджуваного правового явища на основі визначених початкових даних, встановленого змісту і форми початкової інформації, установлених взаємозв’язків між динамічними і статистичними структурними досліджуваними елементами;

4) наступний етап полягає в розробленні концептуального рівня розв’язання проблеми та проведенні аналізу моделі кримінально-правової регламентації досліджуваного явища;

5) апробація результатів дослідження й удосконалення моделі кримінально-правової регламентації досліджуваного явища. Далі Є. С. Назимко зазначає, що процес такої апробації є безперервним, може здійснюватися не лише після проведення аналізу розрахунків, а й під час складання самої моделі. Аналіз результатів апробації дозволяє виявити хиби моделі й намітити шляхи її вдосконалення [74, с. 36];

6) завершальним етапом компаративіського дослідження є впровадження отриманих результатів у чотири традиційні для науки кримінального права сфери – нормотворчу, правозастосовну, освітню та науково-дослідну.

Підтримуючи позицію Ю. О. Тихомирова, котрий виокремив важливі правила, якими доцільно користуватися в порівняльному дослідженні [75, с. 57–58], вважаємо за доцільне здійснювати порівняльно-правове дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування із врахуванням такого:

1. Правильний вибір об’єктів порівняння – різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. При виборі об’єкта порівняння, як уже зазначалось, слід враховувати, що правові явища вважаються порівнянними, якщо вони вирішують одні й ті ж або близькі за змістом завдання, ідентичні юридичні терміни можуть мати неоднакове значення в різних системах законодавства, і, навпаки, різні терміни – однакове значення. Важливим є й коректна постановка цілей такого дослідження: запозичення позитивного

іноземного досвіду задля вдосконалення правового регулювання відповідної сфери правовідносин.

2. Визначення країн правових систем, кримінальне законодавство яких буде порівнюватись, а саме: кримінальне законодавство тих держав, до правової системи яких належить правова система України, та кримінальне законодавство держав інших правових систем.

3. Компаративістське дослідження варто розпочати із підбору нормативно-правового матеріалу, що належить до теми дослідження. Крім того, слід перевіряти чинність нормативно-правових актів, з якими доведеться працювати, в тому числі врахувати всі зміни та доповнення.

4. Одночасно із опрацюванням нормативно-правових актів варто здійснити пошук наукової літератури, правозастосовної практики, статистичного матеріалу, міжнародно-правових актів щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Подальша робота із зібраним матеріалом передбачає такі кроки:

5. Розподіл зібраного матеріалу відповідно до різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

6. Правильне визначення ознак порівнюваних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

7. Виявлення ступеня схожості та відмінностей різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, які використовуються в порівнюваних правових системах.

8. Визначення основного кримінально-правового змісту різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України.

9. Проведення порівняння різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав і схожі за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України.

10. Якісна оцінка порівнюваних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з погляду їхньої відповідності існуючим потребам практики та забезпеченості соціально-матеріальними засобами.

11. Визначення результатів порівняльно-правового дослідження різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Розроблення рекомендацій, проектів нормативно-правових актів з метою вдосконалення кримінально-правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. До того ж варто уникати прямого запозичення регламентації того чи іншого різновиду звільнення, що не завжди адекватно може бути відображена в нашому законодавстві.

З урахуванням позиції А. Х. Саідова, М. В. Цвіка та О. В. Петришина, О. Ф. Скакун [70; 76; 44] можна виділити такі види правових систем і держави світу, які до них належать і будуть досліджені в цій роботі:

1) романо-германське право (його називають ще континентальним), до якого сьогодні слід віднести право держав-республік колишнього Радянського Союзу, в тому числі України, Королівства Бельгія, Королівства Іспанія, Королівства Нідерландів, Республіки Польща, Федеративної Республіки Німеччина, Швейцарської Конфедерації, Турецької Республіки, Республіки Корея.

Близьким до романо-германського права є:

– скандинавське право у Королівстві Данія, Фінляндській Республіці, Королівстві Швеція;

– латиноамериканське право в Аргентинській Республіці та Республіці Нікарагуа і

– право Японії;

2) англо-американське право, або система «загального права», до якої належать Новий Південний Вельс (один із найбільших штатів Австралії) та Тасманія (також штат Австралії, що розташований на однойменному острові);

3) релігійно-традиційні правові системи, що складаються, серед іншого, з далекосхідної системи права, що притаманна Китайській Народній Республіці;

4) змішані правові системи Ізраїлю, Республіки Індонезія, Демократичної Соціалістичної Республіки Шрі-Ланка, Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія, Республіки Маврикія, Федеративної Республіки Сомалі, Об'єднаної Республіки Танзанія [77].

У результаті аналізу нормативно-правових актів вищевказаних зарубіжних країн можна виділити низку особливостей правової регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в кримінальному праві окремих зарубіжних держав.

Так, очевидним є те, що в державах-республіках колишнього Радянського Союзу – норми, які регламентують субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, як і в України, також не зосереджені в єдиному нормативно-правовому акті.

Регламентація цього субінституту відбувається шляхом закріплення відповідних норм в окремих розділах законів про кримінальну відповідальність усіх держав-республіках колишнього Радянського Союзу, за винятком Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки від 06.06.2001 р. (ПК Естонської Республіки) [78] та Кримінального кодексу Республіки Молдова від 18.04.2002 р. (КК Республіки Молдова) [79], в яких положення, що стосуються звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, закріплені в тому ж розділі, що й загальні положення щодо звільнення від покарання та його відбування.

У низці європейських країн цей інститут регламентується нормами окремих розділів кримінальних кодексів відповідних країн. Зокрема, у Кримінальному кодексі Королівства Бельгія від 08.06.1867 р. (КК Королівства Бельгія) до неповнолітніх застосовуються загальні підстави звільнення від покарання та його відбування – звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання та умовне звільнення від відбування покарання [80]. У Кримінальному кодексі Королівства Іспанія від 23.11.1995 р. (КК Королівства Іспанія) у главі 3 містяться загальні положення щодо відстрочки виконання покарань у виді позбавлення волі, заміни покарання у виді ув'язнення на більш м'яке та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання з

пробацією, що застосовуються і до неповнолітніх [81]. У Кримінальному кодексі Нідерландів від 01.09.1886 р. (КК Нідерландів) у розділі VIII-А містяться положення щодо неповнолітніх, котрі стосуються переривання виконання ув'язнення неповнолітньої особи, тимчасового звільнення неповнолітньої особи під надану нею гарантію, дострокового звільнення «під чесне слово» з пробацією, заміни неповнолітній особі покарання у виді ув'язнення на більш м'яке, звільнення від відбування покарання з пробацією [82]. У главі 8 Кримінального кодексу Республіки Польща від 06.06.1997 р. (КК Республіки Польща) закріплені загальні положення щодо звільнення від покарання та його відбування, котрі застосовують і до неповнолітніх осіб у віці від п'ятнадцяти років, а саме: умовна відстрочка виконання покарання та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [83].

У Кримінальному кодексі Турецької Республіки від 26.09.2004 р. (КК Турецької Республіки) передбачено відстрочку виконання покарання і звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку [84].

У Кримінальному кодексі Республіки Корея від 25.03.1975 р. (КК Республіки Корея) вказується на можливість відстрочки призначення покарання та відстрочки виконання покарання з умовним звільненням під поруку, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку [85, с. 37].

У Кримінальному кодексі Японії від 24.04.1907 р. (КК Японії) містяться положення, що регламентують відстрочку виконання покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання [86].

Нормативна регламентація субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у країнах скандинавського права є схожою. Зокрема, глава 6, 7 Кримінального кодексу Королівства Данія від 01.01.1933 р. (КК Королівства Данія) передбачає загальні підстави для звільнення від

покарання та його відбування, що застосовуються й до неповнолітніх у віці від п’ятнадцяти років, а саме: звільнення від відбування ув’язнення «під чесне слово» (умовно-дострокове звільнення), відстрочка виконання вироку суду, звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання покарання [87]. Глава 2с Кримінального кодексу Фінляндської Республіки 1889 року (КК Фінляндської Республіки) визначає умови та підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання щодо осіб у віці до вісімнадцяти років [88]. У Кримінальному кодексі Королівства Швеція від 21.12.1962 р. (КК Королівства Швеція) глава 26 закріплює положення щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання покарання, що застосовують до неповнолітніх [89].

Що стосується нормативної регламентації у країнах Латинської Америки, то в Аргентинській Республіці [90] та Республіці Нікарагуа [91] положення, що стосуються відстрочки виконання вироку та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та застосовуються до неповнолітніх, закріплені у кримінальних кодексах відповідних держав.

Окрім того, особливістю регламентації субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в країнах романо-германського права є наявність спеціальних нормативних актів, а саме: у Федеративній Республіці Німеччина – Закон про суд у справах неповнолітніх від 04.08.1953 р. (Закон ФРН про суд у справах неповнолітніх) [92] та в Швейцарській Конфедерації – Кримінально-правовий акт щодо неповнолітніх від 20.06.2003 р., що набрав чинності з 01.01.2007 р. [93].

Дещо по-іншому врегульовано питання застосування цього субінституту в країнах загального права на австралійському континенті. Зокрема, в Новому Південному Вельсі й Тасманії цей субінститут регламентується окремими процесуальними нормативними актами. Так, у Новому Південному Вельсі – Кримінально-процесуальним законом про дітей від 1987 р. № 55 (Кримінально-процесуальний закон Нового Південного Вельса про дітей) [94], а питання

застосування помилування – Законом про злочини (процедури винесення вироку) від 1999 р. № 92 [95], а у Тасманії – Законом про вироки від 1997 р. № 59 (Закон Тасманії про вироки) [96]. Крім того, у чинному федеративному Кримінальному кодексі Австралії немає жодних положень, що стосувалися б регламентації субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

У Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки від 30.12.2015 р. (КК КНР) закріплено умови та підстави заміни покарання більш м'яким, звільнення від покарання з випробуванням, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання, що застосовуються до неповнолітніх [97].

Якщо аналізувати нормативну регламентацію субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в деяких країнах Азії зі змішаною правовою системою, то слід зазначити, що в Демократичній Соціалістичній Республіці Шрі-Ланка нормативна регламентація цього субінституту здійснюється на рівні окремого нормативного акта – Ордонансом про дітей та підлітків від 1939 р. № 48 із застосуванням положень Кримінально-процесуального кодексу від 1979 р. № 15 (КПК Демократичної Соціалістичної Республіки Шрі-Ланка) [98]. У Законі Ізраїлю про кримінальне право від 04.08.1977 р. (Закон Ізраїлю про кримінальне право) передбачені положення, що стосуються відстрочки тюремного ув'язнення та умовного звільнення від ув'язнення, котрі застосовуються до неповнолітніх [99]. Досліджуваний субінститут та його різновиди – умовна відстрочка виконання вироку, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання, котрі застосовуються до неповнолітніх, у Республіці Індонезія закріплені в межах Кримінального кодексу Республіки Індонезія від 27.02.1982 р. (КК Республіки Індонезія) [100].

У низці країн Африки, яким притаманна змішана правова система, така регламентація здійснюється на рівні кримінальних кодексів. Так, у главі 4 книги II

Кримінального кодексу Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія від 2004 року (КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія) закріплено спеціальні положення щодо відстрочки виконання обвинувального вироку з пробацією неповнолітніх [101], гл. 2 ч. V Кримінального кодексу Федеративної Республіки Сомалі від 16.12.1962 р. (КК Федеративної Республіки Сомалі) містяться загальні положення щодо відстрочки виконання вироку та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що застосовуються і до неповнолітніх [102], у главі VI Кримінального кодексу Об'єднаної Республіки Танзанія від 28.09.1945 р. (КК Об'єднаної Республіки Танзанія) врегульовано можливість умовного звільнення від відбування покарання, що може бути застосовано і до неповнолітніх [103].

У Республіці Маврикія субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування врегульований окремим нормативним актом – Акт про неповнолітніх правопорушників від 06.04.1935 р. (Акт Республіки Маврикія про неповнолітніх правопорушників) [104].

Що стосується систематизації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в деяких зарубіжних державах, то такі різновиди доцільно систематизувати таким чином.

Залежно від схожості кримінально-правового змісту окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, з кримінально-правовим змістом окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом України:

а) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що схожі за своїм кримінально-правовим змістом з різновидами звільнення, що передбачені кримінальним правом України.

Варто зазначити, що такий нормативний критерій систематизації різновидів субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом України, як віднесення того чи іншого різновиду до певної складової має найбільшу значущість у практичному плані.

Тому в межах розділу 2 цієї роботи порівняння окремих різновидів звільнення неповнолітніх, що передбачені кримінальним правом України, та тих, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, буде здійснюватись саме за цим критерієм систематизації.

Зокрема, йдеться про різновиди звільнення неповнолітніх, що передбачені кримінальним правом окремих зарубіжних держав, схожі зі звільненням неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням, звільненням неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, звільненням неповнолітніх від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку та умовно-достроковим звільненням неповнолітніх від відбування покарання, що передбачені кримінальним правом нашої держави;

б) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України. Відповідно до таких різновидів можна віднести заміну неповнолітньому невідбутої частини покарання більш м'яким, переривання виконання покарання, тимчасове звільнення ув'язнених під гарантію, електронний нагляд, звільнення від покарання особи, яка важко постраждала внаслідок учинення нею злочину, та застосування пробації.

Окремі із вищезазначених різновидів закріплені у ст. 77j КК Нідерландів, згідно з якою в особливих випадках Міністр юстиції може видати накази про переривання виконання ув'язнення неповнолітньої особи на строк не більше трьох місяців або про тимчасове звільнення особи, що відбуває ув'язнення в установі для неповнолітніх, під надані нею гарантії [82]. Проте не можна погодитись із позицією О. В. Дащенко, котра вказує, що останній із різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачений у КК Нідерландів, є своєрідним еквівалентом дострокового звільнення від покарання. На нашу думку, більше спільних рис з умовно-достроковим звільненням неповнолітніх від відбування покарання, що передбачені українським

кримінальним правом, має інший різновид звільнення, що закріплені у ч. 2 ст. 77j КК Нідерландів, – дострокове звільнення неповнолітніх під чесне слово з пробацією до двох років.

Що стосується заміни неповнолітньому покарання більш м'яким, то такий різновид звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування передбачений в кримінальних кодексах Республіки Білорусь, Литовської Республіки, Республіки Казахстан, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан та Королівства Іспанія.

Варто зазначити, що ч. 4 ст. 107 КК України передбачено заборону застосування до неповнолітніх заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

У кримінальних кодексах Республіки Білорусь, Литовської Республіки, Республіки Таджикистан та Республіки Узбекистан заміна неповнолітнім покарання більш м'яким регламентована так само, як аналогічного загального різновиду звільнення від покарання та його відбування – заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, що передбачене у ст. 82 КК України.

Зокрема, у ст. 120 Кримінального кодексу Республіки Білорусь від 09.07.1999 р. (КК Республіки Білорусь) визначено передумови застосування такого різновиду до неповнолітніх: засудження до виправних робіт, обмеження волі або позбавлення волі особи за злочин, що вчинений у віці до вісімнадцяти років [105]. До того ж за загальним правилом (ст. 91 КК Республіки Білорусь), передумовою заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повнолітній особі може бути й засудження її до обмеження щодо військової служби.

Дещо інша ситуація має місце в кримінальному праві Республіки Таджикистан. Так, згідно зі ст. 92 Кримінального кодексу Республіки Таджикистан від 21.05.1998 р. (КК Республіки Таджикистан) [106] до неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким застосовується в разі засудження до позбавлення волі або виправних робіт, а передумовою заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повнолітній особі є її засудження лише до позбавлення волі (ст. 77 КК Республіки Таджикистан).

У ст. 94 Кримінального кодексу Литовської республіки від 26.09.2000 р. (КК Литовської республіки) [107] та ст. 87 Кримінального кодексу Республіки Казахстан) (КК Республіки Казахстан) [108] передумовою заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є засудження особи лише до позбавлення волі за злочин, що вчинений у віці до вісімнадцяти років. У ст. 90 Кримінального кодексу Республіки Узбекистан від 22.09.1994 р. (КК Республіки Узбекистан) [109] передумовою є засудження до обмеження волі, позбавлення волі або виправних робіт особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років.

Матеріальна підстава заміни невідбутої частини покарання більш м'яким у ст. 120 КК Республіки Білорусь [105] і ст. 92 КК Республіки Таджикистан [106] визначена практично однаково – «якщо особа твердо стала на шлях виправлення, характеризується зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці, навчання». Крім того, задля заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повнолітній особі в кримінальному праві цих держав достатньо лише врахування судом поведінки засудженого, яка свідчить про те, що засуджений став на шлях виправлення.

Матеріальна підстава у казахському кримінальному праві полягає у відсутності в засудженої особи злісних порушень встановленого порядку відбування покарання. У разі заміни покарання більш м'яким повнолітній особі вона має відшкодувати завдану нею шкоду [108].

У ч. 2 ст. 87 КК Республіки Казахстан також передбачено, що заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована і до осіб, яких засуджено за вчинення злочину в неповнолітньому віці у складі злочинної групи [108].

У литовському кримінальному праві матеріальною підставою заміни покарання більш м'яким є зразкова поведінка, сумлінне ставлення до навчання та відшкодування завданої шкоди або ж зобов'язання її відшкодувати [107].

Формальною підставою заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є фактичне відбування особою, що вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, певної частини строку призначеного їй основного покарання, котра залежить від

тяжкості вчиненого злочину. Беручи до уваги той факт, що неповнолітні легше піддаються виховному впливу, обов'язкова частина покарання, яку вони повинні відбути, у ст. 120 КК Республіки Білорусь (1/4, 1/3, 1/2), ст. 92 КК Республіки Таджикистан (1/4, 1/3, 1/2) та ст. 90 КК Республіки Узбекистан (1/5, 1/4, 1/3) є значно меншою, ніж встановлена для дорослих у ст. 90 КК Республіки Білорусь (1/3, 1/2, 2/3) [105], ст. 77 КК Республіки Таджикистан (1/3, 1/2, 2/3) [106] та ст. 74 КК Республіки Узбекистан (1/4, 1/3, 1/2) [109] відповідно.

Вказівка на межі більш м'якого покарання закріплена в ч. 3.1. ст. 107 КК Республіки Білорусь [105] і ст. 92 КК Республіки Таджикистан [106]: строк більш м'якого покарання не повинен перевищувати невідбуту частину покарання.

Окрім того, у ч. 5 ст. 94 КК Литовської Республіки [107], ч. 6 ст. 92 КК Республіки Таджикистан [106] і ч. 6 ст. 90 КК Республіки Узбекистан [109] закріплено положення про призначення особі остаточного покарання, якщо під час відбування більш м'якого покарання нею було вчинено новий злочин.

Глава III КК Королівства Іспанія визначає порядок заміни покарання у виді позбавлення волі та можливість встановлення пробації. Згідно зі ст. 88 КК Королівства Іспанія в разі вчинення нетяжкого злочину, відшкодування заподіяної шкоди та призначення судом покарання у виді тюремного ув'язнення, що не перевищує одного року, зі штрафом чи громадськими роботами, а також у випадках тюремного ув'язнення на строк, що не перевищує шести місяців, до початку їхнього виконання суд заслуховує позиції сторін кримінального провадження та може замінити вищевказані покарання на штраф із визначенням розміру та порядку його сплати, або громадські роботи, або щоденний нагляд. При цьому суд може також визначити одне або кілька обмежень чи обов'язків для засудженого, тривалість яких не може перевищувати строку заміненого покарання. У разі порушення умов відбування більш м'якого покарання виконанню підлягає замінене покарання [81].

Беручи до уваги розглянуті вище положення низки кримінальних кодексів іноземних держав, вважаємо за можливе закріпити цей різновид звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в кримінальному праві України.

Принагідно зазначимо, що ст. 52 КК України 1960 року, котра регламентувала порядок заміни покарання більш м’яким, поширювала свою дію і на неповнолітніх [40].

Включення до КК України положень про можливість заміни неповнолітнім покарання більш м’яким утворить для них новий, додатковий стимул довести своє виправлення шляхом сумлінної поведінки, ставлення до праці та (або) навчання в процесі відбування призначених їм кримінальних покарань – особливо тих, що не пов’язані з ізоляцією неповнолітньої особи від суспільства.

Специфічними є положення ПК Естонської Республіки, в яких передбачено можливість заміни призначеного покарання у виді позбавлення волі на термін до шести місяців під електронний нагляд, що полягає в обмежені на визначений судом термін свободи пересування або забороні на вживання наркотичних засобів або психотропних речовин або алкоголю. Контроль за дотриманням засудженою особою вищевказаних обмежень здійснюється за допомогою прикріпленого до тіла електронного пристрою, який дозволяє встановити місцезнаходження особи або факт вживання алкоголю чи наркотичних засобів чи психотропних речовин (ст. 69-1, 75-1 ПК Естонської Республіки). У випадку відмови засудженої особи від електронного нагляду або невиконання його умов призначене покарання у виді позбавлення волі звертається до виконання. У разі вчинення особою, до якої застосовано електронний нагляд, нового злочину покарання, призначене за новий злочин, збільшується на невідбуту частину покарання, призначеного за попереднім вироком, причому час, проведений під електронним наглядом, не зараховується як відбуте покарання [78].

У ст. 80 ПК Естонської республіки також передбачено різновид звільнення, аналоги якого відсутні в інших зарубіжних державах, а саме: суд може звільнити від покарання особу, яка в результаті вчинення злочину, за який передбачено покарання у виді тюремного ув'язнення на термін до п'яти років, сама важко постраждала [78].

Окрім того, в межах цього підрозділу вважаємо за доцільне проаналізувати систему пробації щодо неповнолітніх, що досить широко використовується в зарубіжних державах.

Дослідження цього питання в Україні висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як: О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, В. А. Бодира, Т. В. Варфоломєєва, В. В. Василевич, А. П. Гель, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. О. Корчинський, А. В. Кирилюк, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Прийнято вважати, що перші спроби створити відповідні агенції та інституції були зроблені саме у Великій Британії на початку XIX ст.

Слід зауважити, що за довгий шлях свого існування пробація зазнала низку змін в її розумінні: від різновиду звільнення від покарання та його відбування до самостійного виду покарання, сучасної альтернативи позбавленню волі.

Саме тому серед науковців немає єдиного підходу щодо розуміння поняття «пробація».

На думку деяких учених, суть пробації полягає у випробуванні особи, яка вчинила злочин, що замінює можливе відбування покарання в установі виконання покарань, а також допомогу цій особі в її влаштуванні у суспільстві [110], у встановленні нагляду за засудженим з покладенням на нього певних зобов'язань й обмежень, без ізоляції його від суспільства (відвідувати центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, дотримуватися законослухняної поведінки тощо) [111].

Отже, пробація розуміється як звільнення від відбування покарання задля з'ясуванні можливості чи неможливості виправлення особи без застосування кримінального покарання шляхом покладення на неї обов'язків задля досягнення її виправлення.

Згідно з іншою думкою, пробація – це діяльність, що пов'язана із виконанням покарань, котрі альтернативні позбавленню волі, зокрема, громадським і виправним роботам [112]. За визначенням юридичної енциклопедії, пробація (лат. probatio проба, випробування) – це вид покарання у Великій Британії, США, яке

полягає в накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, установленні спеціального нагляду за його поведінкою [113, с. 146].

Окремо варто зауважити, що нині чинний Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII, відповідно до якого пробацію розуміють як систему наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, що не пов'язані з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [114].

Проте таке розуміння пробації українськими законодавцями абсолютно не відповідає історичному змісту цього поняття.

Слушною з цього приводу є позиція Верховного Суду України, згідно з якою слово «пробація» (лат. probatio) означає «проба, випробування, випробувальний період». Із урахуванням зарубіжного досвіду інститут пробації в одних випадках визначається як вид покарання, в інших – як вид звільнення від відбування покарання з випробуванням. Пробація як вид покарання полягає в покладенні певних обмежень щодо реалізації засудженим своїх прав і свобод, в установленні спеціального нагляду за його поведінкою та має виражений каральний, виправний і превентивний зміст. У другому випадку пробація – це умовне невиконання призначеного покарання або умовне непризначення покарання з поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд спеціальної посадової особи [115].

У зарубіжних державах пробація широко застосовується до неповнолітніх в разі їхнього звільнення від покарання та його відбування. Так, у ст. 90–93 КК Королівства Іспанія містяться загальні положення щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання з пробацією, що застосовуються до неповнолітніх [81]; у ст. 77j; 77x; 77y КК Королівства Нідерландів передбачено положення, що стосуються дострокового звільнення неповнолітніх «під чесне слово» з пробацією та звільнення неповнолітніх від відбування покарання з пробацією [82]; у ст. 171; 190–200 КК Федеративної Демократичної Республіки

Ефіопія закріплено положення щодо відстрочки виконання обвинувального вироку з пробацією [101].

Відповідно до ст. 3 гл. 3 КК Королівства Швеція пробація розглядається як один із видів санкції за вчинений злочин [89].

Згідно зі ст. 90 КК Королівства Іспанія при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання особі встановлюється пробація, що полягає у можливості суду покласти на засудженого певні обов'язки щодо його поведінки чи виконання певних заходів і встановлення деяких заборон, а саме: заборона відвідування певних місць; заборона наближатися до потерпілого, або його родичів або інших осіб, визначених судом, чи спілкуватися з ними; заборона залишати місце проживання без дозволу суду; періодична особиста явка до уповноважених органів з метою їх контролю за поведінкою засудженого; участь у тренінгах, що стосуються виховання засудженого у різних галузях і залучення до праці; заборона обіймати певні посади; депортація іноземців, які незаконно проживають в Королівстві Іспанія; передача на поруки сім'ї; заборона керувати транспортними засобами та володіти і користуватися зброєю; а також виконання інших обов'язків, які суд вважає за потрібне для ресоціалізації та виправлення засудженого [81].

У кримінальному праві Королівства Нідерландів пробація неповнолітніх застосовується у випадках їхнього звільнення судом від відбування покарання у виді позбавлення волі чи штрафу (ст. 77x КК Королівства Нідерландів) або ж при достроковому звільненні «під чесне слово» (ст. 77j КК Королівства Нідерландів) [82].

Відповідно до ст. 77z КК Королівства Нідерландів суд у разі застосування пробації має право на власний розсуд установити певні умови поведінки та покласти обов'язки на неповнолітніх засуджених. Такі умови та обов'язки не повинні обмежувати право неповнолітніх на вільне віросповідання чи інші гарантовані конституцією права [82].

Окрім того, суд встановлює нагляд над засудженим, що здійснюється спеціально уповноваженим органом та в певних випадках уповноваженими особами чи родичами.

Тривалість такої пробації становить не більше двох років. Проте на прохання уповноваженого органу, що здійснює нагляд, суд має право зменшити або збільшити строк пробації неповнолітньої особи і змінити при цьому умови та обов'язки пробації. У разі, якщо неповнолітня особа не дотримується умов поведінки чи не виконує встановлені судом обов'язки, суд може зобов'язати неповнолітню особу до цього.

Відповідно до ст. 171 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія суд може застосувати відстрочку виконання обвинувального вироку неповнолітнім з пробацією в разі сумлінної поведінки неповнолітнього засудженого, зобов'язання виконувати встановлені обов'язки, відшкодування заподіяної шкоди та сплати судових витрат. Тривалість пробації становить від одного до трьох років залежно від тяжкості вчиненого злочину та множинності злочинів [101].

При встановленні пробації суд повинен на власний розсуд з урахуванням особи неповнолітнього засудженого та перспективи її виправлення визначити правила поведінки (обов'язки), зокрема: вимога проживати та працювати в певній місцевості, утримуватись від спілкування з певними людьми та вживання спиртних напоїв.

Також суд, якщо суд вважає за потрібне, встановлює над неповнолітньою особою нагляд, що здійснюється законним представником, офіцером пробації або представником благодійної організації, котрі зобов'язані відвідувати неповнолітню особу за місцем її проживання та вживати заходів, що сприяють її виправленню.

У разі порушення неповнолітньою особою встановлених судом обов'язків та умов пробації, суд виносить попередження про можливість призначення реального відбування покарання, або встановлює нові обов'язки чи умови, або продовжує у визначених законом межах тривалість пробації. Якщо неповнолітня

особа надалі порушує обов'язки та умови пробації, то суд скасовує відстрочку виконання вироку та звертає вирок до виконання.

Інше розуміння пробації закріплено у ст. 3 гл. 1 КК Королівства Швеція: пробація є санкцією за скоєне правопорушення, що призначається судом у разі, коли покарання у виді штрафу розглядається як недостатнє [89].

Пробація може поєднуватися зі штрафом у формі пені, незалежно від того, чи передбачено штраф санкцією за певний злочин. Пробація також може поєднуватися з громадськими роботами за згодою засудженого і навіть з тюремним ув'язненням тривалістю від чотирнадцяти днів до трьох місяців. Вона триває три роки з моменту набрання вироком законної сили. Упродовж одного року за особою здійснюється нагляд уповноваженим органом щодо дотримання умов пробації. У разі невиконання умов пробації, суд має право винести попередження, продовжити нагляд або ж призначити інше покарання засудженому.

Варто зазначити, що такі вчені, як В. В. Філонов та Є. С. Назимко, також пропонують розглядати пробацію як альтернативу покаранню у виді позбавлення волі на певний строк [116, с. 188].

О. О. Книженко та М. А. Хлистік ототожнюють пробацію із таким різновидом звільнення від покарання та його відбування, як звільнення від відбування покарання з випробуванням [117, с. 8; 118, с. 534].

Д. В. Ягунов та О. О. Рибак дійшли висновку, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є значно вужчим від пробації не тільки за змістом, а й за своєю спрямованістю. На їхню думку, такий захід кримінально-правового регулювання повинен поглинатися інститутом пробації, оскільки є лише складовою частиною останнього [119, с. 103].

Слід зауважити, що в проаналізованих вище положеннях кримінальних кодексів зарубіжних країн, пробація розглядається не лише як звільнення від покарання з випробуванням, а й є характеристикою інших різновидів звільнення від покарання та його відбування.

Тому вважаємо, що з метою уникнення суперечностей пробація у

вітчизняному кримінальному праві повинна розумітись як аналог обов'язків, що покладаються на засуджених при звільненні від відбування покарання з випробуванням, у тому числі й на неповнолітніх засуджених.

Висновки до розділу 1

1. У межах дисертації відповідно до положень ст. 1 Міжнародної Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. та положень чинного законодавства України досліджено різновиди звільнення від покарання та його відбування, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, котрі вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років. З аналізу положень розділу XV Загальної частини КК України зроблено висновок, що різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 104, 105 КК України, можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, і на момент вирішення судом питання щодо їхнього звільнення також є неповнолітніми, а різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 106, 107 КК України, застосовуються до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, а на момент вирішення судом питання щодо їхнього звільнення можуть бути повнолітніми.

2. Проаналізовано вітчизняне кримінальне законодавство, яке регламентувало субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з кінця XIX ст. й донині. Виокремлено такі періоди історії розвитку досліджуваного предмета: 1) від найдавніших часів до 1864 р. – зародження особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; 2) період 1864–1921 рр., що характеризується формуванням перших спеціальних норм щодо їхнього звільнення від покарання та його відбування, обмеженням покарання неповнолітніх, застосуванням медико-педагогічних заходів для їх виправлення, ухваленням низки правових актів, що передбачали загальні норми щодо умовно-дострокового звільнення та умовного засудження; 3) 1922–1991 рр. – кодифікація кримінального права, виокремлення субінституту звільнення

неповнолітніх від покарання та його відбування; 4) 1991 рік – сьогодення – становлення та розвиток субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

3. Запропоновано розуміння словосполучення «звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» в сучасному кримінальному праві України як:

– комплексний міжгалузевий субінститут – сукупність кримінально-правових норм, котрі в поєднанні з окремими положеннями норм кримінально-процесуального законодавства України (КПК України), а в окремих випадках – КПК України 1960 року, КВК України та інших правових актів, регулюють умови, підстави, особливості та порядок застосування конкретних виявів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як заходу кримінально-правового характеру;

– правозастосовна дія, що, за винятком помилування Президентом України та так званої індивідуальної амністії Верховної Ради України, здійснюється судом;

– захід кримінально-правового характеру, тобто реалізація певної форми кримінальної відповідальності неповнолітньої особи, а у певних випадках поєднання кількох форм або ж деяких елементів окремих форм;

– складова предмета теорії кримінального права України, що включає наукові положення щодо наведених вище значень звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

4. На наш погляд, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у розумінні заходу кримінально-правового характеру об’єднує певні складові, котрим притаманні відповідні «родові» характеристики, а саме:

1) звільнення неповнолітніх від покарання. У межах цієї складової доцільно виокремити три різні варіанти звільнення неповнолітніх від покарання зі своїм специфічним кримінально-правовим змістом:

а) звільнення неповнолітніх від покарання без його призначення;

б) остаточне і безумовне звільнення неповнолітніх від відбування покарання, призначене вироком суду;

в) «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання;

2) звільнення від подальшого відбування покарання неповнолітньої особи, яка вже розпочала його відбувати;

3) пом’якшення призначеного покарання;

4) заміна покарання більш м’яким.

5. З урахуванням ознак, що утворюють основний кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, визначено його співвідношення з такими кримінально-правовими явищами, як кримінальна відповідальність, пом’якшення покарання при його призначенні та звільнення від кримінальної відповідальності:

– звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування завжди реалізується щонайменше в одній із форм кримінальної відповідальності; тому, кримінальна відповідальність неповнолітніх і звільнення їх від покарання та його відбування співвідносяться між собою як ціле і частина;

– пом’якшення покарання при його призначенні завжди втілюється у конкретну міру покарання і тим самим не належить до жодної із вищенаведених складових досліджуваного заходу кримінально-правового характеру; отож, це самостійні кримінально-правові явища, що існують в межах кримінальної відповідальності, кожне з яких має свій власний зміст;

– у разі звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, на відміну від звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності, щодо неповнолітньої особи завжди постановляється обвинувальний вирок і, як правило, призначається конкретна міра покарання; у будь-якому випадку така особа зазнає так званого «таврування», осуду з боку держави, оскільки судом дається негативна оцінка її діяння; отже, ці явища, по суті, є взаємовиключними, оскільки в першому випадку неповнолітній несе кримінальну відповідальність, а в другому – ні.

6. Аналіз норм, котрі регулюють звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, дав змогу констатувати, що в законах про кримінальну

відповідальність держав пострадянського простору, за винятком ПК Естонської Республіки та КК Республіки Молдова, у КК Королівства Нідерландів та КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія, зосереджені в розділах, що присвячені кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітніх. У інших досліджуваних іноземних державах при звільненні неповнолітніх від покарання та його відбування застосовуються положення спеціальних нормативно-правових актів, в яких закріплено особливості такого звільнення, або ж так звані «загальні» норми.

7. Запропоновано в межах систематизації окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування – насамперед, залежно від співвідношення кримінально-правового змісту тих із них, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, з кримінально-правовим змістом тих, що передбачені кримінальним правом України, виокремити:

а) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що подібні за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, котрі передбачені кримінальним правом України; до таких різновидів можна, зокрема, віднести звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням, звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку та умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування покарання;

б) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, котрі передбачені кримінальним правом України; до таких різновидів можна віднести заміну неповнолітньому невідбутої частини покарання більш м’яким, переривання виконання покарання, тимчасове звільнення ув’язнених під гарантію, електронний нагляд, звільнення від покарання особи, яка важко постраждала внаслідок учинення нею злочину, та застосування пробації.

РОЗДІЛ 2. КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ОДНОТИПНИХ РІЗНОВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

2.1. Звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням

Як уже зазначалось у розділі 1, основний кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування найбільш повно розкривається шляхом виокремлення специфічних характеристик складових досліджуваного субінституту. Одним із варіантів такої складової, як звільнення неповнолітніх від покарання, є «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання з випробуванням.

У своїх дослідженнях проблемам звільнення від відбування покарання з випробуванням приділяли увагу Х. Х. Кадарі, І. І. Карпець, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, Г. А. Кригер, В. А. Ломако, Д. В. Ривман, М. Ф. Саввін, А. В. Савченко, Е. А. Саркісова, С. В. Сахнюк, В. В. Скибицький, Ю. М. Ткачевський та ін.

Варто зазначити, що до прийняття 2001 року КК України найбільш схожими з таким заходом кримінально-правового характеру, як звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням, у КК України 1960 року були умовне засудження та відстрочка виконання вироку [40].

Проте нині вищевказані однойменні заходи кримінально-правового характеру застосовуються в низці зарубіжних країн.

Для того щоб провести їхній порівняльний аналіз з розглядуваним заходом кримінально-правового характеру доцільно передовсім з’ясувати юридичну природу та основний кримінально-правовий зміст цього різновиду звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Для визначення юридичної природи звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням слід вказати, що цей захід кримінально-правового

характеру є «спеціальним» різновидом щодо звільнення від відбування покарання з випробування.

Положення ч. 1 ст. 104 КК України, яким регламентовано цей різновид звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, є відсильним.

Інакше кажучи, для застосування цього спеціального заходу кримінально-правового характеру варто звернутись до положень, що регламентують відповідний загальний захід кримінально-правового характеру, – ст. 75–78 КК України.

Крім того, в цілому вищевказані положення утворюють таку складову субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, як звільнення неповнолітніх від відбування покарання.

Цей різновид звільнення є факультативним, тобто реалізується шляхом диспозитивних повноважень суду з урахуванням усіх підстав для застосування такого різновиду звільнення, та умовним, оскільки у випадку такого звільнення на неповнолітню особу під час іспитового строку покладаються обов’язки, що передбачені ст. 76 КК України, у разі невиконання яких, вона направляється судом для відбування призначеного покарання.

Якщо під час іспитового строку засуджена неповнолітня особа виконала покладені на неї обов’язки та не вчинила нового злочину, звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням втілюється у таку форму кримінальної відповідальності, як «умовне незастосування покарання». У іншому ж випадку має місце змішана форма кримінальної відповідальності – умовне незастосування покарання поєднується із реальним відбуванням покарання.

Варто погодитись із позицією А. О. Клевцова з приводу того, що основний кримінально-правовий зміст звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочин в неповнолітньому віці, знаходить свій вираз у видовій юридичній конструкції складу такого звільнення. Цей склад включає три стадії (складові частини), кожна з яких, у свою чергу має власні специфічні характеристики (ознаки). Такими стадіями є: а) прийняття судом

попереднього рішення про звільнення особи від відбування призначеного покарання з подальшим її випробуванням; б) випробування особи; в) прийняття судом за результатами випробування остаточного рішення про відбування (невідбування) призначеного особі покарання [9, с. 79–80].

Вважаємо, що основний кримінально-правовий зміст звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочин в неповнолітньому віці, знаходить свій вираз в юридичній конструкції складу такого звільнення, елементами якої є:

1) передумови звільнення від відбування покарання з випробуванням;

2) підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням;

3) прийняття судом первинного рішення про призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням: встановлення іспитового строку та покладення на особу обов’язків;

4) виконання особою первинного рішення та дотримання обов’язків (перебування у стані судимості);

5) прийняття судом остаточного рішення про звільнення від покарання після спливу іспитового строку та за умови невчинення нового злочину і виконання покладених обов’язків на особу; чи прийняття судом рішення про направлення засудженої особи для відбування призначеного покарання, якщо вона не виконує покладені на неї обов'язки, або систематично вчинює правопорушення, або вчинила новий злочин.

Для прийняття судом первинного рішення про призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням необхідно визначити передумови, за яких суд має право застосовувати звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням з урахуванням підстав для такого звільнення.

Так, звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише в разі його засудження до арешту або позбавлення волі (ч. 2 ст. 104 КК України).

Варто зазначити, що, на відміну від положень ст. 75 КК України, у ст. 104 КК України не передбачена максимальна межа позбавлення волі на певний строк, яка дозволяє застосувати звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо неповнолітньої особи. Проте, враховуючи те, що положення ст. 104 КК України є відсильними, то ця межа становить не більше п’яти років.

Таким чином, передумовою застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх є засудження до арешту або позбавлення волі на строк не більше п’яти років.

Більшість науковців вказує на те, що неможливість звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням при призначенні такого покарання, як виправні роботи, значно звужує сферу застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, в окремих зарубіжних державах суд має право застосовувати аналогічний різновид звільнення і у випадках призначення покарань, що не пов’язані із позбавленням волі. Так, у ст. 77х КК Королівства Нідерландів закріплено можливість суду звільнити від відбування покарання у виді громадських робіт, штрафу або позбавлення права керування транспортним засобом з пробацією неповнолітніх [82], у ст. 42 Кримінального кодексу Швейцарської Конфедерації (КК Швейцарської Конфедерації) закріплено можливість умовного засудження неповнолітніх – зупинити виконання покарання у виді штрафу, громадських робіт і позбавлення волі [120], згідно зі ст. 25 КК Японії відстрочка виконання покарання може бути застосована у випадку засудження до позбавлення волі із залученням до обов’язкової праці або без нього на строк до трьох років або до грошового штрафу у розмірі до п’ятсот тисяч єн [86], у ст. 171 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія закріплено можливість застосовувати відстрочку виконання обвинувального вироку неповнолітнім з пробацією у випадку засудження до штрафу або позбавлення волі [101], а відповідно до ст. 150 КК Федеративної Республіки Сомалі застосування до неповнолітніх умовної відстрочки виконання вироку суду можливе в разі засудження до позбавлення волі або грошового стягнення [102].

Отже, вбачаємо за доцільне розширити можливість застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням і при засудженні неповнолітньої особи до покарання у виді виправних робіт.

Щодо підстав застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх, то з аналізу ч. 1 ст. 75 КК України, ними є тяжкість злочину, особа винного та інші обставини справи, що не дають суду можливість зробити висновок про виправлення засудженого без відбування покарання. Як зазначає А. О. Клевцов, підстави слід розуміти як незначний ступінь суспільної небезпечності особи, що звільняється від відбування покарання з випробуванням, який свідчить про здатність виправитись без реального застосування до неї призначеного судом покарання [9, с. 93].

Таким чином, об’єктивними підставами для застосування досліджуваного варіанта різновиду звільнення неповнолітніх від покарання є:

– тяжкість злочину, що вчинений неповнолітньою особою, що визначається з урахуванням положень ст. 12 КК України;

– дані про особу підсудного, а саме: вік, стан здоров’я, поведінка до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи або навчання, його минуле (зокрема, наявність незнятих чи непогашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім’ї (наявність на утриманні дітей або осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо, а також умови життя й виховання неповнолітнього, вплив на нього дорослих, рівень розвитку та інші особливості його особи (п. 2, 3 ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7) [67];

– інші обставини справи – цінність того об’єкту, на який було здійснене злочинне посягання, тяжкість наслідків, які настають в результаті вчинення злочину, спосіб учинення злочину неповнолітньою особою, форма вини, мотив і мета вчиненого злочину [10, с. 98–99].

Беручи до уваги аналіз матеріалів судової практики, можна зробити висновки, що саме вищенаведені підстави і враховуються судом при застосуванні звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням.

Так, суддя Кам’янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області Я. І. Воєвідко у вироку від 15.08.2018 р. вказав таке:

«При призначенні обвинуваченому покарання, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину згідно зі ст. 12 КК України, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Обставини, що пом'якшують відповідальність обвинуваченого ОСОБА-2, ОСОБА-3, суд визнає – щире каяття, вчинення злочину неповнолітнім та відшкодування завданої шкоди.

Обставини, що обтяжують відповідальність обвинуваченого ОСОБА-2, ОСОБА-3, судом не встановлено.

З урахуванням обставин справи і даних про особу обвинуваченого ОСОБА-2, ОСОБА-3, які вперше вчинили кримінальне правопорушення будучи неповнолітніми, у скоєному розкаялись, завдані збитки відшкодували, за місцем проживання характеризуються позитивно, їхнього віку, досудової доповіді, думки потерпілих щодо міри покарання, а тому суд, ураховуючи вимоги ст. 65, ст. 66 КК України, вважає можливим призначити обвинуваченим ОСОБА-2, ОСОБА-3, покарання в межах санкції ч. 3 ст. 185 КК України у виді позбавлення волі.

Однак суд вважає, що виправлення ОСОБА-2 та ОСОБА-3, можливе без відбування призначеного покарання та вважає доцільне застосувати до них вимоги ст. 75 і ст. 104 КК України і звільнити обвинувачених від відбування призначеного покарання з іспитовим строком» [121].

Аналогічною є позиція судді Миколаївського районного суду Миколаївської області Г. В. Терентьєва у вироку від 13.08.2018 р.:

«Обираючи міру покарання ОСОБА-4, суд враховує тяжкість скоєних злочинів, які відповідно до ст. 12 КК України за ч. 2 ст. 185 КК України є злочином середньої тяжкості, за ч. 3 ст. 185 КК України є тяжким злочином, особу обвинуваченого, який раніше не судимий, не працює, його молодий вік, за місцем проживання та навчання характеризується задовільно, на обліку в лікарів психіатра та нарколога не перебуває, щире каяття, вибачення перед потерпілими, а також що ОСОБА-4 є неповнолітній і виховується тільки матір'ю.

Призначаючи покарання, суд виходить з вимог ст. 50 КК України, відповідно до якої покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а так само попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Ураховуючи викладене, суд вважає, що у відношенні ОСОБА-4 можливо та доцільно призначити покарання із застосуванням ст. 75 і ст. 104 КК України та встановленням обмежень, що передбачені ст. 76 КК України» [122].

Схожі підстави застосування цього різновиду звільнення закріплені в законах про кримінальну відповідальність низки зарубіжних країн. Так, суд може відстрочити виконання вироку: коли мета покарання може бути досягнута без його виконання (ст. 92 КК Литовської Республіки) [107], беручи до уваги особистість засудженого, його подальше ставлення до злочинності, мотиви, які призвели його до вчинення злочину, характер події і все інше (ст. 26 КК Аргентинської Республіки від 21.12.1984 р.) [90], наявність кримінальних правопорушень, попередню сумлінну поведінку, особистість засудженого, характер і умови злочину, причини його вчинення (ст. 103 КК Республіки Нікарагуа від 13.11.2007 р.) [91]. У разі відстрочки виконання покарання суд враховує: кримінальну небезпеку засудженого, а також існування інших кримінальних справ проти нього та особисті обставини (ст. 80 КК Королівства Іспанія) [81], особистість неповнолітнього засудженого, його спосіб життя у минулому, обставини вчинення злочину, поведінку після його вчинення, умови життя та результати, що можуть виникнути в разі, застосування відстрочки виконання вироку (§ 21 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх) [92], особистість винуватої особи, умови життя, попередній спосіб життя, а також поведінку після вчинення злочину (§ 2 ст. 69 КК Республіки Польща) [83], характер, минуле, вік, стан здоров’я або психічний стан обвинуваченого, характер правопорушення та пом’якшувальні обставини, за яких було скоєно злочин (ч. 1 ст. 306 КПК Демократичної Соціалістичної Республіки Шрі-Ланка) [98], обставини вчинення злочину, характер злочину і особистість злочинця (ч. 1 ст. 38 КК Об’єднаної Республіки Танзанія) [103].

Отже, на рівні ч. 1 ст. 75 КК України передбачено достатні підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх.

Відповідно до ч. 3 ст. 75 КК України тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, що звільнена від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом.

Згідно з ч. 3 ст. 104 КК України іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років.

У КК України не визначено співвідношення тривалості іспитового строку виду та строку призначеного покарання. Так, на думку деяких учених, іспитовий строк, як правило, встановлюється відповідно до тривалості строку покарання, що призначене умовно, й відхилятися від такого принципу припустимо лише у крайніх випадках і з обов'язковою мотивацією необхідності такого відхилення [9, с. 117].

Кримінальними законами низки іноземних держав тривалість іспитового строку певним чином співвідноситься зі строком призначеного покарання. Для прикладу, ст. 92 КК Литовської Республіки передбачає відстрочку виконання покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до трьох років у разі засудження неповнолітньої особи до позбавлення волі за вчинення з необережності одного або кількох злочинів або до позбавлення волі на строк, що не перевищує чотирьох років, за вчинення одного чи кількох умисних злочинів [107], ст. 38 КК Об'єднаної Республіки Танзанія встановлює, що тривалість іспитового строку повинна бути не більше дванадцяти місяців [103], у ст. 33 КПК Закону Нового Південного Вельса про дітей закріплено, що тривалість пробації в разі звільнення неповнолітніх від відбування покарання становить до двох років [95].

Більшою від строку призначеного покарання є тривалість іспитового строку у Королівстві Іспанія – у ч. 2 ст. 80 КК якого зазначено, що термін призупинення покарання повинен бути від двох до п'яти років у випадку призначення покарання у виді позбавленням волі до двох років [81]; у Федеративній Республіці Німеччина – §§ 21, 22 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх вказують, що

тривалість іспитового строку становить від двох до трьох років у випадку застосування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше одного року [92]; у ст. 70 КК Республіки Польща – у випадку умовної відстрочки покарання у виді позбавлення волі строком до одного року тривалість іспитового строку становить від одного до трьох років, а у випадку застосування умовної відстрочки покарання до особи, яка вчинила насильницький злочин, тривалість іспитового строку становить від двох до п’яти років [83]; у ст. 44 КК Швейцарської Конфедерації – іспитовий строк у разі зупинення виконання вироку суду встановлюється від двох до п’яти років [120], у ч. 3 ст. 51 КК Турецької Республіки – іспитовий строк може бути від одного до трьох років, але у будь-якому випадку не менше ніж строк призначеного покарання [84]; у ст. 74 КК КНР – іспитовий строк у разі позбавлення волі на строк не більше двох років, короткострокового ув’язненні або штрафу може бути від двох до п’яти років [97]; у ст. 25 КК Японії – відстрочка виконання покарання може бути застосована на строк від одного до п’яти років у випадку засудження до позбавлення волі із залученням до обов’язкової праці або без нього на строк до трьох років або до грошового штрафу у розмірі до п’ятисот тисяч ієн [86]; КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія в ч. 2 ст. 171 закріплює можливість суду встановлювати пробацію неповнолітніх від одного до трьох років [101]; у ст. 14a КК Республіки Індонезія вказано, що у разі засудження неповнолітньої особи до позбавлення волі до одного року випробувальний термін становить не більше двох років, а у випадках скоєння деяких правопорушень, що стосуються загальної безпеки осіб і майна та громадського здоров’я, що стосуються громадського порядку та моралі, – не більше трьох років [100]; у ст. 27bis КК Аргентинської Республіки передбачено, що в разі відстрочки виконання вироку, яким неповнолітню особу засуджено до позбавлення волі до трьох років, іспитовий строк становить від двох до чотирьох років [90]; ст. 103 КК Республіки Нікарагуа містить положення про те, що у разі засудження неповнолітньої особи до позбавлення волі до трьох років, суд може зупинити виконання вироку на випробувальний термін від двох до п’яти років [91].

Беручи до уваги положення вищевказаних іноземних держав, слід констатувати, що тривалість іспитового строку від одного до двох років є достатнім проміжком часу для ефективного виховного впливу з метою виправлення засудженого.

Окрім того, деякі науковці – А. О. Клевцов, В. А. Ломако, В. В. Скибицький, Ю. М. Ткачевський – вказують на необхідність передбачити у законі можливість скорочення іспитового строку в разі дострокового виправлення неповнолітніх [9, с. 121; 117, с. 131; 118, с. 67]. Таке положення закріплено § 22 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх [92]. Проте не слід вважати таку пропозицію прийнятною, оскільки покладені на неповнолітню особу обов'язки під час іспитового строку жодним чином не погіршують її звичні умови проживання.

Проблемним є питання визначення моменту початку іспитового строку, оскільки в КК України зазначається лише його тривалість. У ч. 1 ст. 165 КВК України зазначається, що іспитовий строк обчислюється з моменту проголошення вироку суду [125].

Відповідно до ч. 1 ст. 376 КПК України судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

Проте, на наш погляд, найбільш обґрунтованою є позиція А. О. Клевцова, відповідно до якої іспитовий строк починається з моменту вступу вироку в законну силу [9, с. 121], оскільки звільнення від відбування покарання з випробуванням є однією з форм кримінальної відповідальності, а згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 27.10.1999 р. кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [126].

Так, згідно з ч. 1 ст. 532 КПК України вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено цим Кодексом, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано.

Окрім того, як зазначає А. О. Клевцов, така позиція цілком відповідає

положенням ст. 88, 89, 108 КК України стосовно обчислення строків погашення судимості в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, у ст. 88 КК України зазначено, що особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Звідси випливає, що й іспитовий строк має відраховуватися з дня набрання законної сили обвинувальним вироком [9, с. 123].

Варто зазначити про досвід зарубіжних держав у цьому питанні. Для прикладу, ч. 2 ст. 77у КК Королівства Нідерландів – строк пробації починається на п'ятнадцятий день після того, коли повідомлення про застосування звільнення від відбування покарання з пробацією було вручене у випадку, якщо ще не минули строки для подачі апеляції на рішення суду [82]; § 22 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх – перебіг іспитового строку починається з моменту вступу в законну силу рішення суду [92]; ст. 70 КК Республіки Польща – відстрочка виконання покарання починається з моменту вступу рішення суду в силу [83]; ст. 52 Закону Ізраїлю про кримінальне право – умовне звільнення від ув'язнення починається з дня вступу в дію вироку про призначення покарання [99]; ст. 14b КК Республіки Індонезія – іспитовий строк чинності як тільки вирок став остаточним [100].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р. № 1492-VIII [127] ст. 76 КК України, в якій було закріплено вичерпний перелік обов'язків, що могли бути покладені судом на засуджену особу, було викладено у новій редакції. Крім того, було виокремлено так звані основні обов'язки, покладення яких у разі звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням є обов'язком суду, та додаткові.

У разі застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням суд зобов'язаний покласти на засуджену особу такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця

проживання, роботи або навчання.

Суд також може додатково покласти такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення в потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, що передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля [37].

Аналіз матеріалів судової практики дав змогу констатувати, що найчастіше на неповнолітніх покладається обов'язок періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання [128; 129; 130; 131].

Варто зазначити, що кримінальне право окремих іноземних держав передбачає схожі за змістом обов'язки, що покладаються судом на неповнолітніх. У ст. 92 КК Литовської Республіки [107], § 57 КК Королівства Данія [87], ст. 72 КК Республіки Польща [83], ч. 2 ст. 51 КК Турецької Республіки [84], ст. 74 КК КНР [97], ст. 197; 198 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія [101], ст. 150 КК Федеративної Республіки Сомалі [102], ст. 38 Об'єднаної Республіки Танзанія [103], ст. 104 КК Республіки Нікарагуа [91] також закріплено можливість покладення судом на неповнолітню особу з метою її виправлення обов'язку щодо компенсації або усунення завданої матеріальної шкоди.

Таким чином, КК України варто доповнити положенням, що розширює перелік обов'язків, котрі можуть бути застосовані судом до неповнолітніх у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням, а саме: компенсувати заподіяну шкоду потерпілому.

Особливістю звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням порівняно із загальним різновидом такого звільнення є право суду покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи (ч. 4 ст. 104 КК України). Такий механізм відомий і зарубіжному кримінальному законодавству. Наприклад: § 57 КК Королівства Данія передбачено нагляд уповноваженої особи над засудженим [87]; § 24 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх – призначення помічника [92]; ст. 73 КК Республіки Польща – обов'язок суду призначити куратора чи особу, яка користується довірою, з метою виховання засудженого [83]; ч. 2 ст. 44 КК Швейцарської Конфедерації – право суду призначити працівника служби пробації [120]; ч. 5 ст. 51 КК Турецької Республіки – право суду призначити експерта для підтримки звільненої особи [84]; ст. 76 КК КНР [97]; ст. 25-II КК Японії – обов'язок передачі під нагляд громадської організації за місце знаходженням засудженого [86]; ст. 62-2 КК Республіки Корея – неповнолітнім відстрочується виконання покарання з умовним звільненням під поруку [85]; ст. 199 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія [101]; ст. 14d КК Республіки Індонезія [100]; ч. 2 ст. 24 Законом Тасманії про вироки – можливість призначення офіцера пробації – посадової особи [96].

У певних випадках у разі звільнення неповнолітньої особи від відбування основного покарання з випробуванням суд може не звільняти її від відбування додаткового покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

На думку А. О. Клевцова, наділення суду таким дискреційним повноваженням не можна вважати правильним рішенням законодавця. Така позиція потребує додаткового вивчення і не заслуговує на безумовну підтримку з

нашого боку з огляду на практику призначення додаткових покарань за злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, в тому числі й неповнолітнім.

Упродовж іспитового строку неповнолітній засуджений повинен виконувати визначені судом обов'язки, не вчиняти систематично правопорушення, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, а також не вчинити нового злочину.

У разі дотримання вищенаведених умов іспитового строку неповнолітня особа звільняється від відбування призначеного покарання і вважається такою, що не має судимості. Так, відповідно до ч. 2 ст. 165 КВК України після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, за поданням уповноваженого органу з питань пробації звільняється судом від призначеного йому покарання, нагляд припиняється і засуджений знімається з обліку в зазначеному органі [125].

Зокрема, посилання на вищевказане положення КВК України міститься в ухвалі від 20.09.2016 р. судді Хустського районного суду Закарпатської області С. А. Савицького:

«Заслухавши думку прокурора, представника Хустського міжрайонного відділу кримінально-виконавчої інспекції, засудженого та дослідивши матеріали подання, суд вважає, що подання слід задовольнити, звільнивши засудженого від покарання, призначеного вироком Хустського районного суду Закарпатської області від 13.07.2015 року.

Засуджений ОСОБА-2 за період іспитового строку виконав покладені на нього обов'язки, порушень громадського порядку не допускав, до адміністративної відповідальності не притягався, за місцем проживання характеризується позитивно і на час розгляду подання закінчився термін іспитового строку, встановленого вироком Хустського районного суду Закарпатської області від 13.07.2015 року» [132].

Якщо ж засуджена неповнолітня особа не виконує покладені обов'язки або систематично вчинює правопорушення, які потягли за собою адміністративні стягнення і які свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд направляє

цю особу для відбування призначеного покарання. Розуміння «систематичності вчинення правопорушень» наведено у п. 10 ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7: згідно з ч. 2 ст. 78 КК України суд за поданням органу, який здійснює контроль за поведінкою засудженого, що був звільнений від відбування покарання з випробуванням, може прийняти рішення про скасування звільнення та про направлення засудженого для відбування призначеного покарання в разі невиконання покладених на нього обов'язків, що визначені ст. 76 КК України або систематичного (три і більше разів) вчинення правопорушень, що потягли адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення [67].

Нам імпонує те, що суди часто відмовляють у задоволенні таких клопотань з огляду на те, що «наведені в клопотанні обставини, існування яких викликало необхідність у зверненні з поданим клопотанням про скасування встановленого вироком суду іспитового строку, суд розцінює недостатніми, й такими, що не можуть свідчити про небажання засудженого стати на шлях виправлення» [133]; «виходячи з наївних пояснень засудженого щодо причин неявки на реєстрацію, суд уважає, що він через молодий вік до кінця не усвідомив наслідки невиконання покладених на нього обов'язків, що тягне за собою направлення його в місця позбавлення волі для реального відбування покарання» [134], що свідчить про оцінку сукупності зібраних доказів з позиції достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, як того вимагає ст. 94 КПК України, та реалізацію принципів гуманізму, індивідуалізації кримінальної відповідальності, економії репресії.

Варто звернути увагу на те, що у правозастосовній практиці трапляються непоодинокі випадки задоволення судом клопотання органу, який здійснює контроль за поведінкою засудженого, що був звільнений від відбування покарання з випробуванням, про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання, зокрема, у разі вчинення засудженим нового злочину в період іспитового строку [135; 136; 137; 138]. Проте, на нашу думку, в таких випадках суд повинен відмовляти у

задоволенні клопотання, враховуючи вимоги ч. 2 та 3 ст. 78 КК України. Саме так було зроблено суддею Рівненського міського суду Рівненської області Ю. П. Куцоконем [139], суддею Золотоноського міськрайонного суду Черкаської області В. О. Таратіном [140], суддею Гребінківського районного суду Полтавської області В. М. Шевченком [141].

Слід зазначити, якщо неповнолітній у віці від 14 до 16 років, котрий був засуджений за вчинення злочину до арешту (не погоджуємося з такою позицією науковців з урахуванням положень ст. 101 КК України) або позбавлення волі й звільнений від відбування покарання з випробуванням, під час іспитового строку систематично вчинює правопорушення, що свідчить про його небажання стати на шлях виправлення, до такої особи не буде вжито ніяких заходів реагування, оскільки особа у віці від 14 до 16 років не може бути притягнута до адміністративної відповідальності, а отже, до неї не можуть бути застосовані адміністративні стягнення, що є обов'язковою умовою для направлення засудженого для відбування призначеного покарання. З огляду на це, після закінчення іспитового строку при вирішенні питання щодо звільнення такої особи від покарання, крім урахування виконання особою покладених на неї згідно зі ст. 76 КК України обов'язків, видається доцільним одночасно оцінювати поведінку неповнолітнього під час іспитового строку [64, с. 1011].

Якщо ж засуджений вчинить новий злочин, то суд призначає покарання за правилами, що передбачені ст. 71, 72 КК України, тобто приєднує повністю або частково до покарання за новий злочин покарання, що призначене за раніше вчинений злочин.

Так, вироком судді В. О. Дадченка від 15.09.2017 р. Красноградського районного суду Харківської області встановлено:

«При призначенні покарання обвинуваченому ОСОБА_1, суд, враховує характер та ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу обвинуваченого, викладені вище, обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, думку потерпілої, яка ніяких претензій до обвинуваченого не має, в зв'язку повним погашенням завданих збитків, і вважає, що покарання ОСОБА_1, яке необхідно і

достатньо для його виправлення перевиховання і попередження нових злочинів, повинно бути призначено в межах санкції ч. 2 ст. 185 КК України у виді позбавлення волі.

При цьому оскільки обвинувачений ОСОБА-1 19.02.2016 року був засуджений Нововодолазьким районним судом Харківської області за ч. 3 ст. 185 КК України до 3 років позбавлення волі та на підставі ст. 75, ст. 104 КК України звільнений від відбування покарання з випробуванням строком на 2 роки, то відповідно до п. 25 постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7 за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) покарання призначається, коли засуджена особа до повного відбування основного чи додаткового покарання вчинила новий злочин.

При застосуванні правил ст. 71 КК України остаточне покарання за сукупністю вироків має бути більшим, ніж покарання, призначене за новий злочин, і ніж невідбута частина покарання за попереднім вироком.

Таким чином, враховуючи, що ОСОБА-1 вчинив новий злочин 12.06.2017 року, тобто до повного відбуття покарання призначеного вироком Нововодолазького районного суду від 19.02.2016 року, то остаточне покарання йому необхідно призначити з застосуванням ст. 71 КК України, шляхом часткового складання покарань» [142].

Така ж позиція міститься й у вироку від 21.09.2017 р. судді Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області Н. Г. Самоткан:

«При визначенні покарання обвинуваченому ОСОБА-2 суд враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу обвинуваченого: раніше судимий, вчинив злочин середньої тяжкості в період випробувального терміну, обставиною, що пом'якшує покарання згідно зі ст. 66 КК України є щире каяття, обставин, що обтяжують покарання згідно зі ст. 67 КК України – не встановлено. Суд вважає, що покарання обвинуваченому необхідно призначити в межах санкцій вказаної статті у виді позбавлення волі.

Оскільки обвинувачений ОСОБА-2 вчинив вищевказане кримінальне

правопорушення в період умовного звільнення від покарання, суд вважає необхідним, відповідно до ст. 71 КК України приєднати до призначеного покарання не відбуту частину покарання за вироком Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 24 листопада 2015 року» [143].

Практично в усіх досліджуваних законах про кримінальну відповідальність окремих зарубіжних держав (ч. 3 ст. 92 КК Литовської Республіки [107], § 60 КК Королівства Данія [87], ст. 84 КК Королівства Іспанія [81], абз. 1 § 26 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх [92], ст. 75 КК Республіки Польща [83], ст. 46 КК Швейцарської Конфедерації [120], ст. 52 Закону Ізраїлю про кримінальне право [99], ст. 75, 75-1 КК КНР [97], ст. 63–65 КК Республіки Корея [85], ст. 200 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія [101], ч. 3 п. 12 Акт Республіки Маврикія про неповнолітніх правопорушників [104], ч. 3 ст. 150 КК Федеративної Республіки Сомалі [102], ст. 38A КК Об’єднаної Республіки Танзанія [103], ст. 14f КК Республіки Індонезія [100], ст. 26, 27 Закону Тасманії про вироки [96], ст. 27 КК Аргентинської Республіки [90], ст. 105 КК Республіки Нікарагуа [91]) закріплено такий самий порядок остаточного звільнення неповнолітніх або направлення їх для відбування покарання у випадку невиконання обов’язків іспитового строку чи вчинення нового злочину.

Окрім того, ч. 3 ст. 92 КК Литовської Республіки [107], § 60 КК Королівства Данія [87] та ст. 200 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія [101] передбачено можливість суду в разі порушення неповнолітніми обов’язків іспитового строку спочатку застосувати попередження про можливість призначення реального відбування покарання. А у ч. 3 ст. 92 КК Литовської Республіки [107], § 60 КК Королівства Данія [87], ст. 84 КК Королівства Іспанія [81], ч. 2 ст. 46 КК Швейцарської Конфедерації [120], ст. 52 Закону про кримінальне право Ізраїлю [99] вказано на можливість продовження іспитового строку в разі порушення неповнолітніми обов’язків.

Слід зауважити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р. № 1492-VIII також було

передбачено можливість застосування уповноваженим органом з питань пробації до особи, що була звільнена від відбування покарання з випробуванням, письмового попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання в разі невиконання засудженим хоча б одного з обов'язків, що визначені законом і покладені на нього судом, за відсутністю об'єктивних обставин, що фактично позбавляють засудженого можливості їх виконувати і документально підтверджені, систематичного вчинення правопорушень, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення (ст. 166 КВК України).

Зважаючи на вищезазначене, можна дійти висновку, що звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням застосовується на розсуд суду, якщо видається за можливе виправлення засудженого без відбування покарання. На думку автора, варто підтримати позицію А. О. Клевцова щодо суперечливості назви цього різновиду звільнення.

Термін «звільнення від відбування покарання з випробуванням» заперечує гуманістичний характер цього інституту і, навпаки, створює відчуття репресивності цього інституту. Термін «випробування» більш стосується техніки, механізмів і не прийнятний до людини. Звільнення від відбування покарання з випробуванням створює враження не про гуманність цього інституту, а про його жорстокий характер, яке складається з певної системи випробувань для особи, яка вчинила злочин [9, с. 54]. Щодо такої назви, як «умовне засудження», то вона також є невдалою, оскільки умовним є не засудження, а відбування покарання неповнолітньою особою.

Якщо брати до уваги досвід окремих зарубіжних держав, то у Королівстві Данія [87], Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія [101], Федеративній Республіці Сомалі [102], Республіці Індонезія [100], Тасманії [96], Аргентинській Республіці [90], Республіці Нікарагуа [91] передбачено відстрочку виконання вироку. Проте застосування такого досвіду є суперечливим у кримінальному праві України. Передовсім це пов'язано з тим, що ст. 536 КПК України закріплено

можливість застосування судом на стадії виконання вироку такого заходу кримінально-процесуального характеру, як відстрочка його виконання у разі тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, вагітності засудженої або за наявності в неї малолітньої дитини, чи якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) [50].

Таким чином, звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням можливе за умови виправлення засудженого без відбування покарання, а відстрочка виконання покарання стосується відкладення виконання покарання до визначеного часу в зв'язку з певними обставинами, які обов'язково свідчать про об'єктивну неможливість виконання засудженим покарання.

Як висновок, уважаємо найбільш вдалою таку назву досліджуваного різновиду звільнення, як «умовне звільнення неповнолітніх від відбування покарання», причому як основного у виді виправних робіт, арешту та позбавлення волі строком до п'яти років, так і додаткових покарань. Таке умовне звільнення полягає в обов'язковому покладенні на неповнолітню особу визначених судом обов'язків упродовж іспитового строку тривалістю від одного до двох років, що починає свій перебіг з набранням обвинувальним вироком законної сили.

2.2. Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Ще одним різновидом звільнення неповнолітніх від покарання є звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Варто зазначити, що такі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання містяться лише в кримінальному праві більшості пострадянських держав і невідомі як різновид звільнення від покарання кримінальному праву решти досліджуваних зарубіжних держав.

На нормативному рівні особливості застосування звільнення неповнолітніх

від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру передбачені в ст. 105 КК України та ст. 497 КПК України.

На думку автора, що до особи, котрій виповнилося вісімнадцять років, за наявності схожих умов (засудження за вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості, бездоганної поведінки, сумлінного ставлення до праці, якщо в сукупності ці обставини не дають підстави вважати таку особу суспільно небезпечною на час розгляду справи судом) також застосовується звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74 КК України), проте таке звільнення має безумовний характер, тобто жодних заходів до повнолітньої особи, яку за вищенаведених обставин було звільнено від покарання, не застосовуються [64, с. 1007].

Вважаємо, що в цьому разі законодавець керувався лише тим, що можливість досягти виправлення особи у віці до вісімнадцяти років без застосування покарання шляхом покладення на неї певних обов'язків є більш імовірною. Окрім того, відповідно до абз. 2 п. 1 ППВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 (ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2) метою застосування таких заходів має бути забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися [144].

Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру втілюється в такій формі кримінальної відповідальності неповнолітніх, як звільнення від покарання.

Вчинення підлітком злочину, за який він був звільнений від покарання з підстав, що передбачені ч. 1 ст. 105 КК України, із застосуванням примусових заходів виховного характеру, не тягне судимості й не може враховуватися як судимість у разі призначення покарання за вчинення іншого злочину, так і під час вирішення питання про можливість та вид звільнення особи від кримінальної

відповідальності або покарання в іншій кримінальній справі [6, с. 77–81].

Слід зазначити, що у ст. 97 КК України закріплено можливість звільнити неповнолітню особу від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Співвідношення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування зі звільненням неповнолітніх від кримінальної відповідальності було наведене в розділі 1 цієї роботи. Проте існують певні особливості, що стосуються відмінних рис цих заходів кримінально-правового характеру, а саме:

– під час звільнення від кримінальної відповідальності застосування примусових заходів виховного характеру можливе лише в разі вчинення неповнолітнім уперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, а при звільненні від покарання, крім зазначених видів злочинів, і за умисний злочин середньої тяжкості. В останньому випадку немає вказівки про вчинення таких злочинів уперше. Водночас ВССУ у п. 16 Рекомендаційних роз'яснення «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 23.12.2016 р. вказує на право суду звільнити неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру незалежно від того, чи вчинений цей злочин уперше (Рекомендаційні роз'яснення ВССУ від 23.12.2016 р.) [145];

– у разі ухилення неповнолітньої особи, що звільнена від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, від таких заходів тягне скасування примусових заходів виховного характеру та притягнення її до кримінальної відповідальності. Перегляд прийнятого судом рішення по суті в разі ухилення неповнолітньої особи, що звільнена від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, є неможливим.

Більш того, у п. 16 Рекомендаційних роз'яснень ВССУ від 23.12.2016 р. указано, що суд, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру відповідно до ч. 2 ст. 373 КПК України, постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у вчиненому злочині (кримінальному правопорушенні), керуючись ст. 105 КК

України, звільняє його від покарання без визначення його виду і розміру та застосовує примусові заходи виховного характеру. Оскільки системний аналіз ужитих у кримінальному законі формулювань «звільнення від покарання» (ч. 4 і 5 ст. 74, ч. 1 ст. 105 КК України), «звільнення від відбування покарання» (ст. 75, 79, 104 КК України), «звільнення від призначеного покарання» (ст. 78 КК України) створює підстави для висновку, що звільнення від покарання із застосуванням інших заходів примусу слід розуміти як звільнення не від конкретного покарання, що визначене в санкції статті чи призначеного судом, а від його призначення як виду примусових заходів у цілому.

По-іншому вирішене це питання в кримінальному праві Республіки Білорусь. Так, відповідно до ч. 5 ст. 117 КК Республіки Білорусь у разі злісного ухилення неповнолітньої особи від виконання примусового заходу виховного характеру суд за поданням уповноваженого органу може замінити цей захід на більш суворий [105].

На нашу думку, підхід білоруського законодавця видається більш обґрунтованим. Проте його запозичення в українське законодавство, ми вважаємо, не зовсім доцільним. Оскільки закріплені в ч. 2 ст. 105 КК України примусові заходи виховного характеру не підлягають класифікації від найм'якішого до найсуворішого, про що окремо буде зазначено далі. У свою чергу, внесення змін до КК України в частині наділення суду повноваженнями щодо заміни призначеного неповнолітньому примусового заходу виховного характеру в разі злісного чи-то систематичного (три і більше разів) ухилення від його виконання і притягнення в такому разі неповнолітнього до кримінальної відповідальності по суті приведе до ототожнення цього заходу кримінально-правового характеру із звільненням від відбування покарання з випробуванням.

Основний кримінально-правовий зміст звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, на думку автора, знаходить свій вираз в юридичній конструкції складу такого звільнення, елементами якої є:

1) передумови звільнення від покарання із застосуванням примусових

заходів виховного характеру;

2) підстави звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

3) прийняття судом рішення про звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Передумовою застосування досліджуваного різновиду звільнення є вчинення особою, що досягла віку кримінальної відповідальності, але до виповнення вісімнадцяти років, злочину невеликої або середньої тяжкості. У п. 16 Рекомендаційних роз'яснень ВССУ від 23.12.2016 р. указано, що суд має право звільнити неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру незалежно від того, чи вчинений цей злочин уперше, був він умисним чи необережним. Якщо ж неповнолітня особа вчинила два і більше злочини, навіть таких, що належать до категорії невеликої або середньої тяжкості, суд не може звільнити її від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Такі ж передумови закріплені у ст. 89 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки від 30.12.1999 р. (КК Азербайджанської Республіки) [146], ст. 117 КК Республіки Білорусь [105], ст. 93 Кримінального кодексу Республіки Вірменія від 18.04.2003 р. (КК Республіки Вірменія) [147], ст. 96 Кримінального кодексу Грузії від 29.07.1999 р. (КК Грузії) [148], ст. 83 КК Республіки Казахстан [108], ст. 85 Кримінального кодексу Киргизької Республіки від 01.10.1997 р. (КК Киргизької Республіки) [149], ст. 90 КК Республіки Таджикистан [106], ст. 88 Кримінального кодексу Республіки Туркменістан від 12.06.1997 р. (КК Республіки Туркменістан) [150] та ст. 87 КК Республіки Узбекистан [109].

Крім того, кримінальні кодекси Республіки Білорусь [105], Республіки Казахстан [108], Киргизької Республіки [149], Республіки Туркменістан [150] та Республіки Узбекистан [109] допускають застосування такого звільнення неповнолітніх від покарання лише у випадку, коли злочин відповідного ступеня тяжкості було вчинено вперше.

У ч. 5 ст. 85 КК Республіки Казахстан передбачено можливість звільнення неповнолітніх від покарання навіть у разі вчинення умисного тяжкого злочину, якщо мета покарання може бути досягнута шляхом поміщення їх у навчальну установу на строк від шести місяців до двох років [108]. Така можливість передбачена і у ч. 2 ст. 92 Кримінального кодексу Російської Федерації від 13.06.1996 р. (КК РФ), згідно із якою неповнолітня особа, що засуджена до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину, може бути звільнена судом від покарання і поміщена до спеціальної навчально-виховної установи закритого типу. Окрім того, у ч. 5 ст. 92 КК РФ міститься вичерпний перелік злочинів, за вчинення яких неповнолітній не може бути звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру [151].

Щодо підстав застосування звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, то з аналізу положень ч. 1 ст. 105 КК України випливає, що ними є щире розкаяння та подальша бездоганна поведінка. Бездоганна поведінка – це така поведінка особи в сім'ї, побуті, трудовому чи навчальному колективі, коли вона свідомо і добровільно дотримується загальноприйнятих правил людського співжиття [145].

Варто зазначити, що такої підстави не передбачено кримінальним правом досліджуваних держав, оскільки звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру застосовується у Республіці Білорусь [105], Республіці Вірменія [147], Республіці Казахстан [108] та Республіці Молдова [79] тільки у випадках, якщо цілі покарання, зокрема виправлення неповнолітньої особи, може бути досягнуте без застосування до неї покарання, а у кримінальному праві Республіки Туркменістан [150] та Республіки Узбекистан [109] суд має право застосовувати цей захід кримінально-правового характеру з урахуванням характеру вчиненого діяння, його наслідків, особи винного та інших обставин справи.

Беручи до уваги аналіз матеріалів судової практики, можна зробити висновки, що саме наведені в ч. 1 ст. 105 КК України передумови та підстави враховуються судом при звільненні неповнолітніх від покарання із застосуванням

примусових заходів виховного характеру.

Так, у вироку Оболонського районного суду міста Києва від 27.07.2018 р. суддя В. В. Дев’ятка дійшов висновку про таке:

«Суд враховує стан здоров'я та рівень розвитку, психологічні риси особи, ставлення неповнолітньої до вчиненого нею діяння, умови життя та виховання неповнолітньої, відсутність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення…

… Як убачається з матеріалів кримінального провадження ОСОБА-3 за місцем навчання характеризується позитивно, виховується за належних умов для повноцінного та гармонійного розвитку, щиро розкаялась, раніше не притягувалась до кримінальної відповідальності, зробила належні висновки та своєю бездоганною поведінкою підтвердила своє щире каяття.

На підставі викладеного, суд, вважає за необхідне обрати покарання ОСОБА-3 у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але, з урахуванням обставин справи та особи винного, суд дійшов висновку, що її перевиховання та виправлення можливі без призначення штрафу та вважає за доцільне звільнити ОСОБА-3 від відбування покарання на підставі п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України» [152].

У ч. 2 ст. 105 КК України передбачено вичерпний, на відміну від положень КК Республіки Молдова (ч. 2 ст. 104) [79], перелік примусових заходів виховного характеру, які суд зобов’язаний застосувати.

До того ж суд має право застосувати одночасно один чи кілька заходів. Така ж можливість передбачена в кримінальних кодексах Грузії (ч. 2 ст. 91) [148], Республіки Казахстан (ч. 2 ст. 84) [108], Киргизької Республіки (ч. 3 ст. 83) [149], Республіки Молдова (ч. 3 ст. 104) [79], РФ (ч. 3 ст. 90) [151], Республіки Таджикистан (ч. 3 ст. 89) [106] та Республіки Туркменістан (ч. 3 ст. 89) [150].

Особливістю застосування примусових заходів виховного характеру у кримінальному праві України є передбачена ч. 4 ст. 105 КК України можливість суду призначити вихователя, який позитивно впливав би на поведінку неповнолітньої особи. Досі чинним залишається Положення про судових

вихователів [153], яке на практиці не застосовується.

У п. 1 ч. 2 ст. 105 КК України закріплено можливість суду застосувати до неповнолітніх один із найм'якіших заходів виховного характеру – застереження.

На жаль, наш законодавець не роз'яснив зміст цього заходу, як це зроблено у п. 1 ч. 2 ст. 117 КК Республіки Білорусь [105], ст. 92 КК Грузії [148], ч. 1 ст. 85 КК Республіки Казахстан [108], ч. 1 ст. 84 КК Киргизької Республіки [149], ч. 1 ст. 91 КК РФ [151], ч. 1 ст. 90 Республіки Туркменістан [150]: застереження означає роз'яснення неповнолітній особі шкоди, що заподіяна її діянням, і наслідків повторного вчинення злочинів.

Вважаємо, що застосування застереження не є дієвим і суперечить кримінально-правовому змісту примусових заходів виховного характеру. Оскільки зміст останніх полягає в державному осуді неповнолітньої особи та покладенні на неї певних обов'язків і обмежень, м'якших від покарання, задля її виправлення, а роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, що завдана охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, – та попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину (п. 5 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2) [144] не можна вважати такими.

Іншим видом примусових заходів виховного характеру є обмеження дозвілля або встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітніх (п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України). В абз. 1 п. 6 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2 встановлено невичерпний перелік таких обмежень або вимог: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборона відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів); тощо.

У деяких зарубіжних державах питання, що пов'язані з обмеженням дозвілля або встановленням особливих вимог до поведінки неповнолітніх, врегульовані на законодавчому рівні. Для прикладу, в п. 4 ч. 2 ст. 117 КК Республіки Білорусь

передбачено, що обмеження свободи дозвілля неповнолітньої особи можливе на строк від одного до шести місяців і полягає у покладенні на неї обов'язку дотримуватись певного порядку використання вільного від навчання та роботи часу. Суд може передбачити заборону відвідування певних місць, використання певних форм дозвілля, в тому числі пов'язаних з управлінням механічним транспортним засобом, заборона залишати житло в певний час доби, обов'язок з'являтися для реєстрації в орган, який здійснює контроль за поведінкою неповнолітньої особи [105]. У ст. 95 КК Грузії [148], ч. 4 ст. 83 КК Республіки Казахстан [108], ч. 3 ст. 84 КК Киргизької Республіки [149], ч. 4 ст. 91 КК РФ [151] та ч. 4 ст. 90 КК Республіки Туркменістан [150] не визначено тривалість застосування обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітніх, проте наведено їхній невичерпний перелік: заборона відвідування певних місць, використання певних форм дозвілля, у тому числі пов'язаних з управлінням механічним транспортним засобом, заборона залишати житло в певний час доби, виїзд в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу. Неповнолітня особа може бути зобов'язана повернутися в освітню установу, продовжити або закінчити навчання чи працевлаштуватися з допомогою спеціалізованого державного органу.

Загалом уважаємо цей обов'язок таким, що має достатній каральний ефект і покликаний попередити вчинення злочинів неповнолітньою особою в майбутньому. Оскільки, як показали результати проведеного анкетування, на думку 60 опитаних (44,8 %) до вчинення злочину їх спонукала компанія однолітків, 26 осіб (19,4 %) – внаслідок втягнення їх у злочинну діяльність повнолітніми знайомими (додаток Г).

Слушною є позиція В. М. Бурдіна, котрий зазначає, що КК 2001 року так само, як і КК України 1960 року, розміщує примусові заходи виховного характеру від найм'якішого до найтяжчого. Не зрозуміло, чому в новому КК України 2001 року обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього поставлено перед передачею неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за

його згодою, а також окремих громадян на їх прохання. Невже законодавець вважає останній вид більш суворим примусовим заходом виховного характеру [5, с. 84]? При цьому у кримінальних кодексах Республіки Білорусь [105], Грузії [148], Республіки Казахстан [108], Киргизької Республіки [149], РФ [151] примусовий захід виховного характеру у виді обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітніх є одним з найсуворіших.

Пункт 3 частини 2 ст. 105 КК України закріплює право суду передавати неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють (усиновителів, опікунів чи піклувальників), чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання.

Аналогічний примусовий захід виховного характеру закріплений і у кримінальному праві іноземних держав, зокрема, у ст. 87.2 КК Республіки Азербайджан [146], п «б» ч. 1 ст. 91, ст. 93 КК Грузії [148], п. 2 ч. 1 ст. 84, ч. 2 ст. 85 КК Республіки Казахстан [108], п. 2 ч. 2 ст. 83, ч. 2 ст. 84 КК Киргизької Республіки [149], п. «b» ч. 1 ст. 104 КК Республіки Молдова [79], п. «б» ч. 2 ст. 90, ч. 2 ст. 91 КК РФ [151], п. «б» ч. 2 ст. 89 КК Республіки Таджикистан [106] та п. «б» ч. 2 ст. 89 КК Республіки Туркменістан [150]. Окрім того, в кримінальних кодексах указаних держав передбачено й можливість передавати неповнолітню особу під нагляд уповноваженого органу державної влади.

Доречною щодо застосування такого примусового заходу виховного характеру є позиція О. Ф. Кістяківського, який вказував, що таке домашнє виправне покарання не має юридичного, тобто примусового характеру, а цілком залежить від батьків чи опікунів, його виконання не гарантовано ніякими юридичними установами [154, с. 485]. Неповнолітня особа в такому разі звільняється від будь-яких негативних наслідків за вчинений злочин у виді покладення на неї додаткових обов’язків і при цьому такі додаткові обов’язки покладають на інших осіб – батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників, педагогічний або трудовий колектив чи окремих громадян.

Правильної позиції, на нашу думку, в цьому сенсі дотримується КК Республіки Білорусь, не передбачаючи серед примусових заходів виховного

характеру, які застосовуються до неповнолітніх обвинувальним вироком суду, передачу неповнолітнього батькам чи іншим особам. У цьому контексті слушно зазначає В. М. Бурдін про те, що така передача можлива лише у випадку звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ст. 118 КК Республіки Білорусь) [5, с. 85].

Щодо строку нагляду, що передбачений п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України, то в абз. 3 п. 7 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2 роз'яснюється, що суд встановлює строк з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього. За даними практичної діяльності, цей нагляд має здійснюватись, як правило, не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоефективним (але не довше, ніж до досягнення особою повноліття) [144].

Відповідно до матеріалів судової практики, неповнолітнім найчастіше призначають нагляд строком на один рік. Проте в правозастосовній практиці існують випадки визначення й іншого строку нагляду над неповнолітнім, зокрема, у вироку Ленінського районного суду міста Харкова від 04.07.2018 р.: «ОСОБА-3 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, що передбачене ч. 1 ст. 185 КК України. На підставі ч. 1 ст. 105 КК України звільнити ОСОБА-3 від покарання із застосуванням до нього відповідно до п. 3 ч. 2 ст.105 КК України примусових заходів виховного характеру у виді передачі під нагляд батька – ОСОБА-4, строком на 2 (два) роки» [155]; у вироках Оболонського районного суду міста Києва від 18.06.2018 р. та 27.07.2018 р., Дніпровського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 18.05.2018 р. судами було звільнено засуджених від покарання із застосуванням до них примусового заходу виховного характеру у виді передачі під нагляд до досягнення повноліття [156; 157; 158].

Дещо по-іншому вирішено питання тривалості нагляду в кримінальному праві деяких зарубіжних держав. Так, ч. 2 ст. 91 КК Грузії [148], ч. 3 ст. 89 КК Республіки Таджикистан [106] та Республіки Туркменістан [150] передбачають, що тривалість застосування цього примусового заходу виховного характеру визначається судом. А у Республіці Казахстан (ч. 10 ст. 85 КК) термін

застосування цього примусового заходу виховного характеру залежить від ступеня тяжкості вчиненого злочину неповнолітньою особою: до шести місяців у разі вчинення кримінального правопорушення, від шести місяців до одного року в разі вчинення злочину невеликої тяжкості, від одного року до двох років у разі вчинення злочину середньої тяжкості й від двох до трьох років у разі вчинення тяжкого злочину [108]. Така ж позиція закріплена і у ч. 3 ст. 83 КК Киргизької Республіки: від одного місяця до двох років у разі вчинення злочину невеликої тяжкості і від шести місяців до трьох років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості [149], а також російським законодавцем у ч. 3 ст. 90 КК РФ: від одного місяця до двох років у разі вчинення злочину невеликої тяжкості і від шести місяців до трьох років у разі вчинення злочину середньої тяжкості [151].

Вважаємо, що передача неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють (усиновителів, опікунів чи піклувальників), чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання є дещо застарілим і недієвим заходом впливу на поведінку неповнолітніх. На нашу думку, звільнення засуджених від покарання із застосуванням до них цього примусового заходу виховного характеру доцільне лише у випадку проведення зазначеними суб'єктами програм роботи з неповнолітніми особами, що спрямовані на вирішення спеціальних потреб, у тому числі на мотивацію до позитивних змін у поведінці, подолання агресії та керування емоціями, навчання життєвих навичок [159].

Наступним видом примусових заходів виховного характеру є покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки. Його суд може застосовувати лише до неповнолітньої особи, яка досягла п'ятнадцяти років, має майно чи кошти, що є її власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо), при цьому в рішенні суду мають бути зазначені розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки його виконання.

Таке положення узгоджується зі ст. 1179 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року, відповідно до якого неповнолітня особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних

підставах. У разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди [160].

У п. 3 ч. 2 ст. 117 КК Республіки Білорусь [105], ст. 94 КК Грузії [148], ч. 3 ст. 85 КК Республіки Казахстан [108], п. «b» ч. 1 ст. 104 КК Молдови [79], ч. 3 ст. 91 КК РФ [151], ч. 3 ст. 90 КК Республіки Туркменістан [150] та п. б ч. 1 ст. 88 КК Республіки Узбекистан [109] вказується на необхідність врахування майнового стану неповнолітньої особи, а також можливість відшкодування заподіяних майнових збитків шляхом особистої праці неповнолітніх. У кримінальних кодексах Республіки Білорусь [105] і Республіки Узбекистан [109] обмежено розмір відшкодування заподіяних майнові збитків середньомісячним заробітком (доходом) неповнолітньої особи, яка досягла п'ятнадцяти років на момент ухвалення вироку, та десятьма мінімальними розмірами заробітної плати неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцяти років, відповідно.

Направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років (п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України) застосовується до неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх заміняють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру [144].

Варто зазначити, що у кримінальному праві Республіки Азербайджан [146] та Республіки Таджикистан [106] направлення до спеціальної навчально-виховної установи можливе тільки у випадку вчинення неповнолітньою особою злочину середньої тяжкості, а у кримінальному праві РФ [151] та Республіки Казахстан [108] – злочину середньої тяжкості й тяжкого злочину.

Оскільки звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів

виховного характеру застосовується до осіб, що досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, то згідно з ч. 3 ст. 8 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» такі неповнолітні направляються судом у разі їхнього звільнення до професійних училищ соціальної реабілітації.

Строк їхнього перебування в професійному училищі соціальної реабілітації визначається судом, але він не може бути більше трьох років: у професійних училищах соціальної реабілітації – до досягнення ними вісімнадцяти, а у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду – дев'ятнадцяти років. Така ж можливість продовження терміну перебування неповнолітніх у спеціальних навчально-виховних установах закріплена і у ч. 2 ст. 96 КК Грузії [148], ч. 2 ст. 93 КК Республіки Молдова [79], ч. 6 ст. 85 КК Республіки Казахстан [108], ч. 4 ст. 92 КК РФ [151] та ч. 3 ст. 90 КК Республіки Таджикистан [106].

У статті 89.2 КК Республіки Азербайджан [146], ч. 3 ст. 93 КК Республіки Вірменія [147] та ч. 2 ст. 92 КК РФ [151] аналогічним чином вирішено питання, що стосується строків перебування неповнолітніх у спеціальних навчально-виховних установах. У п. 5 ч. 2 ст. 117 і ч. 5 ст. 83 КК Республіки Білорусь [105] і Республіки Казахстан [108] закріплена можливість перебування неповнолітніх у спеціальних навчально-виховних установах на строк до двох років, але не довше ніж до досягнення вісімнадцятирічного віку. А у ч. 1 ст. 96 КК Грузії [148], ч. 2 ст. 85 КК Киргизької Республіки [149] і ч. 2 ст. 90 КК Республіки Таджикистан [106] строк перебування у такому закладі не повинен перевищувати максимального строку покарання, що передбачений за злочин, котрий вчинила неповнолітня особа.

Абзац 4 п. 11 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2 передбачає можливість дострокового звільнення зі спеціальної навчально-виховної установи учня, який довів своє виправлення, за клопотанням ради школи чи училища на підставі ухвали суду за місцем їх знаходження.

Слід указати, що можливість дострокового звільнення неповнолітніх зі

спеціальної навчально-виховної установи закріплена саме на законодавчому рівні низки зарубіжних держав: ст. 89.3 КК Республіки Азербайджан [146], п. 5 ч. 2 ст. 117 КК Республіки Білорусь [105], ч. 3 ст. 93 КК Республіки Вірменія [147], ч. 2 ст. 96 КК Грузії [148], ч. 5 ст. 85 КК Республіки Казахстан [108], ч. 3 ст. 92 КК РФ [151] та ч. 3 ст. 90 КК Республіки Таджикистан [106].

Підсумовуючи зазначене, вважаємо за доцільне навести статистичні дані Верховного Суду України [161; 162; 163] за 2015–2017 рр., що свідчать про певне зменшення кількості випадків застосування судом до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру, та для порівняння статистичні дані ДСА України за 2015– 2017 рр. щодо застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням.

Роки	Закінчено провадженням справ	Засуджені		Звільнені від відповідальності/покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру	Звільнені від відбування покарання з випробуванням
		до позбавлення волі	до інших покарань		
2015	5470	585	722	487	2812
2016	4261	495	636	401	1991
2017	3872	416	651	347	1639

Указані дані надають можливість дійти висновку про прихильність суддів України до звільнення неповнолітніх відбування покарання з випробуванням як більш дієвого заходу кримінально-правового характеру, особливо з запровадженням у вітчизняному законодавстві пробації.

2.3. Умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування покарання

Одним із різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є умовне звільнення від подальшого відбування покарання особи, яка вже розпочала його відбувати.

У п. 28 Пекінських правил прямо передбачено, що умовне звільнення неповнолітніх засуджених з виправної установи слід застосовувати у широких

масштабах та у більш ранні за можливості строки, але, крім того, умовно звільнені неповнолітні мають отримувати допомогу, підтримку з боку громади та перебувати під наглядом відповідного органу [170].

У кримінальному праві України за своїм юридичним змістом умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітнього є зняттям за наявності передбачених законом підстав з неповнолітнього, що довів своє виправлення, правообмежень, які становили зміст призначеного йому покарання у виді позбавлення волі, що стає остаточним за умови невчинення нового злочину протягом часу, рівного тривалості невідбутої частини покарання [8, с. 99].

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх, що передбачене ст. 107 КК України, є «спеціальним» різновидом умовного звільнення стосовно того, що передбачений ст. 81 КК України. Йому притаманні певні особливості, а саме:

1) на відміну від умовно-дострокового звільнення, що передбачене ст. 81 КК України, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за ст. 107 КК України застосовується до осіб, які засуджені лише до позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до 18 років. До того ж, як і при звільненні від відбування покарання з випробуванням, більшість науковців вказує на доцільність застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до неповнолітніх осіб, які засуджені до виправних робіт [64, с. 1014; 23, с. 107–108];

2) аналізуючи роз’яснення п. 3 ППВСУ «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м’яким» від 26.04.2002 р. № 2 (ППВСУ від 26.04.2002 р. № 2), можна дійти висновку, що умовно-дострокове звільнення неповнолітніх від відбування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю видається за неможливе [165];

3) серед так званих матеріальних підстав застосування такого звільнення до неповнолітніх існує й критерій ставлення до навчання, котрий не передбачений ч. 2 ст. 81 КК України;

4) щодо формальної підстави умовно-дострокового звільнення неповнолітніх, то строки відбування покарання є скороченими порівняно зі строками, що закріплені у ч. 3 ст. 81 КК України.

Основний кримінально-правовий зміст умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання знаходить свій вираз в юридичній конструкції складу такого звільнення, елементами якої є:

1) прийняття судом рішення про призначення покарання;

2) виконання особою рішення (перебування у стані судимості);

3) передумови звільнення від відбування покарання умовно-достроково;

4) підстави звільнення від відбування покарання умовно-достроково;

5) прийняття судом рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;

6) прийняття судом рішення про призначення покарання та звернення його до виконання у разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину.

Як уже зазначалось, передумовою звільнення від відбування покарання умовно-достроково особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, є засудження її до покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Необхідно погодитись із О. В. Дащенко, яка зазначає, що застосування розглядуваної норми можливе не лише до неповнолітніх засуджених, під якими розуміються особи, які не досягли вісімнадцяти років на момент набрання обвинувальним вироком законної сили, а й до тих осіб, які вже досить давно вийшли за цю вікову межу [8, с. 105–106].

Щодо передумов застосування умовно-дострокового звільнення до неповнолітніх, то в низці зарубіжних держав вони є ширшими. Так, у ст. 90 КК Республіки Азербайджан [146], ст. 98 КК Грузії [148], ст. 91 КК Республіки Таджикистан [106], ст. 91 КК Республіки Туркменістан [150], ст. 89 КК Республіки Узбекистан [109] закріплено можливість застосування такого звільнення до неповнолітніх, які засуджених до виправних робіт або позбавлення

волі; ст. 117 КК Республіки Білорусь – до неповнолітніх, які засуджені до позбавлення права займатися певною діяльністю, виправних робіт, арешту, обмеження волі або позбавлення волі [105]; ст. 91 КК Республіки Молдова – до неповнолітніх, які засуджені до позбавлення волі, арешту чи направлення в дисциплінарну військову частину [79]; ст. 86 КК Республіки Казахстан [108], ст. 87 КК Киргизької Республіки [149] – до неповнолітніх, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі, громадських робіт та обмеження волі; ст. 65 Кримінального закону Латвійської Республіки від 17.06.1998 р. (Кримінальний закон Латвійської Республіки) – до неповнолітніх, які засуджені до позбавлення волі, арешту та примусових робіт [166], а ст. 72 КК Республіки Корея – до неповнолітніх, які засуджені до каторжних робіт та позбавлення волі [85].

Матеріальною підставою застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, є виправлення особи, що підтверджується сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання. Крім того, факт доведеності виправлення визначається судом після повного та всебічного вивчення даних про особу засудженого.

Сумлінність поведінки засудженого визначається через загальні та спеціальні показники. Загальні показники сумлінної поведінки є однаковими для засуджених, що відбувають будь-які покарання. До загальних належать такі показники сумлінної поведінки: визнання вини у вчиненому злочині; щире каяття; відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (повне або часткове); відмова від негативних зв’язків з кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; підтримання стійкого зв’язку з близькими; відновлення або створення сім’ї; не вчинення дисциплінарних, адміністративних чи кримінальних порушень; підвищення освітнього рівня (в тому числі через самоосвіту) та кваліфікації; участь у програмах диференційованого виховного впливу; участь в діяльності об’єднань громадян; здоровий спосіб життя; проходження курсів лікування від алкоголізму, наркоманії або іншого захворювання, що становить небезпеку для здоров’я інших осіб. Показником сумлінної поведінки є також розроблення засудженим плану свого подальшого законослухняного життя. У

цьому плані може бути відображено: спосіб життя, який хоче вести засуджений, вид та рід його суспільно корисної діяльності, місце проживання тощо. Розробка особисто засуд и, ним такого плану сприяє визначенню напрямків його ресоціалізації [167, с. 201].

Спеціальні показники сумлінної поведінки диференціюються залежно від виду покарану що відбуває засуджений, та порядку його виконання. Про сумлінність поведінки засуджених, що відбувають відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк, може свідчити свідоме і беззаперечне дотримання режиму відбування покарання та обов'язків, установлених Правилами внутрішнього трудового розпорядку установ виконання покарання; виконання законних вимог та вказівок адміністрації; культура спілкування з представниками адміністрації та засудженими; подання прикладу для поведінки іншим засудженим; участь у самодіяльних організаціях засуджених та гуртках за інтересами; отримання заохочень, застосованих у порядку, визначеному ст. 130 КВК; дотримання засудженим санітарно-гігієнічних правил; прагнення завчасно вирішити питання про трудове та побутове влаштування після звільнення з місць відбування покарання тощо [167, с. 202].

Ставлення до навчання як одного із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України) означає дотримання навчальної дисципліни, зокрема, розкладу навчальних занять, виконання навчальних завдань на рівні своїх можливостей, прагнення підвищити свої оцінки тощо [168, с. 244].

Щодо ставлення до праці, яка також згідно з ч. 3 ст. 6 КВК України є одним із засобів їхнього виправлення та ресоціалізації, то воно передбачає, що особа бере участь у суспільно корисній праці в одній із існуючих організаційно-правових форм (робота за наймом, участь у підприємництві, виконання роботи за цивільно-правовими договорами, індивідуальна праця). Причому засуджений займається трудовою діяльністю, яка схвалюється суспільством (а не, скажімо, займається крадіжкою виробів з кольорових металів для здавання на брухт чи браконьєрством). Сумлінне ставлення до праці передбачає добросовісне виконання трудових обов'язків, використання форм і методів отримання доходів,

які допустимі з точки зору не лише індивідуальних, а й суспільних інтересів, сплата податків та інших обов'язкових платежів. Сумлінне ставлення до праці виявляється в поліпшенні кількісних та якісних показників виконуваної роботи, підвищенні виробничої кваліфікації, бережливому ставленні до обладнання та інструментів, додержанні правил охорони праці та техніки безпеки [168, с. 217].

Аналогічна матеріальна підстава закріплена у ч. 2 ст. 119 КК Республіки Білорусь [105] та ст. 89 КК Республіки Узбекистан [109].

У частині 1 ст. 94 КК Литовської Республіки [107], ч. 1 ст. 91 КК Республіки Молдова [79] та ч. 1 ст. 90 КК Королівства Іспанія [81] закріплено, що, крім аналогічних нашим підставам, матеріальною підставою застосування умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання є відшкодування ними завданої шкоди. Згідно з § 1 ст. 77 КК Республіки Польща судом до уваги береться особа винного, особисті особливості, умови життя та спосіб життя до вчинення злочину, обставини його вчинення, а також поведінка після вчинення злочину та в період відбування покарання [83]; відповідно до ч. 1 ст. 86 КК Республіки Казахстан особи, які засуджені до позбавлення волі, обмеження волі або виправних робіт за вчинення злочину в неповнолітньому віці, підлягають умовно-дострокового звільненню у разі відсутності у них злісних порушень встановленого порядку відбування або виконання покарання [108]; ст. 81 КК КНР [97] та ст. 108 КК Республіки Нікарагуа [91] передбачено специфічну підставу застосування умовно-дострокового звільнення – відсутність загрози для суспільства; ст. 72 КК Республіки Корея вказує на необхідність сумлінної поведінки та справжнього розкаяння засудженого задля такого звільнення, про сумлінну поведінку як підставу умовно-дострокового звільнення вказано [85] й у ст. 86 КК Швейцарської Конфедерації [120], ст. 151 КК Федеративної Республіки Сомалі [102] та ст. 15а КК Республіки Індонезія [100].

У кримінальному законодавстві Республіки Азербайджан [146], Республіки Вірменія [147], Грузії [148], Киргизької Республіки [149], РФ [151], Республіки Таджикистан [106], Республіки Туркменістан [150], Королівства Швеція [89], Латвійської Республіки [166], Федеративної Республіки Сомалі [102] та

Республіки Нікарагуа [91] закріплено лише формальну підставу умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання.

Формальна підстава застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, закріплена у ч. 3 ст. 107 КК України і полягає у необхідності відбути певну частину покарання.

Пункт 1 ч. 1 ст. 94 КК Литовської Республіки [107] та ч. 1 ст. 76-1 ПК Республіки Естонія [78] пов'язують також формальну підставу застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх з формою вини та ступенем тяжкості вчиненого злочину.

Стаття 90 КК Республіки Азербайджан [146], ч. 3 ст. 119 КК Республіки Білорусь [105], ст. 94 КК Республіки Вірменія [147], ст. 98 КК Грузії [148], ч. 6 ст. 91 КК Республіки Молдова [79], ст. 93 КК РФ [151], ст. 91 КК Республіки Таджикистан [106] та Республіки Туркменістан [150], ст. 78 КК Республіки Польща [83] та ст. 91 КК Королівства Іспанія [81] не вказують на необхідність брати до уваги судом форму вини в разі вчинення злочину неповнолітньою особою, а містять лише такий критерій формальної підстави застосування умовно-дострокового звільнення, як ступінь тяжкості злочину.

Стаття 86 КК Республіки Казахстан виділяє розміри фактично відбутої частини покарання залежно від того, чи був вчинений неповнолітньою особою злочин пов'язаний з посяганням на життя: не менше половини строку покарання, що призначив суд за особливо тяжкий злочин, що не поєднаний із посяганням на життя людини, та не менше двох третин покарання, що призначив суд за особливо тяжкий злочин, котрий поєднаний із посяганням на життя людини [108]. У ч. 3 ст. 65 Кримінального закону Латвійської Республіки [166] та ст. 77 КК КНР [97] передбачено можливість застосування умовно-дострокового звільнення до неповнолітніх у разі відбування ними не менше половини призначеного покарання незалежно від форми вини та ступеня тяжкості вчиненого злочину; ст. 90 КК Королівства Іспанія вказує на можливість застосування умовно-дострокового звільнення у разі відбування трьох четвертей призначеного

покарання [81]; ст. 28 КК Японії – у разі відбування однієї третини позбавлення волі на певний строк або десять років у разі відбування покарання у виді довічного позбавлення волі [86].

До речі, цікавим є підхід польського, німецького, швейцарського, шведського та індонезійського кримінального права, оскільки в нормативно-правових актах цих країн визначено мінімальний строк покарання, яке має відбути особа. Так, у § 1 ст. 78 КК Республіки Польща закріплено можливість умовно-достроково звільнити неповнолітню особу після відбування нею половини строку покарання, однак не раніше ніж через шість місяців, того ж до уваги береться повторне вчинення злочину неповнолітнім [83]; відповідно до § 88 Закону ФРН про суд у справах неповнолітніх особа може бути умовно-достроково звільнена після відбування не менш шести місяців покарання у виді позбавлення волі, що не повинно бути менше однієї третини строку призначеного покарання [92]; згідно з ч. 4 ст. 95 КК Швейцарської Конфедерації у випадку відбуття двох третин терміну ув'язнення, однак не менше трьох місяців [120]; ч. 1 ст. 6 гл. 26 частини ІІІ КК Королівства Швеція – у разі відбування двох третин терміну ув'язнення, однак не менше одного місяця [89]; ст. 15 КК Республіки Індонезія – коли відбуто дві третини призначеного покарання і щонайменше дев'ять місяців [100].

Специфічним є порядок умовно-дострокового звільнення неповнолітніх у Нідерландах, оскільки у ч. 2 ст. 77j КК Королівства Нідерландів суддя, який призначив покарання, у будь-який час може достроково звільнити неповнолітню особу, яка відбуває ув'язнення в установі для неповнолітніх, під чесне слово. Інакше кажучи, на законодавчому рівні не визначено ні матеріальної, ні формальної підстави такого звільнення [82].

Аналіз матеріалів судової практики дозволив констатувати, що суди беруть до уваги закріплені в КК України матеріальну та формальну підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років. Зокрема, в ухвалі Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 10.08.2018 р. суддею Ю. В. Ковальовою було зазначено:

«У поданні начальник установи виконання покарань просить звільнити ОСОБА-1 умовно-достроково від відбування покарання за вироком Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04.01.2016, посилаючись на те, що вона примірною поведінкою, сумлінним ставленням до праці та навчання довела своє виправлення. За час відбування покарання порушень режиму утримання засуджена не допускала. В дільниці карантину діагностики та розподілу поводилась в силу режимних вимог, заохочень та стягнень не мала. За час перебування в установі характеризувалась позитивно, дотримувалась норм, які визначають порядок, умови відбування покарання та розпорядок дня установи, має сумлінну поведінку. Згідно з програмою диференційованого виховного впливу, у 2017 році закінчила 11 класів загальноосвітньої школи № 28, отримала атестат про повну загальну середню освіту. У скоєному злочині розкаюється, провину свою визнає повністю.

Суд, заслухавши представника установи виконання покарань, думку прокурора, дослідивши матеріали клопотання, вважає, що подання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання ОСОБА_1 підлягає задоволенню.

Засуджена ОСОБА-1 примірною поведінкою, сумлінним ставленням до праці та навчання довела своє виправлення, що підтверджується її характеристиками, довідкою про заохочення та стягнення /а.с. 2, 4, 6/» [169].

Проблемним, на нашу думку, є питання визначення невідбутої частини покарання, якщо покарання визначено за сукупністю злочинів або вироків. Згідно з п. 12 ППВСУ від 26.04.2002 р. № 2 у такому випадку суд, застосовуючи умовно-дострокове звільнення від його відбування, повинен виходити із загального строку покарання, призначеного за сукупністю, і враховувати при цьому положення ч. 3 ст. 81 КК України [165]. Вважаємо, що відповідне роз’яснення повинне застосовуватись за аналогією і у випадку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років. При цьому суд повинен виходити із загального строку покарання, що призначений за сукупністю, враховуючи при цьому положення ч. 3 ст. 107 КК України.

Невідбута частина покарання, від відбування якої умовно-достроково звільняється особа, яка вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, становить так званий іспитовий строк, упродовж якого умовно звільнена особа повинна дотримуватись лише одного обов'язку – не вчиняти нового злочину.

У ст. 80 КК Республіки Польща [83], ч. 1 ст. 87 КК Швейцарської Конфедерації [120], ст. 10 гл. 26 частини ІІІ КК Королівства Швеція [89] та ч. 3 ст. 15 КК Республіки Індонезія [100] містяться відмінні положення щодо тривалості іспитового строку. Так, у Республіці Польща іспитовий строк не може бути меншим від двох років (а у визначених випадках – трьох років) і більшим п'яти років [83], у Швейцарській Конфедерації – не менше одного року та не більше п'яти років [120], у Королівстві Швеція – не менше одного року [89], а у Республіці Індонезія – на один рік довше, ніж строк невідбутого покарання [100].

У разі вчинення нового злочину особа може бути направлена судом продовжувати відбувати частину покарання, яка залишилась, і ця невідбута частина згідно із правилами призначення покарання за сукупністю вироків може поєднуватися із призначеним покаранням за новий злочин. У ч. 5 ст. 119 КК Республіки Білорусь [105], ч. 3 ст. 86 КК Республіки Казахстан [108], п. «b», «c» ч. 8 ст. 91 КК Республіки Молдова [79], ч. 4 ст. 89 КК Республіки Узбекистан [109], ч. 1 ст. 91 КК Королівства Іспанія [81], ст. 78 КК КНР [97], ст. 154 КК Федеративної Республіки Сомалі [102] та ст. 109 КК Республіки Нікарагуа [91] закріплено подібні застереження щодо скасування умовно-дострокового звільнення та продовження відбування покарання у випадку вчинення нового злочину під час іспитового строку.

Проте у разі систематичного порушення особою, яка звільнена умовно-достроково, впродовж іспитового строку громадського порядку і прав інших громадян, вчинення інших правопорушень у чинному законодавстві України не передбачено можливості впливу на таку поведінку, на відміну від можливості встановлювати адміністративний нагляд за повнолітніми умовно-достроково звільненими особами відповідно до п. «в» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [170].

У деяких зарубіжних країнах передбачено можливість нагляду за поведінкою умовно-достроково звільненої особи. Так, у ч. 2 ст. 87 КК Швейцарської Конфедерації [120], у ст. 11 гл. 26 частини ІІІ КК Королівства Швеція [89] та у ч. 2 ст. 73-2 КК Республіки Корея [85] закріплено право суду залучати працівників відповідних служб пробації.

Дещо по-іншому врегульовано питання здійснення контролю за умовно-достроково звільненими у КК окремих зарубіжних держав. Так, у ч. 4 ст. 119 КК Республіки Білорусь [105] та ст. 77аа КК Королівства Нідерландів [82] закріплено можливість суду покласти на окремих осіб за їхньою згодою обов'язок з нагляду за умовно-достроково звільненою неповнолітньою особою впродовж невідбутої частини призначеного судом строку покарання і проведенню з нею виховної роботи.

У частині 2 ст. 94 КК Литовської Республіки [107], ч. 2 ст. 90 КК Королівства Іспанія [81], ст. 10–18, 24 КК Королівства Швеція [89], ст. 29 КК Японії [86], ст. 15–16 КК Республіки Індонезія [100], ст. 13, 15 КК Аргентинської Республіки [90] вказано, що в разі умовно-дострокового звільнення суд може призначити один або більше обов'язків чи заборон, тривалість виконання та дотримання яких не повинна перевищувати строк невідбутого покарання. До того ж, якщо умовно-достроково звільнена від відбування покарання неповнолітня особа виконала всі призначені судом обов'язки і не порушила встановлених заборон, вона вважається такою, що відбула покарання, коли закінчується термін призначеного покарання. Якщо ж вона без поважних причин не виконує призначені судом обов'язки або порушує встановлені заборони, за поданням органів, які здійснюють контроль за її поведінкою, суд попереджає таку особу про те, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути скасовано. Якщо вона і після попередження не виконує покладених на неї судом обов'язків і порушує встановлені заборони, суд приймає рішення про скасування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та про виконання невідбутої частини покарання.

У кримінальному праві Нідерландів (ст. 77z КК Королівства Нідерландів) також вказується на можливість встановлення певних умов поведінки та покладення обов'язків на неповнолітніх – застосування так званої пробації. Проте тривалість такої пробації повинна становити не більше двох років [82].

Таким чином, пропонуємо передбачити такий критерій матеріальної підстави застосування цього різновиду звільнення, як відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою внаслідок вчинення злочину. Слушним видається положення низки КК зарубіжних держав щодо встановлення мінімального строку відбування особою призначеного покарання у розмірі шести місяців для можливості застосування судом умовно-дострокового звільнення від решти строку покарання.

2.4. Звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Ще одним із різновидів звільнення неповнолітніх від покарання є різновид, що передбачений ч. 1, 3 ст. 106 КК України.

У певних випадках, незалежних від волі неповнолітньої особи (внаслідок втрати документів чи стихійного лиха), винесений судом обвинувальний вирок може бути не звернений своєчасно до виконання, як це передбачено у ст. 534, 535 КПК України [50]. Отже, подальше його виконання після спливу значних проміжків часу видається недоцільним через втрату належного карального і превентивного впливу та зайвим у разі виправлення неповнолітнього засудженого. Саме тому у КК України й передбачено обов'язок суду звільнити від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку особу, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років. Беручи до уваги формулювання ч. 1 ст. 106 КК України, положення цієї статті застосовуються і щодо осіб, які досягли повноліття на момент вирішення питання про їхнє направлення для відбування покарання.

Основний кримінально-правовий зміст звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку відбивається у юридичній конструкції складу такого звільнення:

1) прийняття судом рішення про призначення покарання та звернення вироку до виконання;

2) передумови звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку;

3) підстави звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку;

4) прийняття судом рішення про звільнення засудженого від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку; або зупинення перебігу давності, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання; або ж переривання перебігу давності, якщо до закінчення строків, що зазначені в ч. 1, 3 ст. 80 КК України, засуджений вчинить новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Цей захід кримінально-правового характеру є «спеціальним» різновидом щодо звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Тому, деякі із закріплених у ст. 106 КК України положень є відсильними до ст. 80 КК України.

Таким чином, для з’ясування основного кримінально-правового змісту досліджуваного різновиду до уваги варто брати й положення, що стосуються звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, що передбачені ст. 80 КК України.

Так, строк давності виконання обвинувального вироку слід розуміти як сплив визначеного законом строку з моменту набрання обвинувальним вироком законної сили і звернення його до виконання, впродовж якого покарання не було застосовано до засудженого і вирок залишився невиконаним, а засуджений не ухилявся від відбування покарання та не вчинив нового середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Початком перебігу строку давності є день набрання законної сили обвинувальним вироком відповідно до ст. 532 КПК України [50].

Умовою звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку є призначення особі, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, покарання будь-якого виду.

Особливість звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку полягає у скороченні строків давності та диференціації видів покарань, від яких суд зобов'язаний звільнити у разі спливу таких строків. Так, у ч. 3 ст. 106 КК України встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку (формальна підстава звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку):

1) два роки – у разі засудження до покарання, що не пов'язане з позбавленням волі, а також у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;

2) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

3) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

Слід звернути увагу, що у кримінальному законодавстві Республіки Азербайджан [146] та Республіки Вірменія [147], Грузії [148], Республіки Казахстан [108], Киргизької Республіки [149], Республіки Молдова [79], РФ [151], Республіки Таджикистан [106] та Республіки Туркменістан [150] міститься вказівка не на спеціальні скорочені строки давності виконання обвинувального вироку суду, а положення про скорочення наполовину загальних строків давності. У КК Турецької Республіки строки давності виконання обвинувального вироку суду диференціюються ще й залежно від віку, в якому вчинила злочин

неповнолітня особа: з дванадцяти до п’ятнадцяти років – строк становить дві третіх, а з п’ятнадцяти до вісімнадцяти років – половину від загальних строків давності [84].

До того ж ст. 91–94 КК Королівства Бельгія [80] та ч. 2 ст. 84 КК Республіки Індонезія [100] зазначено, що перебіг строку давності залежить від різновиду вчиненого правопорушення, у §§ 97, 97a, 97b, 97c КК Королівства Данія [87], ст. 103 КК Республіки Польща [83], ст. 99 КК Швейцарської Конфедерації [120], гл. 35 КК Королівства Швеція [89], ст. 84 КК КНР [97], ст. 78 КК Республіки Корея [85], ст. 32 КК Японії [86] та у ст. 224 КК Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія [101] – від розміру та виду призначеного покарання.

У розділі 12a гл. 8 КК Фінляндської Республіки вказано спеціальний строк давності щодо неповнолітніх і він становить три роки з моменту винесення рішення суду [88].

Матеріальною підставою звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку вважається зменшення суспільної небезпечності вчиненого злочину внаслідок спливу певного проміжку часу, що суттєво позначається на досягненні мети покарання, виконанні завдань загальної і спеціальної превенції [171].

Згідно з ч. 2 ст. 80 КК України, правила звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, що встановлені п. 1–4 ч. 3 ст. 106 КК України, стосуються як основного, так і додаткового покарання: строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, що призначене за вироком суду.

За наявності певних обставин, що залежать від самого засудженого, перебіг давності виконання призначеного покарання зупиняється (ч. 3 ст. 80 КК України) або переривається (ч. 4 ст. 80 КК України) [172, с. 266].

Перебіг давності зупиняється в разі ухилення особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, від відбування покарання. Перебіг давності відновлюється з дня з’явлення засудженого для відбування покарання або з дня його

затримання. При цьому строки давності, які спливли до моменту ухилення засудженого від відбування покарання, підлягають зарахуванню [168, с. 194]. Але в разі відновлення перебігу давності строки давності, що передбачені п. 1–4 ч. 3 ст. 106 КК України, подвоюються.

Вказівка про подвоєння строків давності у разі їхнього відновлення після зупинення міститься лише у ч. 2 ст. 73 КК Киргизької Республіки, але такий строк не може перевищувати п’ятнадцяти років [149].

Заслуговують на увагу положення кримінальні кодекси Республіки Вірменія [147] та КК Республіки Таджикистан [106], відповідно до яких у разі зупинення перебігу строків давності обвинувальний вирок не може бути приведений до виконання, якщо з моменту винесення вироку за злочин невеликої тяжкості або середньої тяжкості минуло десять років, а з моменту винесення вироку за тяжкий злочин або особливо тяжкий злочин – двадцять років і впродовж терміну давності не було перервано новим злочином.

Таке саме міститься в ч. 3 ст. 77 КК Республіки Казахстан – у разі зупинення перебігу строків давності обвинувальний вирок не може бути приведений до виконання, якщо з часу його винесення минуло двадцять п’ять років і давність не була перервана вчиненням нового злочину [108].

У разі вчинення нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину має місце переривання строків давності, внаслідок якого обчислення давності починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності, які спливли до моменту вчинення нового злочину, не підлягають зарахуванню [168, с. 194].

У КК Республіки Молдова (ч. 3 ст. 97) закріплено можливість лише переривання перебігу строку давності, якщо особа ухиляється від відбування покарання або якщо вона до закінчення відповідного строку вчиняє новий умисний злочин. Проте при цьому відмінним є спосіб обчислення строків давності: у разі ухилення від відбування покарання обчислення строку давності починається з моменту явки особи для відбування покарання або з моменту

затримання особи, а в разі вчинення нового злочину – з моменту його вчинення [79].

У частині 3 ст. 85 КК КНР визначено, що вирок не може бути приведений до виконання, якщо з дня, коли строк давності був перерваний, минула одна третина строку давності обвинувального вироку, що визначений у ст. 84 КК КНР [97].

Частина 5 ст. 80 КК України вирішує питання про застосування давності до особи, яка засуджена до довічного позбавлення волі. Оскільки особі, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, не може бути призначене довічне позбавлення волі відповідно до ч. 2 ст. 64 КК України, то на неї не поширюється це правило.

Крім того, з урахуванням ст. 22 КК України положення ч. 6 ст. 80 КК України про давність застосовуються у разі засудження неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років за злочини проти миру і безпеки людства, що передбачені ст. 437–439 та ч. 1 ст. 442 КК України.

Дещо ширший перелік видів злочинів, у разі скоєння яких давність не застосовується, визначений у ст. 80 КК Республіки Азербайджан (у разі тероризму, фінансування тероризму та вчинення військового злочину) [146]; у ч. 5 ст. 77 КК Республіки Казахстан (за вчинення злочину проти статевої недоторканості неповнолітніх, особливо тяжкого злочину проти особи чи основ конституційного ладу і безпеки держави, у сфері економічної діяльності) [108]; ст. 105 Республіки Польща (у разі вчинення умисного вбивства, заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, іншої тяжкої шкоди здоров'ю або незаконне позбавлення волі вчинене службовою особою з використанням службового становища, що супроводжувалося заподіянням фізичних страждань) [83] та ст. 101 КК Швейцарської Конфедерації (у разі вчинення злочину, що спричинив особливу небезпеку для життя і здоров’я великої кількості осіб, зокрема, з використанням засобів масового знищення, заподіяння катастроф, або захоплення заручників, експлуатація, за злочин проти статевої недоторканості неповнолітніх осіб, осіб, які перебувають у безпорадному стані, або у місцях позбавлення волі чи під вартою) [120].

Таким чином, вважаємо правильним досвід окремих іноземних держав щодо встановлення граничного терміну перебігу строків давності виконання обвинувального вироку в разі їхнього відновлення з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. Оскільки відповідний різновид звільнення спрямовано на зменшення випадків реального відбування покарання у разі виправлення засудженого. Отже, у разі спливу певного значного проміжку часу після набрання вироком законної сили, як-от: десять, п'ятнадцять, двадцять чи двадцять п'ять років, особа, яка вчинила злочин у неповнолітньому віці, могла досягти виправлення і без застосування до неї покарання навіть у випадку ухилення нею від його відбування.

Висновки до розділу 2

1. Звільнених неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням є спеціальним різновидом щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням і має свої особливості. Передумовою застосування цього різновиду звільнення відповідно до ч. 2 ст. 104 КК України є засудження неповнолітньої особи до арешту або позбавлення волі на певний строк. Запропоновано розширити сферу застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням і при засудженні неповнолітньої особи до покарання у виді виправних робіт, а також починати обчислення іспитового строку з моменту набрання вироком законної сили.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р. № 1492-VIII у ст. 76 КК України були внесені зміни та виокремлено так звані основні обов'язки, покладення яких у разі звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням є обов'язком суду, та додаткові. Окрім того, пропонуємо доповнити ст. 76 КК України положенням, що розширює перелік обов'язків, котрі можуть бути застосовані судом до неповнолітніх при звільненні від відбування покарання з

випробуванням, а саме: компенсувати заподіяну шкоду потерпілим у разі наявності в неповнолітньої особи майна, коштів або заробітку.

2. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, на відміну від однотипного звільнення від кримінальної відповідальності, є безумовним і не передбачає можливості скасування таких заходів у разі ухилення від них.

Констатується непослідовне закріплення в ч. 2 ст. 105 КК України примусових заходів виховного характеру, зокрема, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього перед передачею неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання.

Відзначено, що, недоцільно при звільненні неповнолітніх від покарання застосувати такий примусовий захід виховного характеру, як застереження.

3. Пропонуємо розширити критерії матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, та передбачити такий критерій матеріальної підстави застосування цього різновиду звільнення, як відшкодування шкоди, що завдана неповнолітньою особою внаслідок учинення злочину, в разі наявності в неї майна, коштів або заробітку.

Узагальнення досвіду зарубіжного законодавства вказує на необхідність визначити мінімальну межу фактично відбутого покарання, що надає можливість застосувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, – не менше шести місяців фактично відбутого покарання.

Висловлена пропозиція щодо необхідності у випадку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб за злочини, що вчинені у віці до вісімнадцяти років, і покарання за які визначено за сукупністю злочинів або вироків, вирішувати питання визначення невідбутої частини покарання за

аналогією з п. 12 ППВСУ від 26.04.2002 р. № 2, а саме: суд повинен виходити із загального строку покарання, призначеного за сукупністю, і враховувати при цьому положення ч. 3 ст. 107 КК України.

4. Обґрунтовано, що як звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, так і умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб за злочини, що вчинені у віці до вісімнадцяти років, є спеціальними різновидами звільнення щодо різновидів, які передбачені ст. 80 та 81 КК України відповідно.

Особливість звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, полягає у скороченні строків давності та диференціації видів покарань, від яких суд зобов'язаний звільнити у разі спливу таких строків. Перебіг строку давності починається у день набрання законної сили обвинувальним вироком. Автор доходить висновку про доцільність внесення змін у КК України в частині неможливості приведення вироку до виконання у випадку зупинення перебігу строків давності, якщо після набрання вироком законної сили минуло п'ятнадцять років.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВЧЕННЯ І ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

3.1. Основні напрями розвитку теорії вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування

У даному підрозділі розглянуто шляхи розвитку вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Науково обґрунтоване розв'язання ключових теоретичних питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є необхідною умовою правильного застосування положень КК України на практиці.

На нашу думку, вдосконалення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування повинно відбуватись перш за все шляхом запозичення позитивного досвіду іноземних держав у правовому регулюванні даної сфери відносин, приведення чинних положень КК України у відповідність до існуючих у суспільстві потреб, тенденцій його розвитку, зважаючи на політичні, соціальні, демографічні та інші чинники.

У розділі 2 роботи були проаналізовані положення низки нормативно-правових актів у галузі кримінального права окремих зарубіжних державах, що стосуються передумов застосування такого різновиду звільнення від покарання, що за своїм кримінально-правовим змістом подібний до звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх, що передбачений в кримінальному праві України. Автор пропонує розширити сферу застосування цього різновиду та доповнити ч. 2 ст. 104 КК України такою передумовою застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх як засудження неповнолітнього до виправних робіт. Ми підтримуємо позицію А. О. Клевцова, який вважає, що наявність лише одного виду покарання значно звужує сферу застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці. Згідно зі ст. 75 КК України

застосування звільнення від відбування покарання є можливим при призначенні такого виду покарання як виправні роботи. До неповнолітніх також є можливим застосування цього виду покарання. Статтею 100 КК України передбачено призначення виправних робіт неповнолітнім в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року [9, 83].

Як слушно зауважує Т. І. Дмитришина, розвиток сучасних міжнародних стандартів свідчить про те, що основою державної стратегії кримінально-правової протидії правопорушенням неповнолітніх повинна стати дружня дітям система ювенальної юстиції (Child Friendly Juvenile Justice). Цю систему зорієнтовано на застосування альтернативних санкцій (попередження, догана, реституція та компенсація) [16, 145].

У нашій державі уже зроблено чимало для запровадження ювенальної юстиції. План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р. [173], першочерговим заходом визначає відшкодування шкоди потерпілим від злочинів.

За змістом ч. 1 ст. 128 КПК України цивільний позов може бути пред’явлений до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, що завдана діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [50]. Інакше кажучи, у разі звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання з випробуванням або ж умовно-дострокового її звільнення від відбування покарання, особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової та/або моральної шкоди, для її відшкодування повинна пред’явити цивільний позов. Тим часом у випадку звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, може бути покладений обов'язок відшкодування заподіяних майнових збитків.

Тому, на нашу думку, варто запозичити позитивний досвід таких держав, як: Данія, Ефіопія, Китай, Литва, Нікарагуа, Польща, Сомалі, Танзанія, Туреччина, щодо покладення на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, та умовно-достроково звільнену особі від відбування покарання, у тому числі неповнолітню, обов'язку компенсувати заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку.

Зазначимо, що у проекті Кримінального кодексу України від 15.05.1998 р., реєстр. № 1029-1, підготовленому за дорученням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю авторським колективом під керівництвом Заслуженого юриста України, доктора юридичних наук, професора В. М. Смітієнка [41], також пропонувались відповідні положення.

У розділі 1 дисертації було досліджено такий різновид звільнення від покарання та його відбування, як заміна неповнолітньому покарання більш м'яким, що передбачений у кримінальних кодексах Республіки Білорусь [105], Литовської Республіки [107], Республіки Таджикистан [106], Республіки Узбекистан [109], Королівства Іспанія [81]. Вважаємо, що кожна засуджена особа повинна розраховувати на заохочення за свою позитивну посткримінальну поведінку, що може полягати, зокрема, в заміні судом покарання більш м'яким, що не пов'язане з триманням її в умовах ізоляції. На рівні чинного КК України матеріальна підстава заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) дуже близька за змістом до матеріальної підстави застосування умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК України). Серед науковців немає єдиного підходу щодо чітких критеріїв оцінки виправлення засуджених та його показників. На законодавчому рівні наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5 затверджено Положення про відділення соціально-психологічної служби, додатком 2 до якого є Щоденник соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, що включає оцінку ступеня виправлення засудженого за вісьмома критеріями. Отже, питання розмежування таких оціночних понять, як: «довів своє виправлення» та «став на шлях виправлення» на даний час віднесено до компетенції суду з урахуванням рекомендацій органів і

установ виконання покарань. Не виходячи за межі предмета дослідження та не порушуючи проблему розмежування матеріальних підстав зазначених різновидів звільнення, пропонуємо передбачити можливість заміни невідбутої частини покарання більш м'яким особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років.

У розділі 2 роботи були проаналізовані положення польського, німецького, швейцарського, шведського та індонезійського кримінального права, в яких визначено мінімальний строк покарання, яке має відбути засуджена особа при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Тому, на нашу думку, необхідно визначити в українському кримінальному праві мінімальну межу фактично відбутого покарання в разі застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років. Закріплення обов’язкового мінімального строку відбування покарання особою за злочин, що був вчинений у віці до вісімнадцяти років, надасть суду можливість під час застосування цього різновиду звільнення достатньо повно розкрити зміст такого оціночного поняття, як «виправлення особи» – матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Покарання, вочевидь, застосовується для досягнення певного позитивного ефекту, а саме: для виправлення і, як конкретизує ст. 1 КВК України, ресоціалізації засуджених, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [125]. При цьому передбачається (прогнозується), що вказана мета має бути досягнута за той строк, який визначив суд у своєму вироку. Однак, якщо позитивні зміни у свідомості та особистості засудженого в цілому стануться раніше, ніж закінчиться строк покарання, то покарання втратить свої соціально орієнтовані виправні та попереджувальні властивості й матиме суто каральний вплив. Саме для уникнення таких ситуацій закон передбачає можливість дострокового звільнення від відбування покарання [174]. Отже, вважаємо строк у шість місяців мінімально прийнятним для виправлення засудженої особи.

Не можна залишити поза увагою досвід Республік Вірменії, Казахстану та Таджикистану, у кримінальних кодексах яких міститься заборона приведення вироку до виконання у випадку зупинення перебігу строків давності, якщо після набрання вироком законної сили минуло певний значний строк, як-то: десять, двадцять, двадцять п’ять років, і давність не була перервана вчиненням нового злочину.

Вважаємо, що запозичення такого положення є виправданими з точки зору матеріальної підстави застосування звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності – недоцільності реального відбування покарання особою через втрату його належного карального і превентивного впливу. Оскільки правова природа вказаного різновиду звільнення від відбування призначеного покарання зумовлюється одностороннім обов’язком держави примусово реалізувати через спеціально уповноважені нею органи призначене особі покарання протягом певних строків. Особа, що засуджена до певного виду покарання, не несе правового обов’язку застосовувати правообмеження, які входять до його змісту, сама до себе – це виключна одностороння компетенція спеціальних державних органів, які виконують покарання. Водночас засуджена до певного виду покарання особа не може перебувати в потенційному очікуванні виконання покарання невизначений проміжок часу, в зв’язку із чим законодавчо встановлюються імперативні строки, сплив яких припиняє наявні між державою і засудженою особою кримінальні правовідносини, а отже, унеможливлює виконання покарання [175].

Наступним напрямом розвитку вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, на нашу думку, є усунення змістовних вад правових норм КК України, про які йшлося в попередніх розділах роботи.

Передовсім варто нагадати, що на нормативному рівні не передбачено, в яких випадках, застосовуючи певні різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, покарання призначається і відповідно неповнолітня особа звільняється від його відбування, а в яких випадках призначення покарання взагалі не відбувається.

Як зазначалось, що у разі остаточного і безумовного звільнення неповнолітньої особи від покарання та остаточного і безумовного звільнення неповнолітньої особи від відбування покарання, яке вона не почала ще відбувати, всі правила призначення покарання, які мають застосовуватись на підставі розділу XI Загальної частини КК України та з урахуванням ст. 103 КК України, втрачають свій реальний зміст, а саме: призначення конкретної міри покарання стає так званою «правозастосовною фікцією». ВССУ у Рекомендаційних роз'ясненнях від 23.12.2016 р. також погоджується із вказаним і, беручи до уваги буквальне формулювання положень ч. 4, 5 ст. 74; ст. 105 КК України і орієнтуючись на так званий прихований нормативний кримінально-правовий зміст вказаних положень, роз'яснив, що в разі звільнення від покарання у цих випадках суд звільняє не від конкретного покарання, визначеного в санкції статті чи призначеного судом, а від його призначення як виду примусових заходів у цілому [145].

З огляду на це, вважаємо за доцільне відмовитись від призначення покарання засудженим особам, у випадку їх звільнення на підставі ч. 4, 5 ст. 74 та ст. 105 КК України.

Як зазначалось, положення ст. 104 КК України є відсильними до положень ст. 75 КК України. Останніми визначена максимальна межа позбавлення волі на певний строк, яка дозволяє застосувати звільнення від відбування покарання з випробуванням, – не більше п'яти років. Для уникнення помилок під час правозастосування ст. 104 КК України пропонуємо її доповнити вказівкою на максимальний строк позбавлення волі, в разі засудження до якого неповнолітню особу може бути звільнено судом від відбування покарання з випробуванням.

У попередньому розділі було вказано на проблемність визначення моменту початку іспитового строку в разі звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням. З урахуванням теоретичних підходів вважаємо за доцільне доповнити відповідною вказівкою положення ст. 75 та ст. 104 КК України щодо початку перебігу іспитового строку з моменту набрання вироком законної сили.

Також у дослідженні було відзначено прогалину у вирішенні питання

визначення невідбутої частини покарання, якщо покарання призначене за сукупністю злочинів або вироків, у разі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років. Тому пропонується врегулювати дані питання шляхом застосування за аналогією п. 12 ППВСУ від 26.04.2002 р. № 2, відповідно до яких суд повинен виходити із загального строку покарання, що призначений за сукупністю.

За таким же правилом, на нашу думку, повинно відбуватися визначення формальної підстави звільнення від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків, у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Запропоновані шляхи розвитку вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування повинні забезпечувати дієвість та якість кримінального закону, а тому – бути правильно та грамотно відображені у ньому, про що й піде мова у наступному підрозділі даної роботи.

3.2. Удосконалення правового регулювання різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування

Правове регулювання, на думку С. С. Алексєєва, являє собою систему, елементами якої є: правові норми, правовідносини, акти реалізації норм права (обов'язкові елементи) та акти застосування норм права (додаткові елементи) [166, с. 26–29]. Передумовою правового регулювання насамперед є правотворчість. Саме правотворчість спрямована на створення правових норм, а також скасування чи внесення змін до існуючих. Результатом правотворчості, основною формою вираження правових норм є нормативно-правовий акт.

З огляду на зазначене, своєрідним «пусковим механізмом» у вдосконаленні правового регулювання будь-яких правовідносин, у тому числі кримінально-правових, є правотворчий процес.

Ю. А. Тихомиров визначає такі основні стадії правотворчого процесу:

1) вивчення й аналіз суспільних явищ і процесів, встановлення потреби у правовій регламентації;

2) визначення виду органів, суб'єктів, які мають право приймати правові рішення, і виду правового акта;

3) ухвалення рішення про підготовку правового акта;

4) розроблення ідей, концепцій майбутнього правового акта;

5) підготовка проекту правового акта;

6) попередній розгляд проекту правового акта;

7) громадське обговорення проекту правового акта;

8) офіційний розгляд проекту правового акта відповідним органом з дотриманням встановленої процедури;

9) прийняття правового акта, його оформлення, підписання, опублікування, набрання чинності [177, с. 402].

На нашу думку, у дослідженні можуть бути використані такі з виділених Ю. А. Тихомировим стадій правотворчості, як розроблення ідей, концепцій майбутнього правового акта та підготовка проекту правового акта. Результатом такої правотворчості буде вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування шляхом розроблення пропозицій щодо створення кримінально-правових норм, їхнього скасування та внесення змін до існуючих положень КК України.

Як слушно зазначає В. І. Шакун, від досконалих правил виграє все суспільство, але тільки за умови, що вони враховують інтереси більшості. Стабільні закони сприяють формуванню стійкої ефективної структури взаємодії між людьми й дають можливість передбачити ситуацію на найближче майбутнє [178, с. 90].

Разом із тим для забезпечення вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування розроблення ідей, концепцій майбутнього правового акта та підготовка проекту правового акта повинні здійснюватись із застосуванням відповідних компонентів законодавчої

техніки. Останні, на наш погляд, потребують окремої, хоча і найбільш загальної характеристики.

Як вказує А. В. Іванчін, у науці немає єдиної думки щодо компонентів законодавчої техніки, з використанням яких повинно вдосконалюватись правове регулювання. Він, зокрема, вказує, що, на думку І. Л. Брауде й Д. А. Ковачева, до компонентів законодавчої техніки належать лише правила, І. К. Ільїна та Н. В. Миронова – прийоми й методи, А. С. Піголкіна – правила й прийоми, Б. А. Миренського – правила, засоби, прийоми й методи, С. С. Алексєєва, В. М. Галкіна – засоби і прийоми [179, с. 52–53]. К. К. Панько відносить до компонентів законодавчої техніки принципи, засоби, прийоми та правила законодавчої техніки [180].

У межах цієї роботи до таких компонентів буде віднесено принципи, правила та засоби законодавчої техніки.

Принципи законодавчої техніки являють собою основні ідеї та положення, відповідно до яких повинне здійснюватись правове регулювання. Ключовим завданням принципів законодавчої техніки є стабілізація кримінальної політики держави, надання упорядкованості концептуальному характеру правотворчості та правозастосовній практиці [180, с. 106]. Слід виокремити такі принципи законодавчої техніки:

1) повнота нормативної регламентації спрямована на подолання прогалин у законодавчому регулюванні конкретних ситуацій;

2) конкретність нормативної регламентації – насамперед пов’язана із принципом правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, що встановлювані такими обмеженнями. Або обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [181];

3) системність нормативної регламентації забезпечує узгодженість положень нормативного акта, відповідність змісту окремих положень місцю їхнього розташування в правовому акті, сприяє усуненню колізій, прогалин у нормах права, неоднакового значення одних і тих самих термінів;

4) адекватність мовних засобів сутності та змісту нормативної регламентації забезпечує точне розуміння положень правового акта всіма суб'єктами правовідносин шляхом дотримання певних правил щодо адекватності відображення мовними засобами дійсного правового змісту відповідних положень.

Правила законодавчої техніки являють собою певні вимоги, які необхідно виконувати під час створення правового акта. У змістовному плані правила законодавчої техніки обов'язково кореспондують з одним чи кількома її принципами, а саме:

– з принципом повноти нормативної регламентації пов'язані правила регламентації в повному обсязі окремих інститутів та субінститутів; регламентації особливих кримінально-правових ситуацій поряд зі стандартними; вичерпного переліку характеристик у випадках, коли такий перелік необхідний;

– дотримання принципу конкретності нормативної регламентації найбільш повно реалізується шляхом застосування правила правової визначеності у регламентації окремих кримінально-правових ситуацій; системного зв'язку конкретних положень щодо регламентації відповідних ситуацій загальними (вихідними) положеннями; визначення пріоритету конкретних положень Загальної частини КК України насамперед за правильним їхнім змістом;

– з принципом системності нормативної регламентації пов'язані правила дотримання єдності термінології; дотримання ієрархії (субординації) окремих положень Загальної частини КК України;

– забезпечення принципу адекватності мовних засобів здійснюється шляхом дотримання правил відображення мовними засобами імперативного чи диспозитивного характеру норми; використання особливих кримінально-правових характеристик (специфічних формулювань кримінально-правового характеру);

дотримання вимог щодо використання особливих засобів законодавчої техніки (оціночних понять, специфічних юридичних конструкцій).

Засоби законодавчої техніки – це своєрідні інструменти, за допомогою яких зміст і форма правового акта набуває зовнішнього виразу. До них слід віднести:

– спеціальну термінологію – слова або словосполучення, що виражають поняття, відображають специфіку кримінально-правових явищ;

– нормативні дефініції – визначення поняття, що відображає найбільш важливі родові ознаки, видові відмінності та характеристики кримінально-правового явища;

– використання вичерпних переліків забезпечує оптимальну абстрактність закону про кримінальну відповідальність, оскільки в іншому випадку нормативно-правовий акт буде занадто деталізованим (казуїстичним) і перетвориться на індивідуальний правовий акт;

– використання юридичних конструкцій – структурних моделей однорідних правових явищ, певну комбінацію елементів якої законодавець наповнює юридично значимою інформацією, регулюючи тим самим у кримінальному законодавстві відповідний різновид даних явищ [179, с. 112]. Варто зауважити, що А. В. Іванчін звільнення від покарання та його відбування вважає одним із видів кримінально-правових конструкцій [179, с. 120]. Вказаний підхід також нами відображений в межах розділу 2 цієї роботи – виокремлено та проаналізовано юридичні конструкції складу досліджуваних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування;

– бланкетні положення – структурний елемент кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує окремі ознаки кримінально-правових явищ, а для їхньої конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до приписів інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах і правових звичаях [182, с. 44]. Бланкетний спосіб побудови кримінально-правових норм використовується для так званої економії нормативного матеріалу при його зовнішньому оформленні [183, с. 371–372];

– відсильні положення – структурний елемент кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує окремі ознаки кримінально-правових явищ, а для їхньої конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до інших статей, частин статей, пунктів, абзаців тощо цього ж акта;

– оціночні поняття – поняття, логічна структура яких являє собою відкриту систему, що дозволяє включити в її зміст та обсяг явища (предмети), раніше невідомі законодавцю, теорії та практиці [180, с. 143];

– законодавчі презумпції – закріплені в законі про кримінальну відповідальність припущення про наявність (відсутність) певного юридичного факту, що має кримінально-правові наслідки [184, с. 331];

– законодавчі фікції – це припущення про неіснуючий, малоймовірний юридичний факт. Як вважає А. Наших, сутність фікції полягає в штучному зближенні чи прирівнюванні одне до одного таких речей, які насправді різні (а інколи протилежні), у свідомому ототожненні істинного з неістинним [185, с. 221–222]. До речі, на думку К. К. Панько, інститут звільнення від покарання та його відбування є фікцією, оскільки під час моделювання конструкції звільнення від покарання та його відбування законодавець відходить від традиційної схеми «злочин – покарання – правові насідки (судимість)». Призначення в цьому разі фікції як засобу законодавчої техніки полягає в тому, що, не застосовуючи репресії і заперечуючи тим самим кримінально-правові наслідки вчиненого злочину, законодавець дає змогу винній особі «спокутувати вину» без покарання – через позитивну посткримінальну поведінку [180, с. 239].

Не порушуючи до дискусії стосовно рівнів законодавчої техніки [179, с. 43–48; 180, с. 62–63], вважаємо за можливе для вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування застосування компонентів законодавчої техніки на трьох рівнях: концептуальному, спеціально-юридичному та техніко-юридичному.

Запропоновані у попередньому підрозділі роботи шляхи приведення положень КК України у відповідність до існуючих у суспільстві потреб,

тенденцій його розвитку, зважаючи на політичні, соціальні, демографічні та інші чинники, в тому числі шляхом запозичення позитивного досвіду іноземних держав у правовому регулюванні даної сфери відносин, слід вважати вдосконаленням правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування на концептуальному рівні.

Так, на нашу думку, викладення частини другої ст. 104 КК України у наступній редакції: «2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до виправних робіт, арешту або позбавлення волі на строк не більше п’яти років» забезпечить дотримання принципу конкретності нормативної регламентації, з дотриманням принципів повноти та системності нормативної регламентації, із застосуванням правила відображення мовними засобами диспозитивного характеру норми.

Покладення на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, та умовно-достроково звільнену особі від відбування покарання, у тому числі неповнолітню, обов’язку компенсувати заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку слід запровадити шляхом доповнення частини першої ст. 76 КК України підпунктом 3 такого змісту: «3) компенсувати заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку», та доповнення частини другої ст. 107 та частини другої ст. 81 КК України після слів «довів своє виправлення» словами: «а також компенсував заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку».

Запровадження такого різновиду звільнення від покарання та його відбування, як заміна неповнолітньому покарання більш м’яким повинне здійснюватись із дотриманням принципу конкретності, повноти та системності нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. У зв’язку з чим пропонуємо виключити частину четверту ст. 107 КК України та доповнити КК України ст. 106-1 «Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким» такого змісту: «1. Особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти

років, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м’яким покаранням, не пов’язаним з триманням в умовах ізоляції. У цих випадках більш м’яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м’яким засуджений звільняється від додаткового покарання.

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м’яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

4. Заміна невідбутої частини покарання більш м’яким можлива після фактичного відбуття засудженим не менше однієї чверті призначеного строку позбавлення волі на певний строк.

5. До осіб, яким покарання замінене більш м’яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 107 цього Кодексу.

6. Якщо особа, відбуваючи більш м’яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за вчинений навий злочин (злочини) приєднує невідбуту частину більш м’якого покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 і 72 цього Кодексу».

Встановлення у КК України мінімальної межі фактично відбутого покарання в разі застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, на нашу думку, сприятиме дотриманню принципу конкретності та повноти нормативної регламентації цього субінституту. Для того щоб уникнути порушення принципу адекватності мовних засобів на техніко-юридичному рівні, варто внести зміни саме шляхом доповнення частини третьої ст. 107 КК України новим другим абзацом, а для дотримання принципу системності варто доповнити і частину третю ст. 81 КК України відповідним абзацом такого змісту: «Строк фактично відбутого покарання у будь-якому разі не може бути меншим шести місяців».

Удосконалення правового регулювання звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, вважаємо за можливе шляхом доповнення частини третьої ст. 80 КК України третім реченням такого змісту: «У випадку зупинення перебігу строків давності обвинувальний вирок не може бути приведений до виконання, якщо з дня набрання ним законної сили минуло п'ятнадцять років і давність не була перервана». Відповідне вдосконалення буде здійснюватись із дотриманням таких компонентів законодавчої техніки: принципу конкретності нормативної регламентації та адекватності мовних засобів, правила регламентації особливих кримінально-правових ситуацій поряд зі стандартними та правової презумпції втрати суспільної небезпечності вчиненого злочину та особи злочинця зі спливом тривалих строків з моменту вчинення діяння та набрання законної сили обвинувальним вироком [180, с. 221].

Запропоновані автором усунення змістовних вад правових норм КК України, про які йшлося в попередніх розділах роботи варто вважати вдосконаленням правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування на спеціально-юридичному рівні.

Відмова від призначення покарання в разі звільнення на підставі ч. 4, 5 ст. 74; ст. 105 КК України забезпечить дотримання принципів конкретності та повноти нормативного регулювання. У зв'язку з чим пропонуємо:

1) доповнити ст. 65 КК України частиною шостою такого змісту: «6. У випадку звільнення особи від покарання на підставі частин четвертої, п'ятої ст. 74 цього Кодексу, покарання судом не призначається»;

2) доповнити ст. 103 КК України частиною третьою такого змісту: «3. У випадку звільнення неповнолітньої особи від покарання на підставі частини першої ст. 105 цього Кодексу, покарання судом не призначається».

Крім того, для дотримання правила регламентації особливих кримінально-правових ситуацій призначення покарання поряд зі стандартними та правової визначеності в регламентації окремих кримінально-правових ситуацій вважаємо за доцільне доповнити ст. 74 КК України частиною шостою такого змісту: «6. Суд

не вправі перейти до більш м’якого виду покарання, якщо санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися. У такому разі суд звільняє особу від покарання».

Викладення частини другої ст. 104 КК України в такій редакції: «2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до виправних робіт, арешту або позбавлення волі на строк не більше п’яти років», на нашу думку, сприятиме дотриманню принципу конкретності та системності нормативного регулювання – системного зв’язку конкретних положень щодо регламентації відповідних ситуацій загальними (вихідними) положеннями.

Для забезпечення регламентації в повному обсязі звільнення як неповнолітніх, так і повнолітніх, від відбування покарання з випробуванням пропонуємо доповнити частину четверту ст. 75 та частину третю ст. 104 КК України після слова «років» таким формулюванням: «… і починається з моменту набрання вироком законної сили».

Запропонований у попередньому підрозділі варіант усунення прогалин при застосуванні таких різновидів звільнення, як: умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку осіб за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років і покарання за які призначене за сукупністю злочинів або вироків, забезпечить правову визначеність у регламентації окремих кримінально-правових ситуацій, регламентацію особливих кримінально-правових ситуацій поряд зі стандартними. Отже, пропонуємо:

1. Доповнити ст. 81 КК України частиною п’ятою такого змісту: «5. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, призначене за сукупністю злочинів або вироків, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття строків,

визначених у частині третій ст. 81 КК України, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

2. Доповнити ст. 107 КК України частиною шостою такого змісту: «6. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначене за сукупністю злочинів або вироків за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбування строків, визначених у частині третій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

3. Доповнити ст. 80 КК України частиною сьомою такого змісту: «7. Особа звільняється від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків, якщо з дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано у строки, визначені у частині першій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

4. Доповнити ст. 106 КК України частиною четвертою такого змісту: «4. Особа звільняється від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років, якщо з дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано у строки, визначені у частині третій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

Вдосконалення на техніко-юридичному рівні полягатиме в удосконаленні форми КК України – зовнішніх атрибутів закону про кримінальну відповідальність, насамперед його мови та структури.

Так, достатньо непослідовним є використання в розділі XV Загальної частини КК України терміна «неповнолітній». Основна вада такого використання полягає в невизначеному зв’язку цього слова (терміна) з фактом вчинення злочину чи з фактом застосування заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, звільнення від відбування покарання з випробуванням і звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру можливе, якщо тільки на момент застосування судом вказаних заходів кримінально-

правового характеру засуджена особа не досягла вісімнадцяти років. Водночас звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання на підставі ст. 106, 107 КК України можливе і щодо осіб, які на момент застосування вказаних заходів кримінально-правового характеру можуть бути і старшими за вісімнадцять років. На нашу думку, позитивним є застереження законодавця у ст. 106, 107 КК України такого змісту: «до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років» та «за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років». Проте наявність такої невизначеності щодо поняття «неповнолітній» однозначно порушує принцип адекватності мовних засобів сутності та змісту нормативної регламентації, а через нього і принцип системності та конкретності нормативної регламентації.

Також звертаємо увагу на порушення принципу системності та повноти нормативної регламентації у частині другій ст. 105 КК України, зокрема: порушення так званої ієрархії примусових заходів виховного характеру – від найм'якішого до найтяжчого – шляхом розміщення обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього перед передачею неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Тому пропонуємо змінити послідовність розташування пунктів частини другої ст. 105 КК України, а саме: «пункт третій частини другої ст. 105 КК України вважати пунктом другим частини другої статті 105 КК України; пункт другий частини другої ст. 105 КК України вважати пунктом третім частини другої ст. 105 КК України».

У п. 11 ст. 51 та ст. 63 КК України визначено такий вид покарання, як позбавлення волі на певний строк. Водночас, у ст. 104, 106, 107 КК України неодноразово законодавцем згадується покарання у виді позбавлення волі. Вказане свідчить про порушення принципу адекватності мовних засобів сутності та змісту нормативної регламентації та системності нормативної регламентації. У зв'язку з цим пропонуємо внести такі зміни:

1. Викласти частину другу ст. 104 КК України в такій редакції: «2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі на певний строк».

2. Викласти частину третю ст. 106 КК України в такій редакції: «3. Щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку:

1) два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі на певний строк, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин невеликої тяжкості;

2) п’ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

3) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п’яти років за тяжкий злочин;

4) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за особливо тяжкий злочин».

3. Викласти частину першу та третю ст. 107 КК України в такій редакції: «1. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбування:

1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо

тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі на певний строк за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі на певний строк;

3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі на певний строк і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі на певний строк».

Таким чином, вдосконалення правового регулювання окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування на основі теоретичних доробків передовсім повинно здійснюватись через правотворчість – створення правових норм, а також скасування чи внесення змін до існуючих. Під час правотворчого процесу важливо застосовувати компоненти законодавчої техніки – принципи, правила та засоби на трьох її рівнях – концептуальному, спеціально-юридичному та техніко-юридичному. Тоді результатом такої правотворчості буде усунення існуючих вад, колізій та прогалин, запозичення позитивного досвіду іноземних держав у правовому регулюванні звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, тобто створення якісних за формою та змістом положень кримінального законодавства. З огляду на вказане, на основі проведеного дослідження було розроблено авторську теоретичну модель субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у вигляді цілісного поєднання юридичних норм (додаток А, додаток Б).

3.3. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінологічному та кримінально-виконавчому вимірі

Злочинність неповнолітніх є важливим правовим питання та постійно привертає увагу науковців і практиків. За статистичними даними в Україні налічується близько трьох з половиною мільйонів неповнолітніх віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [186]. Як свідчать статистичні дані ГП України [187; 188; 189; 190], кількість кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми (або за їхньою участю) і за якими провадження направлені до суду, станом на 31.12.2015 р. становить 7171, станом на 31.12.2016 р. – 5230, станом на 31.12.2017 р. – 5608, станом на 31.12.2018 р. – 4750 злочинів. Наведені дані надають можливість зробити висновок про те, що 2016 р. спостерігався деякий спад злочинної діяльності неповнолітніх порівняно із 2015 р., 2017 р. спостерігається її зростання, а 2018 р. – знову спад.

Кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми (або за їх участю), в яких закінчено провадження, відповідно до статистичних даних Державної судової адміністрації України, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду України зменшується: 2015 р. – 5470 справ, 2016 р. – 4261 справа, 2017 р. – 3872 справи [161; 162; 163].

За вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 2015 р. 4589 осіб, 2016 р. – 3474 особи, 2017 р. – 3088 осіб, 2018 р. – 2798 осіб [1; 2; 3; 4]. Разом із тим 2015 р. у віці від 16 до 18 років було засуджено 3171 особу і 1418 осіб – у віці від 14 до 16 років; 2016 р. – 2462 особи у віці від 16 до 18 років і 1012 осіб – у віці від 14 до 16 років; 2017 р. – 2218 осіб у віці від 16 до 18 років і 870 осіб – у віці від 14 до 16 років; 2018 р. – 1974 особи у віці від 16 до 18 років і 824 особи – у віці від 14 до 16 років. Такі дані свідчать про те, що більшість осіб, які наважились вчинити злочин, практично досягли повноліття. З них 2015 р. було засуджено – 404 дівчини, 2016 р. – 326 дівчат, 2017 р. – 311 дівчат, а 2018 р. – 276 дівчат, що відображає загальні тенденції гендерного аспекту злочинності. Вказана тенденція

також підтверджена і результатами нашого дослідження, згідно з якими лише до 5% засуджених – особи жіночої статі (додаток В, додаток Г).

Близько 50 % (2247) засуджених 2015 р., 50,2 % (1744) засуджених 2016 р., 49,6 % (1531) засуджених 2017 р. та 48 % (1345) засуджених виховувались чи-то в родині з одним із батьків чи-то в школі-інтернаті, дитячому будинку. 48,9 % (2248) засуджених 2015 р., 45,1 % (1565) – 2016 р., 44,4 % (1371) – 2017 р. та 44,3 % засуджених 2018 р. учинили злочини групою осіб. Отже, можна припустити, що у нинішньому суспільстві діти виховуються не в сім'ях, а значний вплив на їхнє виховання справляють «вулиця» та коло спілкування.

Лише 58 неповнолітніх у віці до 16 років, які не працювали і не навчались, були засуджені 2015 року. Цей показник 2016 року становить 44 засуджені особи, 2017 р. – 37 засуджених осіб, а 2018 р. – 34 засуджені особи, що дає можливість стверджувати про недосконаліть виховних заходів працівників закладів освіти та незацікавленість неповнолітніх у здобутті освіти, що також було підтверджено результатами проведеного анкетування засуджених неповнолітніх осіб (додаток В, додаток Г).

Упродовж 2015 року тільки 971 засуджена неповнолітня особа вчинила злочини у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, 2016 р. 231 засуджена особа року перебувала у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння під час учинення злочину, 2017 р. засуджено було 169 осіб, а 2018 р. – 123 особи. Цей показник свідчить про те, що більшість злочинів вчинялись без порушення механізму раціонально-вольового контролю, тобто були вчинені свідомо.

Суди переважно приймали рішення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Так, позбавлення волі на певний строк місцеві загальні суди 2015 р. застосували до 585 неповнолітніх осіб, 2016 р. – до 495 осіб, 2017 р. – 416 осіб, 2018 р. – 257 осіб.

Суди 2015 року звільнили від відбування покарання з випробуванням 2812 осіб, 2016 р. – 1991 особу, 2017 р. – 1639 осіб, 2018 р. – 1471 особу. Унаслідок акта амністії та з інших підстав 2015 року звільнено 358 підлітків, 2016 р. – 282 неповнолітніх, 2017 р. – 213 осіб, 2018 р. – 295 неповнолітніх.

Примусові заходи виховного характеру суди 2015 р. застосували до 487 неповнолітніх осіб, 2016 р. до 401 особи, 2017 р. до 347 осіб.

Кількість неповнолітніх, що вчинили злочини в період іспитового строку, за статистичними даними ДСА України, є незначною: 2015 р. – 332 злочини, що становить 11,8 % від кількості неповнолітніх, щодо яких було застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; 2016 р. – 268 злочинів, що становить 13,5 % від кількості неповнолітніх, щодо яких було застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; 2017 р. – 208 злочинів, що становить 12,7 % від кількості неповнолітніх, щодо яких було застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; 2018 р. – 103 злочини, що становить 7 % від кількості неповнолітніх, щодо яких було застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Зазначені підрахунки вказують на те, що рівень так званої рецидивної злочинності неповнолітніх, хоч і не є високим, проте залишається стабільним, що свідчить про потребу вдосконалення заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до неповнолітніх, що безперечно, є свідченням актуальності обраної тематики дослідження та необхідності вдосконалення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування [191, с. 81].

Одним із завдань КК України, що задекларованe у ч. 1 ст. 1 цього Кодексу, є запобігання злочинам. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, як і інші заходи кримінально-правового характеру, повинно запобігати вчиненню нових злочинів як особами, щодо яких воно застосовувалось, так й іншими особами.

Запобігання злочинності неповнолітніх має плануватися та здійснюватися на різних рівнях. У кримінології прийнято виділяти три основні види (рівні), на яких здійснюється профілактична діяльність щодо запобігання злочинності, в тому числі злочинності неповнолітніх:

1) загальносоціальний рівень, що охоплює діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадських організацій і громадян, яка спрямована на подолання суперечностей у галузі економіки та соціального

життя шляхом розроблення та реалізації різноманітних проектів і програм для забезпечення достатнього рівня життя населення, формування їхньої правосвідомості, поваги до конституційних прав і свобод, зміцнення громадського порядку;

2) спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти справляють вплив на криміногенні чинники, а також установлюють причини та умови вчинення злочинів і вживають заходів щодо їх усунення [192, с. 84];

3) на індивідуальному рівні запобігання полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), поведінка яких вступає в конфлікт із правовими нормами, виявлення та усунення причин та умов, що її детермінують.

У свою чергу, індивідуальна профілактика злочинності може бути чотирьох видів:

– рання профілактика стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив ще не подіяв на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілактується, ці контакти стали цікавими (щоб впливати на конкретні життєві обставини). Завдання ранньої профілактики – протидія джерелам негативного впливу і роз'яснення особі, що профілактується, небезпечності таких контактів;

– безпосередня профілактика стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства, безпосередні контакти з кримінальним середовищем і особами, що надмірно зловживають алкоголем, вживають наркотичні засоби тощо); безпосередньо беруть участь у вчиненні адміністративних правопорушень. Завдання безпосередньої профілактики – стримати особу від того, щоб вона у подальшому стала на злочинний шлях і

схилити її до виправлення, оновлення мікросередовища, з яким вона спілкується, з негативного на позитивне;

– профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) охоплює осіб, що вчинили злочини, і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Завдання цього виду профілактики – стримування від повторного вчинення злочинів, вжиття заходів контролю і жорстке роз'яснення правових наслідків злочинів. Цей вид профілактики реалізується в діяльності установ виконання покарань, завданням яких і є виправлення та ресоціалізація засудженого, а також здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями в разі звільнення особи від реального кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку тощо);

– профілактика рецидиву, цей вид називають ще постпенітенціарним, стосується осіб, що відбули кримінальне покарання у виді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву [193, с. 15].

Таким чином, різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування слід вважати заходами пенітенціарного виду профілактики злочинності. З огляду на предмет нашого дослідження, доцільно розглянути окремі особливості вказаних заходів.

У зв'язку з прийняттям 15.02.2015 року Закону України «Про пробацію» № 160-VIII Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 р. № 1492-VIII, серед іншого, з метою законодавчого урегулювання питань, що пов'язані із впровадженням в Україні пробації, були внесені зміни до ст. 76 КК України, відповідно до яких одним із додаткових обов'язків, що суд може покласти на звільнену особу від відбування покарання з випробуванням з 1 січня 2018 року, є обов'язок щодо виконання заходів, що передбачені пробаційною програмою.

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про пробацію» пробаційна програма реалізується під час такого виду пробації, як наглядова.

Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24 затвердила Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм, проекти яких згідно з п. 7, 8 цього Порядку розробляються Мін'юстом і повинні містити завдання, функції, ознаки цільової групи, на яку спрямована така програма, інформацію про навички та знання, яких може набути суб'єкт пробації за результатами проходження зазначеної програми, ресурси, що необхідні для її реалізації, зміст заходів, а також порядок проходження пробаційної програми й оцінки результатів проходження [194].

Міністерству юстиції України знадобилось більше трьох років, щоб розробити та затвердити пробаційні програми для неповнолітніх суб'єктів пробації. За словами заступника Міністра юстиції, 2017 року за сприяння Уряду Канади відкрито дев'ять Центрів ювенальної пробації у Дніпрі, Житомирі, Києві, Львові, Миколаєві, Маріуполі, Мелітополі, Одесі та Харкові для роботи з підлітками, які притягаються до кримінальної відповідальності та перебувають у відкритому суспільстві, зберігаючи при цьому соціально корисні зв'язки з їхніми родичами. Крім того, визначено чотири пілотних регіони для створення модельних офісів пробації у Кропивницькому, Луцьку, Полтаві та Черкасах. На базі цих офісів пілотуються нові моделі менеджменту пробацією і впроваджуються чотири проекти пробаційних програм: «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Життєві навички», що будуть реалізовуватися з 1 січня 2018 року [195].

Такі самі за змістом програми були розроблені благодійними організаціями за підтримки міжнародного співробітництва. Зокрема, Благодійною організацією «Світло надії» в рамках реалізації проекту «Ресоціалізація та професійне навчання засуджених» за фінансової підтримки Представництва DVV International в Україні розроблені Методичні рекомендації «Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби пробації» [196].

Наприклад, на базі школи соціальної реабілітації м. Свердловська Луганської області впроваджена «Психолого-педагогічна корекційно-розвиваюча програма з

подолання агресивної поведінки підлітків», що була розроблена 2009 року. Однією з таких програм є «Управління гнівом», що створена в межах проекту «Реформування системи кримінальної юстиції для неповнолітніх в Україні», що реалізується за підтримки Канадського Міністерства закордонних справ, торгівлі та розвитку компанією Агрітім Канада Консалтинг у співробітництві з Міністерством юстиції та генерального соліситора Уряду провінції Альберта. Програма була розроблена 2011 року в рамках реалізації пілотного проекту зі створення Центру відвідування для дітей та молоді, які конфліктують із законом, що впроваджується на базі Мелітопольського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (Запорізька область). У Мелітопольській виховній колонії Запорізької області для дівчат, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, діє «Профілактична програма відповідальної партнерської поведінки» [197, с. 76–80].

Міністерством юстиції України 28.03.2018 року було затверджено Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм, яким покладено на органи пробації обов'язок реалізації пробаційної програми та надання судові всієї необхідної інформації щодо пробаційної програми, що розроблена для конкретного засудженого, зокрема: щодо визначених у програмі завдань, змісту заходів, оцінки результатів реалізації пробаційної програми, іншої додаткової інформації про пробаційну програму та наявності фахівців, які пройшли відповідне навчання щодо реалізації пробаційної програми. Перелік також ввів поняття «куратор пробаційної програми» – представник персоналу органу пробації, який пройшов відповідне навчання і буде безпосередньо здійснювати реалізацію пробаційної програми, що включає: складання графіка реалізації пробаційної програми з урахуванням індивідуального плану роботи із засудженим та має узгоджуватись із заходами зазначеного плану, а також можливостями суб'єкта пробації; виконання заходів, що передбачених пробаційною програмою, в термін, що не перевищує іспитовий строк, який визначив суд; оцінку результатів проходження пробаційної програми та підготовку висновку про виконання заходів, що передбачені пробаційною програмою, в термін не пізніше десяти робочих днів після повного

виконання суб'єктом пробації заходів пробаційної програми [198].

Як показують результати проведеного дослідження, майже половині із проанкетованих осіб (47 працівникам державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими) доводилось реалізовувати пробаційну програму щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (додаток Ґ, додаток Д).

Слід нагадати, що 11.06.2018 року в рамках виконання Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм, що був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24, Міністерство юстиції України затвердило такі пробаційні програми для роботи з неповнолітніми суб'єктами пробації, як: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення» [199].

У статті 12 Закону України «Про пробацію» визначено особливості пробації щодо неповнолітніх. Так, пробаційна програма для них повинна розроблятися та реалізовуватись із урахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітніх, забезпечувати їхній нормальний фізичний і психічний розвиток, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

Згідно з ч. 4 ст. 12 Закону України «Про пробацію» пробація щодо неповнолітніх повинна здійснюватися органом пробації спільно з органами й службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їхній соціальний захист і профілактику правопорушень. Перелік таких спеціальних установ і закладів визначено у ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Окрім того, Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм та Перелік заходів щодо реалізації пробаційної програми вказують на обов'язок уповноваженого органу з питань пробації реалізовувати пробаційну програму щодо неповнолітнього суб'єкта пробації разом із суб'єктом, що надає соціальні послуги, що визначені законами України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [200] та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III

[201].

Вважаємо, що закріплений у законодавстві України вищевказаний обов'язок щодо залучення до розроблення та проведення пробаційних програм з неповнолітніми особами фахівців інших державних органів і громадських організації, зокрема спеціалістів у галузі психології, соціології та педагогіки, є доцільним і сприятиме реалізації мети пробації.

Інакше кажучи, пробаційна програма повинна бути так званою ідеальною моделлю роботи із засудженими неповнолітніми особами, що націлена на їхнє виправлення та ресоціалізацію, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

На нашу думку, алгоритм реалізації пробаційної програми має включати такі етапи:

1. Первинне вивчення особи засудженого. На цьому етапі працівник органу з питань пробації повинен зібрати інформацію про особу правопорушника: його вік, стан здоров'я, наявність залежностей та рівень розвитку, освіту, професію (спеціальність) чи виконувану роботу (працевлаштованість), соціально-психологічні риси особи, інтереси, уподобання, умови життя та виховання, родинні стосунки, мотиви вчинення злочину та ставлення до вчиненого. Вважаємо за доцільне під час таких ознайомлювальних бесід отримати примірний перелік відомостей, які визначені у Розділі І та ІІ Щоденника соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, що є додатком 2 до Положення про відділення соціально-психологічної служби, що затверджене наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5 [202]. Крім того, важливо встановити контакт із неповнолітньою особою. Інакше кажучи, спілкування повинно проходити з повагою до засудженого, без зверхності з боку працівника органу з питань пробації. Адже залежно від рівня довіри можна визначити істинні детермінанти вчинення злочину та вжити заходів щодо їхньої профілактики.

2. Аналіз отриманої інформації про особу засудженого, що сприяє формулюванню проблем як усвідомлених, так і неусвідомлених, потреб

засудженого та ресурсів для їхнього вирішення та задоволення. Такими ресурсами можуть бути як самостійні можливості засудженого, так і можливості залучених органів та організацій до пробаційної програми: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, дитячі притулки, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), суб'єкти, які надають соціально-економічні, юридичні послуги.

3. Розроблення індивідуального плану роботи. На цьому етапі варто узгодити із засудженим точний перелік заходів, так званих реабілітаційних послуг, що будуть йому надані з урахуванням визначених проблем і потреб, а також можливостей для їхнього розв'язання та задоволення, та встановити терміни виконання плану. Таким реабілітаційними послугами, для прикладу, можуть бути: консультація психолога та участь засудженого в програмах диференційованого виховного впливу, зокрема, програми подолання агресії, формування соціально придатних форм поведінки та навичок позитивного спілкування, позбавлення залежності вживання алкоголю та/або психоактивних речовин, оформлення до закладу освіти, реєстрація у центрі зайнятості, влаштування до центрів реабілітації, отримання юридичної допомоги.

4. Виконання індивідуального плану роботи. Індивідуальний план роботи реалізується шляхом переадресації засудженої особи у відповідні служби. Переадресація передбачає як самостійні дії клієнта (засудженого. – *А.С.*), так і, за коли є потреба, супровід і направлення до відповідних служб [196]. На цьому етапі працівник уповноваженого органу з питань пробації здійснює контроль і моніторинг за виконанням індивідуального плану: забезпечує супровід у разі потреби на початкових етапах реалізації індивідуального плану, консультує, ознайомлює засудженого з графіками роботи та необхідними діями для звернення до визначених органів та організацій.

5. Завершення роботи. Суть цього етапу полягає в аналізі результатів виконання індивідуального плану, оцінці емоційного стану засудженого, плануванні подальших життєвих кроків, за наявності бажання засудженого – складання додатку до індивідуального плану для його подальшої реалізації після

прийняття судом остаточного рішення про звільнення. Окрім того, цей етап включає інформування суду працівником уповноваженого органу з питань пробації про виконання заходів, що передбачені пробаційною програмою, для остаточного звільнення неповнолітньої особи від відбування призначеного покарання.

Видається, що реалізація пробаційної програми у вказаній послідовності із залученням фахівців інших державних органів і громадських організації, зокрема спеціалістів у галузі психології, соціології та педагогіки, підвищить ефективність соціальної адаптації засуджених неповнолітніх осіб і знизить рівень їхньої рецидивної злочинності, що позитивно вплине на безпеку й добробут суспільства.

Важливу роль у профілактиці злочинності неповнолітніх відіграє і підготовка осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення, в тому числі умовно-дострокового, за обраним ними місцем проживання – пенітенціарна пробація.

Неповнолітні, що вчинили злочини і потрапили внаслідок цього до установ виконання покарань, являють собою найбільш вразливу та схильну до впливу категорію, що вимагає уважнішого підходу та допомоги. Такий стан речей пояснюється тим, що на поведінку неповнолітнього справляє вплив не тільки вік, але й інші індивідуальні особливості, психічні аномалії, які за певних умов послаблюють опір до впливу ситуацій, зокрема конфліктних. Окрім внутрішніх психологічних чинників адаптації, колишнім засудженим неповнолітнім перешкоджає збайдуже навколишнє середовище, а у деяких випадках і відверте неприйняття як найближчого оточення, так і суспільства в цілому [203, с. 244]. Такий стан речей зумовлює агресивну поведінку неповнолітніх осіб та підштовхує до вчинення суспільно небезпечних протиправних діянь. Ця думка також підтверджена і результатами нашого дослідження, згідно з якими 60 % працівників державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими, вважають, що злочини були вчинені неповнолітніми засудженими саме через не

здатність керувати своїми емоціями та агресивну поведінку (додаток Ґ, додаток Д).

Про важливість створення необхідних умов і надання послуг та іншої необхідної допомоги для забезпечення інтересів неповнолітніх упродовж усього процесу перевиховання зазначається в правилі 24 Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): слід докладати зусиль для надання неповнолітнім на всіх етапах судового розгляду необхідної допомоги, такої як: забезпечення житлом, здобуття освіти або професійної підготовки, працевлаштування або будь-якої іншої допомоги, яка може виявитися корисною і практичною, з метою сприяння процесу перевиховання [164].

У Законі України «Про пробацію» враховано положення Пекінських правил та покладено обов'язок на орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяти засудженим, які готуються до звільнення: у визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб [114].

Наразі такий Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, що затверджений наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/280 [204].

Варто зазначити, що пенітенціарна пробація не повинна розпочинатися безпосередньо за кілька місяців до умовно-дострокового звільнення особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років. У п. 8 розділу Х Щоденника соціально-виховної роботи із

засудженим неповнолітнім, що є додатком 2 до Положення про відділення соціально-психологічної служби, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5, визначено, що індивідуальна програма підготовки засудженого до звільнення (розділ VIII) складається вихователем відділення соціально-психологічної служби або вихователем дільниці соціальної адаптації (у разі переведення засудженого до дільниці соціальної адаптації) з урахуванням намірів засудженого за шість місяців до звільнення.

Водночас, як визначено кримінальним правом України, вести мову про умовно-дострокове звільнення особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, можна лише в разі, якщо вона фактично відбула визначений у ч. 3 ст. 107 КК України строк призначеного покарання, а також сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довела своє виправлення. Оцінка ступеня виправлення засудженого здійснюється за результатами реалізації програм диференційованого виховного впливу. Тому, беззаперечно, проведення соціально-виховної роботи із засудженими неповнолітніми, обов'язок проведення якої закріплений у ст. 13 Закону України «Про пробацію» [114], є одним з найважливіших заходів для досягнення виправлення неповнолітніх і профілактики злочинності.

Щодо дієвості у профілактиці злочинності неповнолітніх такого заходу кримінально-правового характеру, як звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, то варто зазначити, що у підрозділі 2.2 розділу 2 роботи було висловлено позицію щодо недоцільності застосування такого примусового заходу виховного характеру, як застереження, та доцільності передачі неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють (усиновителів, опікунів чи піклувальників), чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання в разі, коли упродовж строку такого нагляду буде реалізовуватись виховна програма неповнолітнього на зразок пробаційної. Виходячи з аналізу анкетних даних, на це вказали і опитані нами працівники державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими (додаток Е, діаграми 9, 10).

Проведений аналіз судової практики свідчить, що найчастіше обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього полягає у забороні відвідувати розважальні заклади, в тому числі ті, в яких здійснюється продаж спиртних напоїв, перебувати в громадських місцях без нагляду батьків, або осіб, що їх замінюють, після певної години (19:00 чи 21:00) або у нічний проміжок часу; забороні бути відсутнім за місцем проживання у нічний проміжок часу [205; 206; 207].

У п. 3 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2 зазначено, що контроль за поведінкою засудженого і виконання ним призначеного судом заходу покладено на представника органу у справах неповнолітніх. Водночас у разі застосування такого примусового заходу виховного характеру суди не зазначають або ж зазначають різні органи, що будуть здійснювати контроль за виконанням такого судового рішення, зокрема, службу у справах дітей чи сектор ювенальної превенції територіального управління поліції. Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068, не містить повноважень служби щодо здійснення такого контролю [208].

У структурі НП України відділ (сектор) превенції функціонує у складі патрульної поліції. Організація роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України регулюється Інструкцією, затвердженою наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044 і зареєстрованою у Міністерстві юстиції України від 07.06.2018 р. № 686/32138 [209]. Ураховуючи покладені на патрульну службу завдання, що визначені у Положенні про патрульну службу МВС, що затверджене наказом МВС України від 02.07.2015 р. № 796 і зареєстроване у Міністерстві юстиції України від 03.07.2015 р. за № 777/27222 [210], а також положення вказаної Інструкції, контроль за виконанням вироку суду, яким неповнолітньому було обмежено дозвілля і встановлено особливі вимоги до поведінки, доцільно покладено саме на працівників сектора ювенальної превенції

патрульної поліції. Це, на нашу думу, дає змогу більше ефективно запобігати вчиненню нових злочинів.

Слід також зазначити, що суди допускаються помилок під час обрання такого примусового заходу виховного характеру, як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, не конкретизуючи які саме обмеження та вимоги підлягають застосуванню. Так, у вироку Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 12.02.2015 р. було вирішено: «На підставі ст. 105 КК України ОСОБА-1 звільнити від відбування покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: застереження, обмежити дозвілля і встановити особливі вимоги до поведінки неповнолітнього ОСОБА_1 строком на один рік» [211].

У вироку Рівненського міського суду Рівненської області від 04.09.2014 р. слідчий суддя В. А. Доля вирішив*:* «Відповідно до статті 105 Кримінального кодексу України звільнити від призначеного покарання та застосувати примусові заходи виховного характеру – до досягнення обвинуваченою 16 річного віку, тобто до ІНФОРМАЦІЯ-2 року передати під нагляд опікуна – ОСОБА-4, та на цей же строк обмежити дозвілля неповнолітній до 20 години» [212].

Суддя Березнівського районного суду Рівненської області В. Я. Мельник у вироку від 17.05.2013 р. «ЗАСУДИВ: ОСОБА-5 визнати винним за ч. 1 ст. 185 КК України і призначити покарання у виді позбавлення волі на строк шість місяців. На підставі ст. 105 КК України ОСОБА-5 звільнити від призначеного згідно з цим вироком покарання, застосувавши до нього такі примусові заходи виховного характеру: оголосити застереження; обмежити дозвілля до 22 години; передати під нагляд матері – ОСОБА-5. Тривалість дії обмеження дозвілля та знаходження під наглядом матері ОСОБА-9 для неповнолітнього ОСОБА-5 визначити на строк два роки» [213].

Таким чином, судам у разі застосування примусового заходу виховного характеру, що передбачене у п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України, варто враховувати роз’яснення Пленуму Верховного Суду України, що визначені у п. 6 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2, щодо визначення видів дозвілля, що підлягають обмеженню, та

заборон або обов'язків, які варто покласти на неповнолітнього. Оскільки відсутність такої конкретизації не сприятиме створенню умов для виправлення засуджених.

Створенню умов для виправлення засуджених неповнолітніх, на нашу думку, сприяє й застосування судом примусового заходу виховного характеру у виді направлення до професійних училищ соціальної реабілітації. Виходячи з аналізу анкетних даних, на це вказали і опитані нами працівники державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими (додаток Е, діаграма 12). З огляду на аналіз судової статистики [161; 162; 163], вважаємо, що примусове навчання забезпечить зайнятість неповнолітніх і здатністю матеріально забезпечити себе власною працею у майбутньому. Тому застосування до засуджених у професійних училищах соціальної реабілітації необхідного комплексу педагогічних заходів щодо їхнього перевиховання та інших навчально-виховних заходів є вкрай актуальним. Окрім того, в сучасних економічних і соціальних умовах застосування до неповнолітніх такого заходу є для більшості таких осіб єдиною можливістю забути професійно-технічну освіту, а також оволодіти навичками законослухняної поведінки та ресоціалізуватися.

З огляду на зазначене, дійшли висновку про дієвість такого заходу пенітенціарного виду профілактики злочинності, як застосування судом звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Статистичні дані за останні три роки вказують на незначний рівень рецидивної злочинності неповнолітніх, до яких було застосовано раніше цей захід. Позитивним, на нашу думку, є реформування чинного законодавства у сфері кримінальної політики, зокрема, запровадження пробаційних програм і залучення до їхньої реалізації працівників органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, що здійснюють їхній соціальний захист і профілактику правопорушень.

Висновки до розділу 3

1. Вважаємо, що розвиток вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування повинен відбуватися шляхом запозичення позитивного досвіду іноземних держав у правовому регулюванні даної сфери відносин, приведення чинних положень КК України у відповідність до існуючих у суспільстві потреб, тенденцій його розвитку, зважаючи на політичні, соціальні, демографічні та інші чинники, а також шляхом усунення змістовних вад правових норм КК України щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

2. Своєрідним «пусковим механізмом» у вдосконаленні правового регулювання будь-яких правовідносин, у тому числі кримінально-правових, є правотворчий процес. На нашу думку, результати дослідження можуть бути використані на таких стадіях правотворчості, як розроблення ідей, концепцій майбутнього правового акта та підготовка проекту правового акта з пропозиціями щодо створення кримінально-правових норм, їхнього скасування та внесення змін до існуючих положень КК України щодо субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

3. Удосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування повинне здійснюватись із застосуванням відповідних компонентів законодавчої техніки. У межах цієї роботи до таких компонентів буде віднесено: принципи законодавчої техніки – основні ідеї та положення, відповідно до яких повинне здійснюватись правове регулювання, правила – певні вимоги, які необхідно виконувати під час створення правового акта, та засоби законодавчої техніки – своєрідні інструменти, за допомогою яких зміст і форма правового акта набувають зовнішнього виразу.

4. На нашу думку, вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування із застосуванням компонентів законодавчої техніки можливе на трьох рівнях: концептуальному, спеціально-юридичному та техніко-юридичному.

5. Результатом вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування із застосуванням компонентів законодавчої техніки є розроблення авторської теоретичної моделі субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у виді цілісного поєднання юридичних норм, що відбивається в запропонованому законопроекті (додаток А, додаток Б).

6. Статистичні дані ГП України надають можливість зробити висновок про те, що 2016 року спостерігався деякий спад злочинної діяльності неповнолітніх порівняно із 2015 роком, 2017 р. спостерігається її зростання, а 2018 р. – знову спад. При цьому статистичні дані ДСА України вказують на те, що рівень так званої рецидивної злочинності неповнолітніх хоч і не є високим, проте залишається стабільним. Вказане дає підстави вважати різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування дієвими заходами пенітенціарного виду профілактики злочинності.

7. Доцільним, на нашу думку, є запровадження пробаційих програм, що спрямовані на вирішення спеціальних потреб, зокрема, на подолання агресії та керування емоціями, мотивацію до позитивних змін у поведінці, навчання життєвих навичок. Разом із тим вважаємо доречним обов’язок органу пробації застосовувати пробацію щодо неповнолітніх спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їхній соціальний захист і профілактику правопорушень.

8. Ураховуючи, що Міністерством юстиції України 11.06.2018 року у рамках виконання Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24, було затверджено такі пробаційні програми для роботи з неповнолітніми суб’єктами пробації, як: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення», та беручи до уваги подібні за змістом програми, що розроблені благодійними організаціями за підтримки міжнародного співробітництва, вважаємо, що алгоритм реалізації пробаційної програми повинен включати такі етапи:

1) первинне вивчення особи засудженого;
2) аналіз отриманої інформації про особу засудженого;
3) розроблення індивідуального плану роботи;
4) виконання індивідуального плану роботи;
5) завершення роботи із засудженим.

9. Важливу роль у профілактиці злочинності неповнолітніх відіграє підготовка осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення, в тому числі умовно-дострокового, за обраним ними місцем проживання, – пенітенціарна пробація. Така пробація не повинна розпочинатися безпосередньо за кілька місяців до умовно-дострокового звільнення особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років.

Окрім того, зважаючи на матеріальну підставу умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, проведення соціально-виховної роботи із засудженими неповнолітніми, обов’язок проведення якої закріплено у ст. 13 Закону України «Про пробацію», беззаперечно, є одним з найважливіших заходів для досягнення виправлення неповнолітніх і профілактики злочинності.

10. Дієвість у профілактиці злочинності неповнолітніх із застосуванням такого примусового заходу виховного характеру, як передача неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, буде лише тоді виправданою, коли впродовж строку такого нагляду буде реалізовуватись виховна програма неповнолітнього на зразок пробаційної.

Проведений аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що судами в разі застосування примусового заходу виховного характеру, що передбачений у п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України, не завжди враховуються роз’яснення Пленуму Верховного Суду України, що визначені в п. 6 ППВСУ від 15.05.2006 р. № 2, щодо визначення видів дозвілля, що підлягають обмеженню, та заборон або

обов’язків, які варто покласти на неповнолітнього. Вважаємо, що відсутність такої конкретизації не сприятиме створенню умов для виправлення засуджених.

Контроль за виконанням вироку суду, яким неповнолітньому було обмежено дозвілля і встановлено особливі вимоги до поведінки, доцільно покладено на працівників сектора ювенальної превенції патрульної поліції. Це, на нашу думу, дає змогу більш ефективно запобігати вчиненню нових злочинів.

На основі аналізу судової статистики, робимо висновок про доцільність застосування до засуджених у професійних училищах соціальної реабілітації (п. 5 ч. 2 ст. 106 КК України) необхідного комплексу педагогічних заходів щодо їхнього перевиховання та інших навчально-виховних заходів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало в здійсненні комплексного вивчення кримінально-правових питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також формулюванні теоретичних положень і рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни, набувають вагомого значення для наукової та практичної діяльності, серед них такі:

1. Установлено, що періодизацію історичного розвитку субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування варто здійснювати беручи до уваги кримінально-правовий статус неповнолітніх. Запропоновано виокремити такі періоди історії розвитку досліджуваного нами предмета: 1) від найдавніших часів до 1864 р. – зародження особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; 2) період 1864–1921 рр., що характеризується формуванням перших спеціальних норм щодо їхнього звільнення від покарання та його відбування, обмеженням покарання неповнолітніх, застосуванням виховних заходів для їх виправлення, ухваленням низки правових актів, що передбачали загальні норми щодо умовно-дострокового звільнення та умовного засудження; 3) з 1922 по 1991 рр. – кодифікація кримінального права, виокремлення субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 4) 1991 рік – сьогодення – становлення та розвиток субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

2. Розкрито юридичну природу звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в сучасному кримінальному праві України шляхом з’ясування значення відповідного словосполучення, а саме: комплексний міжгалузевий субінститут, правозастосовна дія, захід кримінально-правового характеру та складова предмета теорії кримінального права України.

Аргументовано, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є самостійним субінститутом відносно загального утворення – інституту звільнення від покарання та його відбування, а комплексність

досліджуваного субінституту в її кримінально-правовому аспекті полягає у тому, що він поєднує норми двох інститутів кримінального права України: звільнення від покарання та його відбування й особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Уявляється, що у межах цього субінституту норми вищеназваних інститутів можуть поширюватися на неповнолітніх по-різному, зокрема: а) до неповнолітніх може бути застосовано так звані «загальні» різновиди звільнення від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від покарання за хворобою); б) до неповнолітніх може бути застосовано «загальні» різновиди звільнення від покарання та його відбування з певною специфікою передумов і підстав такого застосування (наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням); в) до неповнолітніх може бути застосовано так звані «спеціальні» різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру).

3. Обґрунтовано, що специфічний кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування утворюють «родові» характеристики складових такого звільнення: 1) звільнення неповнолітніх від покарання. У межах цієї складової доцільно виокремити три різні варіанти звільнення неповнолітніх від покарання зі своїм специфічним кримінально-правовим змістом: а) звільнення неповнолітніх від покарання без його призначення; б) остаточне і безумовне звільнення неповнолітніх від відбування покарання, що призначене вироком суду; в) «умовне» звільнення неповнолітніх від відбування призначеного вироком суду покарання; 2) звільнення від подальшого відбування покарання неповнолітньої особи, яка вже розпочала його відбувати; 3) пом’якшення призначеного покарання; 4) заміна покарання більш м’яким.

4. З урахуванням ознак, що утворюють основний кримінально-правовий зміст звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, визначено співвідношення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з такими кримінально-правовими явищами, як: кримінальна відповідальність,

пом’якшення покарання при його призначенні та звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, кримінальна відповідальність неповнолітніх і звільнення їх від покарання та його відбування співвідносяться між собою як ціле і частина. Пом’якшення покарання при його призначенні та звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є самостійними кримінально-правовими явищами, що існують в межах кримінальної відповідальності, кожне з яких має свій власний зміст. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування та звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності є взаємовиключними кримінально-правовими явищами, оскільки в першому випадку щодо неповнолітньої особи завжди постановляється обвинувальний вирок і, як правило, призначається конкретна міра покарання, тобто вона несе кримінальну відповідальність, а в другому – ні.

5. Вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн надало можливість систематизувати окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування та виокремити: а) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що схожі за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України; б) різновиди звільнення, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав, що мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України; до таких різновидів можна віднести заміну неповнолітньому невідбутої частини покарання більш м’яким, переривання виконання покарання, тимчасове звільнення ув’язнених під гарантію, електронний нагляд, звільнення від покарання особи, яка важко постраждала внаслідок учинення нею злочину, та застосування пробації.

6. Виділено етапи використання компаративістського методу пізнання для дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: 1) правильний вибір об’єктів порівняння та коректна постановка цілей дослідження; 2) визначення країн правових систем, кримінальне законодавство яких буде порівнюватись; 3) підбір нормативно-правового матеріалу стосовно

теми дослідження; 4) пошук наукової літератури, правозастосовної практики, статистичного матеріалу, міжнародно-правових актів щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 5) розподіл зібраного матеріалу відповідно до різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 6) правильне визначення ознак порівнюваних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 7) виявлення ступеня схожості й відмінностей різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, які використовуються в порівнюваних правових системах; 8) визначення основного кримінально-правового змісту різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що мають відмінний кримінально-правовий зміст від різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України; 9) проведення порівняння різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом деяких зарубіжних держав і схожі за своїм кримінально-правовим змістом до різновидів звільнення, що передбачені кримінальним правом України; 10) якісна оцінка порівнюваних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 11) визначення результатів порівняльно-правового дослідження різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

7. На основі запропонованого алгоритму використання компаративістського методу пізнання для дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування було визначено кримінально-правовий зміст окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені кримінальним правом України та мають аналоги в кримінальному праві деяких зарубіжних держав, а саме: звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням, звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Розкриття основного кримінально-правового змісту було здійснене шляхом аналізу елементів юридичних конструкцій складів вказаних різновидів звільнення,

зокрема, передумов, підстав та наслідків. Встановлено, що різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 104, 105 КК України, можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, і на момент вирішення судом питання щодо їх звільнення також є неповнолітніми, а різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що передбачені ст. 106, 107 КК України, застосовуються до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, а на момент вирішення судом питання щодо їхнього звільнення можуть бути повнолітніми.

8. Обґрунтовано, що розвиток вчення про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування повинен забезпечувати дієвість та якість кримінального закону. Тому вдосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування запропоновано здійснювати із застосуванням компонентів законодавчої техніки – принципів, правил і засобів – на трьох рівнях: концептуальному, спеціально-юридичному та техніко-юридичному. Результатом удосконалення правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування із застосуванням компонентів законодавчої техніки є розроблення авторської теоретичної моделі субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у виді цілісного поєднання юридичних норм, що знаходить свій вираз у запропонованому законопроекті (додаток А, додаток Б).

9. У результаті аналізу статистичних даних, судової практики та зважаючи на результати анкетування, відповідно до яких 60 % опитаних працівників державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими, схильні до того, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є ефективним заходом кримінально-правового характеру, наголошено на дієвості окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Запропоновано алгоритм реалізації пробаційної програми, що включає такі етапи: 1) первинне вивчення особи засудженого; 2) аналіз отриманої інформації про особу засудженого, що сприяє формулюванню проблем як усвідомлених, так і неусвідомлених, потреб засудженого та ресурсів для їхнього вирішення та

задоволення; 3) розроблення індивідуального плану роботи; 4) виконання індивідуального плану роботи; 5) завершення роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2015 рік: затв. наказом Державної судової адміністрації України від 21.11.2012 р. № 153. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 03.09.2018).

2. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2016 рік: затв. наказом Державної судової адміністрації України від 21.11.2012 р. № 153. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2016 (дата звернення: 03.09.2018).

3. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2017 рік: затв. наказом Державної судової адміністрації України від 21.11.2012 р. № 153. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2017 (дата звернення: 03.09.2018).

4. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік: затв. наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 р. № 325. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 03.02.2019).

5. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 225 с.

6. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2003. 250 с.

7. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб’єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: Одеса, 2005. 211 с.

8. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 230 с.

9. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 210 с.

10. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов’язаних з позбавленням волі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 278 с.

11. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 246 с.

12. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 232 с.

13. Герасимчук Л. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 240 с.

14. Єгорова Ю. В. Умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 249 с.

15. Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 221 с.

16. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 205 с.

17. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення і розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 565 с.

18. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 03.09.2018).

19. Сисоєв Д.О. До питання про періодизацію історичного розвитку в контексті кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями. *Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (в авторській редакції) (Донецьк, 15 берез. 2014 р.). Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2014. С. 287–290.

20. Історія українського права: посіб. І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін. Київ: Грамота, 2010. 336 с.

21. Правова система України: історія, стан, перспективи: у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2008. 480 с.

22. Чайковський А. С. Історія держави і права України: навч. посіб. / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 655 с.

23. Лащенко Р.М. Лекції з історії українського права. Київ: Україна, 1988. 152 с.

24. Курс уголовного права. Общая часть. в 2 т. / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.Т. Тяжковой. М. : Зерцало-М, 1999. Т. 1 : Учение о преступлениях. 592 с.

25. Колос М.І. Кримінальне право України (X – початок XXI століття): монографія: у 2 т. Київ; Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.

26. Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. Особливості періодизації історії кримінального законодавства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». Вип. 3/2013.

27. Голышева Л. Ю. Российское ювенальное право. Ставрополь: ОАО «Пресса», 2004. 184 с.

28. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. 468 с.

29. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: історичний вимір. *Вісник Асоціації кримінального права України.* Електронне наукове видання. Вип. 1 (6), 2016. С. 198–211.

30. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года. Типографія II Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи Санкт-Петербургъ, Россійская Имперія. СПб., 1845. 922 с.

31. Судебные уставы 20 ноября 1864 года: с изложением рассуждений, на коих они основаны: Ч. 1. изданные Государственной канцелярией. Изд 2-е, доп. С.-Петербург: Типографія II отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1867. 201 с. URL: https://www.prlib.ru/item/372594 (дата звернення: 03.09.2018).

32. Кара С. В. Начало создания исправительно-воспитательных учреждений для несовершеннолетних правонарушителей в России. *Вестник Брянского государственного университета.* Серия. «Государство и право. Юридические науки», 2015 (2). С. 216–219. URL: http://vestnik-brgu.ru/wp-content/numbers/v2015_2.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

33. Анисимов С. Преступления и проступки по венгерскому уложению 1877 года. Записки Императорского Харьковского университета. 1879 года. 1881. Т. 3. С. 1–134, разд. паг. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/8141 (дата звернення: 03.09.2018).

34. Закон об условном досрочном освобождении с изложением рассуждений на коих он основан / под ред. Д. А. Коптева. СПб., 1909. 374 с. URL: http://library6.com/books/133433.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

35. Декрет о суде № 2. Декреты Советской власти. Т. I. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude2.htm (дата звернення: 03.09.2018).

36. Руководящие начала по уголовному праву Р.С.Ф.С.Р., утв. Постановлением НАРКОМЮСТА РСФСР от 12.12.1919. URL: http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7311.htm (дата звернення: 03.09.2018).

37. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 12.07.2018. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 03.09.2018).

38. О порядке досрочного освобождения от наказания осужденных за преступления, совершенные в возрасте до 18 лет: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 24.04.1954 г. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ (дата звернення: 03.09.2018).

39. Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик: Закон СССР от 25.12.1958 г. URL: http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6067.htm (дата звернення: 03.09.2018).

40. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. Дата оновлення: 20.06.2001. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05 (дата звернення: 03.09.2018).

41. Кримінальний кодекс України: проект від 15.05.1998 р. № 1029-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885 (дата звернення: 03.09.2018).

42. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: окремі теоретичні аспекти. *Право і суспільство.* 2015. № 5-2. Ч. 2. С. 210–217.

43. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європейські перспективи.* 2016. № 1. С. 115-127.

44. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Правова єдність: Алерта, 2014. 656 с.

45. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій. А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. 2-е вид., виправ. та доповн. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 636 с.

46. Жук М. С. Институты российского уголовного права: понятие, система и перспективы развития: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2013. 66 с.

47. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 80-89.

48. Жук М. С. Классификация уголовно-правовых институтов. *Общество и право.* 2009. № 4 (26). С. 168-176.

49. Бараш Є. Ю., Кревсун О. М. Кримінально-виконавчий аспект сутності правового інституту. *Проблеми законності.* 2016. Вип. 132. С. 147-156.

50. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 12.07.2018. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 03.09.2018).

51. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Дата оновлення: 19.01.2017. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 03.09.2018).

52. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

53. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР. Дата оновлення: 27.02.2014. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 03.09.2018).

54. Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015. Дата оновлення: 14.05.2016. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/223/2015 (дата звернення: 03.09.2018).

55. Сілкова А. О. Особливості нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України та окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2015. № 31. Т. 3. С. 62–66.

56. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз. Львів, 2008. 232 с.

57. Пономаренко Ю. А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* «ПРАВО». 2013. Вип. 20. С. 65–72.

58. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ: Атіка, 2004. 296 с.

59. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. Київ: А.С.К., 2001. 352 с.

60. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.

61. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / П.С. Берзін та ін.; за заг. ред. В. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 711 с.

62. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. 848 с.

63. Костенко А. Н. О криминологических основаниях реформирования уголовной юстиции в Украине. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності.* Одеса: Фенікс, 2008. С. 20–26.

64. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1121 с.

65. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05 (дата звернення: 03.09.2018).

66. Горшенин А. А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ульяновск, 2006. 174 с.

67. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03 (дата звернення: 03.09.2018).

68. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04 (дата звернення: 03.09.2018).

69. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы). Приняты и провозглашены резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14.12.1990 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/995_861 (дата звернення: 03.09.2018).

70. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / под ред. В.А. Туманова. М.: Юристъ, 2003. 448 с.

71. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов. М.: Изд-во «Зерцало», 2001. 560 с.

72. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2014. № 1(2). С. 29–40.

73. Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України права. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2014. № 2(3). С. 88–99.

74. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх: монографія. Київ: КНТ, 2015. 368 с.

75. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М.: Изд-во НОРМА, 1996. 432 с.

76. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

77. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник. 3-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. А. Я. Сухарев. М.: Изд-во НОРМА, 2003.

78. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 06.06.2001 г. URL: https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2015.07.2018.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

79. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. № 985. URL: http://lex.justice.md/ru/331268/ (дата звернення: 03.09.2018).

80. Уголовный кодекс Бельгии от 08.06.1867 г. URL: http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242695 (дата звернення: 03.09.2018).

81. Criminal Code of the Kingdom of Spain, Act of 23 November 1995. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6443/file/Spain_CC_am2013_en.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

82. Criminal Code of the Kingdom of Netherlands, Act of 3 March 1881. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

83. Criminal Code of the Republic Poland, Act of 6 June 1997. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6417/file/Poland_CC_1997_am2016_pl.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

84. Penal Code of Turkey of 15 February 2016. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

85. Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисловие А.И. Коробеева. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 138 с.

86. Japan Penal Code № 45 of 1907. URL: http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

87. Criminal Code of Denmark Order №. 909 of September 27, 2005. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

88. The Criminal Code of Finland 39/1889. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6375/file/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

89. The Swedish Penal Code of 1962. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/1700/file/4c405aed10fb48cc256dd3732d76.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

90. Argentina Codigo Penal // Texto Ordenado de la Ley № 11/179 of 1921. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=12934 (дата звернення: 03.09.2018).

91. Nicaragua Codigo Penal Ley № 641. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=9796 (дата звернення: 03.09.2018).

92. The Juvenile Justice Act of 1923. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_jgg/index.html (дата звернення: 03.09.2018).

93. The Swiss Federal Statute on Juvenile Criminal Law by Jean Zermatten // International Handbook of Juvenile Justice Josine Junger-Tas, Scott. H. Decker. pp. 297–305. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-0-387-09478-6_11 (дата звернення: 03.09.2018).

94. The New South Wales Children (Criminal Proceedings) Act of 1987 № 55. URL: https://www.legislation.nsw.gov.au/#/view/act/1987/55 (дата звернення: 03.09.2018).

95. The New South Wales Crimes (Sentencing Procedure) Act of 1999 № 92. URL: https://www.legislation.nsw.gov.au/#/view/act/1999/92 (дата звернення: 03.09.2018).

96. The Tasmanian Sentencing act № 59 of 1997. URL: http://classic.austlii.edu.au/au/legis/tas/num_act/sa199759o1997167/ (дата звернення: 03.09.2018).

97. Criminal Code of the Republic of China, amanded 30.12.2015. URL: http://law.moj.gov.tw/Eng/LawClass/LawAll.aspx?PCode=C0000001 (дата звернення: 03.09.2018).

98. The Shri Lanka Code of Criminal Procedure Act № 15 of 1979. URL: http://www.commonlii.org/lk/legis/num_act/cocpa15o1979276/ (дата звернення: 03.09.2018).

99. Дорфман М. Закон об уголовном праве Израиля. Постатейный пер. с иврита на рус. яз. 2-е изд. URL: http://library.khpg.org/files/docs/1375279180.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

100. Indonesian Penal Code Act of 1982. URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/idn/indonesian_penal_code_html/I.1_Criminal_Code.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

101. The Criminal Code of the Federal Democratic Republic of Ethiopia № 414/2004. URL: http://www.refworld.org/pdfid/49216b572.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

102. The Penal Code of the Republic of Somaliland, legislative decree № 5 of 16 December 1962. URL: www.somalilandlaw.com/Penal_Code_English.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

103. Tanzania Penal Code, Cap. 16, 1945. URL: http://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TZA_penal_code.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

104. Juvenile Offenders Act of Mauritius, Cap 186 – 6 April 1935. URL: http://socialsecurity.gov.mu/English/Documents/Act/Juvenile%20Offenders%20Act/juvenileoffendersact.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

105. Уголовный Кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 г. № 275-З. URL: http://etalonline.by/?type=text&regnum=HK9900275#load_text_none_1_ (дата звернення: 03.09.2018).

106. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 г. № 574. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325#pos=773;-160 (дата звернення: 03.09.2018).

107. The Criminal code of the Republic of Lithuania, approved by Law № VIII-1968 of 26 September 2000. URL: https://www.unodc.org/cld/document/ltu/2000/criminal_code_of_lithuania.html (дата звернення: 03.09.2018).

108. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 г. № 226-V. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=0;0 (дата звернення: 03.09.2018).

109. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2012-XII. URL: http://lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 (дата звернення: 03.09.2018).

110. Автухов К. А. Проблеми законодавчого закріплення впровадження пробації в Україні. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/38.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

111. Лиска В. М. Пробація. Проблеми її запровадження в Україні. URL: http://www.minjust.gov.ua/13956 (дата звернення: 03.09.2018).

112. Воронова Е. Л. Создание службы пробации для несовершеннолетних в России. URL: http://www.juvenilejustice.ru/documents/doc3/ss/vr/page1/ (дата звернення: 03.09.2018).

113. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2002. Т.4: Н–П. 720 с.

114. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2018. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19 (дата звернення: 03.09.2018).

115. Верховний Суд України. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/e00b5f924e86a35bc225755100386bdd?OpenDocument (дата звернення: 03.09.2018).

116. Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України. *Право України.* 2010. № 3. С. 184–190.

117. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 207 с.

118. Хлистік М. А. Про деякі аспекти створення в Україні служби пробації. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. праць / Одеська націон. юрид. акад. Південноукраїнський центр гендерних проблем. Миколаїв, 2009. Вип. 38. С. 533–537.

119. Ягунов Д. Співвідношення між інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням та інститутом апробації. *Актуальні проблеми політики:* зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2008. Вип. 37. С. 96–103.

120. Swiss Criminal Code of 21 December 1937. URL: http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes (дата звернення: 03.09.2018).

121. Вирок Кам’янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької від 15.08.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75883688 (дата звернення: 03.09.2018).

122. Вирок Миколаївського районного суду Миколаївської області від 13.08.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29475140 (дата звернення: 03.09.2018).

123. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. К.: Наук. думка, 1987. 181 с.

124. Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. М.: Юрид. лит., 1970. 240 с.

125. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 21.12.2016 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 (дата звернення: 03.09.2018).

126. Рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 р. у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99 (дата звернення: 03.09.2018).

127. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1492-19/ (дата звернення: 03.09.2018).

128. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 23.07.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75433346 (дата звернення: 03.09.2018).

129. Вирок Миронівського районного суду Київської області від 10.08.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75808559 (дата звернення: 03.09.2018).

130. Вирок Апеляційного суду Кіровоградської області від 09.08.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75810364 (дата звернення: 03.09.2018).

131. Вирок Лисянського районного суду Черкаської області від 08.08.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75760130 (дата звернення: 03.09.2018).

132. Ухвала Хустського районного суду Закарпатської області від 20.09.2016 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61410391 (дата звернення: 03.09.2018).

133. Ухвала Першотравневського міського суду Дніпропетровської області від 22.06.2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67318298 (дата звернення: 03.09.2018).

134. Ухвала Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 13.11.2015 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57059511 (дата звернення: 03.09.2018).

135. Ухвала Гайсинського районного суду Вінницької області від 08.12.2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70802138 (дата звернення: 03.09.2018).

136. Ухвала Вільногірського міського суду Дніпропетровської області від 21.03.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72887225 (дата звернення: 03.09.2018).

137. Ухвала Жовтневого районного суду Миколаївської області від 04.05.2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66464053 (дата звернення: 03.09.2018).

138. Ухвала Гребінківського районного суду Полтавської області від 08.02.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72076545 (дата звернення: 03.09.2018).

139. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 01.04.2016 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56891141 (дата звернення: 03.09.2018).

140. Ухвала Золотоноського міськрайонного суду Черкаської області від 26.06.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74966601 (дата звернення: 03.09.2018).

141. Ухвала Гребінківського районного суду Полтавської області від 18.07.2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67798197 (дата звернення: 03.09.2018).

142. Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 15.09.2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68933059 (дата звернення: 03.09.2018).

143. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21.09.2017 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69200873 (дата звернення: 03.09.2018).

144. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 2. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06 (дата звернення: 03.09.2018).

145. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх: Рекомендаційні роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2016 р., затв. рішенням зборів суддів. URL: http://sc.gov.ua/ua/ juvenalna_justicija.html (дата звернення: 03.09.2018).

146. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30.12.1999 г. № 787-IQ. URL: http://online.zakon.kz (дата звернення: 03.09.2018).

147. Уголовный кодекс Республики Армения от 18.04.2003 г. № 3Р-528. URL: http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus (дата звернення: 03.09.2018).

148. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава; вступ. статья В. И. Михайлова, обзорн. статья О. Гамкрелидзе; пер. с груз. И. Мериджанашвили. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.

149. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 01.10.1997 г. № 68. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833 (дата звернення: 03.09.2018).

150. Уголовный кодекс Туркменистана от 12.06.1997 г. № 222-I. URL: http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/tm/tm015ru.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

151. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 03.09.2018).

152. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 27.07.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75617635 (дата звернення: 03.09.2018).

153. Про затвердження Положення про судових вихователів: наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15.11.1995 р. № 478/63/7/5. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/z0113-96 (дата звернення: 03.09.2018).

154. Кистяковский А. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Киев, 1882. Часть общая. 863 с.

155. Вирок Ленінського районного суду міста Харкова від 04.07.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75104770 (дата звернення: 03.09.2018).

156. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 18.06.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74776095 (дата звернення: 03.09.2018).

157. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 27.07.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75617635 (дата звернення: 03.09.2018).

158. Вирок Дніпровського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 18.05.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74099301 (дата звернення: 03.09.2018).

159. Про затвердження Типового положення про сектор ювенальної пробації: наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z1031-17 (дата звернення: 03.09.2018).

160. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-VI. Дата оновлення: 12.07.2018 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 03.09.2018).

161. Стан здійснення судочинства в Україні у 2015 році: статист. зб. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/ (documents)/FAFD37716AD40ED9C22580E400382EF6 (дата звернення: 03.09.2018).

162. Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 році: статист. зб. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FAFD37716AD40ED9C22580E400382EF6 (дата звернення: 03.09.2018).

163. Стан здійснення судочинства в Україні у 2017 році: статист. зб. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/ (documents)/FAFD37716AD40ED9C22580E400382EF6 (дата звернення: 03.09.2018).

164. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила»). *Советская юстиция.* 1991. № 12. С. 18–21; № 13. С. 19–21.

165. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 2. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02 (дата звернення: 03.09.2018).

166. Уголовный кодекс Латвийской Республики. URL: http://m.likumi.lv/doc.php?id=88966 (дата звернення: 03.09.2018).

167. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя; НАВС. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

168. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. і допов. Київ: Дакор, 2018. 1360 с.

169. Ухвала Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 10.08.2018 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75835402 (дата звернення: 03.09.2018).

170. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР. Дата оновлення:

23.12.2015 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 03.09.2018).

171. Узагальнення практики звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування через закінчення строків давності. Аналіз Верховного Суду України. Є. Ковтюк, І. Лавровська. URL: http://zib.com.ua/ua/print/41209 uzagalnennya__praktiki__zvilnennya__vid_kriminalnoi_vidpovid.html (дата звернення: 03.09.2018).

172. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

173. План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679 (дата звернення: 03.09.2018).

174. Висновок Верховного Суду України на проект Закону про внесення змін до статті 81 Кримінального кодексу України щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які не можуть відбувати покарання за станом здоров'я. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/06519D2627BFB219C2257CA5003220CD (дата звернення: 03.09.2018).

175. Постанова Верховного Суду України від 24.12.2015 р. № 5-324кс15. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6ABD49243BFE7BEBC2257F460058668E (дата звернення: 03.09.2018).

176. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Т. II. М., 1982. 360 с.

177. Тихомиров Ю. А. Правотворчество. *Общая теория государства и права.* Академический курс в 2-х т. / под ред. М. Н. Марченко. Т. 2. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. Гл. 7. 816 с.

178. Шакун В. І. Теоретичні питання визначення основних термінів у сучасній українській кримінології. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. 208 с.

179. Иванчин А. В. Законодательная техника в механизме уголовного правотворчества: учеб. пособие / Яросл. гос. ун-т. Ярославль: ЯрГУ, 2009. 188 с.

180. Панько К. К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России: монография. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. 272 с.

181. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29.06.2010 р. № 17-рп/2010. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10 (дата звернення: 03.09.2018).

182. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / за ред. В. О. Навроцького. Львів, 2011. 432 с.

183. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т., перераб. и доп. / отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Т. 2. М.: Норма, 2007. 806 с.

184. Зуев Ю. Г. Уголовно-правовые презумпции: понятие, признаки и виды. *Проблемы юридической техники: сб. статей* / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород. Нижегород. юрид. ин-т МВД РФ, 2000. С. 335–340.

185. Наши́ц А. Правотворчество: теория и законодательная техника / пер. с румын. И. Фодор; под ред.: Д. А. Керимов, А. В. Мицкевич; послесл. Д. А. Керимов. М.: Прогресс, 1974. 256 с.

186. Розподіл постійного населення України за статтю та віком станом на 01.01.2018 р.: статист. зб. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_rpnu2018.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

187. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення в державі за січень-грудень 2015 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/ stst2011.html?dir_id=112169&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 03.09.2018).

188. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення в державі за січень-грудень 2016 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/ stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 03.09.2018).

189. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення в державі за січень-грудень 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/ stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 03.09.2018).

190. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення в державі за січень-грудень 2018 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820 (дата звернення: 07.12.2018).

191. Сілкова А. О. Аналіз факторів формування злочинної поведінки неповнолітніх у сучасних умовах (за результатами анкетування засуджених неповнолітніх). *Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства:* матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 верес. 2018 р.). Херсон: Вид-во «Молодий вчений», 2018. С. 80–86.

192. Курс лекций по криминологии: учеб. пособие / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть) и В. В. Голины (Особенная часть). Харьков: Одиссей, 2006. 380 с.

193. Профілактика злочинів: підручник. О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

194. Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF (дата звернення: 03.09.2018).

195. Розвиток системи пробації в Україні: перша нац. конф. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/persha-natsionalna-konferentsiya-rozvitok-sistemi-probatsii-v-ukraini (дата звернення: 03.09.2018).

196. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби пробації: метод. реком. URL: http://aph.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/case-site.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

197. Сергеєва К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2016. 368 с.

198. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм: наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 р. № 926/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18 (дата звернення: 03.09.2018).

199. Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації: наказ Міністерства юстиції України від 11.06.2018 р. № 1797/5. URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=861 (дата звернення: 03.09.2018).

200. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV. Дата оновлення: 07.12.2017 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15 (дата звернення: 03.09.2018).

201. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. Дата оновлення: 19.12.2017 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2558-14 (дата звернення: 03.09.2018).

202. Про затвердження Положення про відділення соціально-психологічної служби: наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13/print1509834265985830#n87 (дата звернення: 03.09.2018).

203. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / кол. авторів: В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, В. Д. Воднік та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. Харків: Право, 2006. 292 с.

204. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/280. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0408-18 (дата звернення: 03.09.2018).

205. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 01.12.2016 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42122798 (дата звернення: 03.09.2018).

206. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 23.02.2015 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71310817 (дата звернення: 03.09.2018).

207. Вирок Сарнинського районного суду Рівненської області від 13.01.2015 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42410485 (дата звернення: 03.09.2018).

208. Про затвердження Типового положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації: постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068. Дата оновлення: 26.04.2017. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF (дата звернення: 03.09.2018).

209. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 р. № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18 (дата звернення: 03.09.2018).

210. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015 р. № 796. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15 (дата звернення: 03.09.2018).

211. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 12.02.2015 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42678861 (дата звернення: 03.09.2018).

212. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 04.09.2014 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40339342 (дата звернення: 03.09.2018).

213. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 17.05.2013 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53875980 (дата звернення: 03.09.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОЕКТ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування

Внести до Кримінального кодексу України такі зміни та доповнення:

1. Викласти частину другу статті 104 КК України у наступній редакції:

«2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до виправних робіт, арешту або позбавлення волі на строк не більше п’яти років».

2. Доповнити частину першу статті 76 КК України підпунктом 3 наступного змісту:

«3) компенсувати заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку».

3. Викласти частину другу статті 107 КК України у такій редакції:

«2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою, ставленням до праці та навчання довів своє виправлення, а також компенсував заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку».

4. Виключити частину четверту статті 107 КК України.

5. Доповнити КК України статтею 106-1 такого змісту:

«Стаття 106-1. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

1. Особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м’яким покаранням, не пов’язаним з триманням в умовах ізоляції. У цих випадках більш м’яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання,

призначеного вироком.

2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м’яким засуджений звільняється від додаткового покарання.

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м’яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

4. Заміна невідбутої частини покарання більш м’яким можлива після фактичного відбуття засудженим не менше однієї четверті призначеного строку позбавлення волі на певний строк.

5. До осіб, яким покарання замінене більш м’яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 107 цього Кодексу.

6. Якщо особа, відбуваючи більш м’яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м’якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу».

6. Доповнити частину третю статті 107 КК України другим абзацом такого змісту:

«Строк фактично відбутого покарання у будь-якому разі не може бути меншим шести місяців».

7. Доповнити частину третю статті 80 КК України третім реченням такого змісту:

«У випадку зупинення перебігу строків давності обвинувальний вирок не може бути приведений до виконання, якщо з дня набрання ним законної сили минуло п’ятнадцять років і давність не була перервана».

8. Доповнити ст. 65 КК України частиною шостою такого змісту:

«6. У випадку звільнення особи від покарання на підставі частин четвертої, п’ятої статті 74 цього Кодексу, покарання судом не призначається».

9. Доповнити ст. 103 КК України частиною третьою такого змісту:

«3. У випадку звільнення неповнолітньої особи від покарання на підставі частини першої статті 105 цього Кодексу, покарання судом не призначається».

10. Доповнити ст. 74 КК України частиною шостою наступного змісту:

«6. Суд не вправі перейти до більш м’якого виду покарання, якщо санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися. У такому разі суд звільняє особу від покарання».

11. Доповнити частину четверту статті 75 та частину третю статті 104 КК України після слова «років» наступним формулюванням:

«… і починається з моменту набрання вироком законної сили».

12. Доповнити статтю 81 КК України частиною п’ятою наступного змісту:

«5. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, призначене за сукупністю злочинів або вироків, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття строків, визначених у частині третій статті 81 КК України, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

13. Доповнити статтю 107 КК України частиною шостою наступного змісту:

«6. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначене за сукупністю злочинів або вироків за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття строків, визначених у частині третій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

14. Доповнити статтю 80 КК України частиною сьомою наступного змісту:

«7. Особа звільняється від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків, якщо з дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано у строки, визначені у частині першій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за

сукупністю для більш тяжкого злочину».

15. Доповнити статтю 106 КК України частиною четвертою наступного змісту:

«4. Особа звільняється від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років, якщо з дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано у строки, визначені у частині третій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину».

16. «Пункт третій частини другої статті 105 КК України вважати пунктом другим частини другої статті 105 КК України; пункт другий частини другої статті 105 КК України вважати пунктом третім частини другої статті 105 КК України».

17. Викласти частину третю статті 106 КК України у наступній редакції:

«3. Щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку:

1) два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі на певний строк, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин невеликої тяжкості;

2) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

3) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за особливо тяжкий злочин».

18. Викласти частину першу та третю статті 107 КК України у наступній редакції:

«1. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості

вчиненого злочину.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття:

1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі на певний строк за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі на певний строк;

3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі на певний строк і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі на певний строк».

Додаток Б

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проекту Закону «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування»

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
Кримінальний кодекс України	
Стаття 65. Загальні засади призначення покарання … 5. У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди. **6. Відсутня.**	**Стаття 65. Загальні засади призначення покарання** … 5. У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди. **6. У випадку звільнення особи від покарання на підставі частин четвертої, п'ятої статті 74 цього Кодексу, покарання судом не призначається.**
Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування … 5. Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених статтею 49 цього Кодексу. **6. Відсутня.**	**Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування** … 5. Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених статтею 49 цього Кодексу. **6. Суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання, якщо санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися. У такому разі суд звільняє особу від покарання.**
Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням 1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців,	**Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням** 1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців,

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. … **4. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років.**	обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. … 4. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років **і починається з моменту набрання вироком законної сили.**
Стаття 76. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням 1. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання. **3) відсутній.**	**Стаття 76. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням** 1. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; **3) компенсувати заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку.**
Стаття 80. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку … 3. Перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені	**Стаття 80. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку** … 3. Перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
пунктами 1-3 частини першої цієї статті, подвоюються. … 6. Давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439 та частиною першою статті 442 цього Кодексу. **7. Відсутня.**	пунктами 1-3 частини першої цієї статті, подвоюються. **У випадку зупинення перебігу строків давності обвинувальний вирок не може бути приведений до виконання, якщо з дня набрання ним законної сили минуло п'ятнадцять років і давність не була перервана.** … 6. Давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439 та частиною першою статті 442 цього Кодексу. **7. Особа звільняється від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків, якщо з дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано у строки, визначені у частині першій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину.**
Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання 1. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання. 2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.	**Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання** 1. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання. 2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення**, а також**

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
	компенсував заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку.
3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: … 3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.	3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: … 3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання. **Строк фактично відбутого покарання у будь-якому разі не може бути меншим шести місяців.**
4. У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу.	4. У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу.
5. Відсутня.	**5. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, призначене за сукупністю злочинів або вироків, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття строків, визначених у частині третій статті 81 КК України, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого**

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
	злочину.
Стаття 103. Призначення покарання 1. При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 цього Кодексу, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. 2. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років. **3. Відсутня.**	**Стаття 103. Призначення покарання** 1. При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 цього Кодексу, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. 2. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років. **3. У випадку звільнення неповнолітньої особи від покарання на підставі частини першої статті 105 цього Кодексу, покарання судом не призначається.**
Стаття 104. Звільнення від відбування покарання з випробуванням … 2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі. … **3. Іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років.**	**Стаття 104. Звільнення від відбування покарання з випробуванням** … 2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до **виправних робіт**, арешту або позбавлення волі на строк не більше п’яти років. … 3. Іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років **і починається з моменту набрання вироком законної сили.**
Стаття 105. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру … 2. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:	**Стаття 105. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру** … 2. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
1) застереження; **2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;** **3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;** 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.	1) застереження; **2) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;** **3) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;** 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.
Стаття 106. Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності 1. Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, застосовується відповідно до статей 49 та 80 цього Кодексу з урахуванням положень, передбачених цією статтею. … 3. Щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку: 1) два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з **позбавленням волі**, а також при	**Стаття 106. Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності** 1. Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, застосовується відповідно до статей 49 та 80 цього Кодексу з урахуванням положень, передбачених цією статтею. … 3. Щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті, встановлюються такі строки виконання обвинувального вироку: 1) два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з **позбавленням волі на певний строк**, а

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
засудженні до покарання у виді **позбавлення волі** за злочин невеликої тяжкості; 2) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин; 3) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин; 4) десять років – у разі засудження до покарання у виді **позбавлення волі** за особливо тяжкий злочин. **4. Відсутня.**	також при засудженні до покарання у виді **позбавлення волі на певний строк** за злочин невеликої тяжкості; 2) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді **позбавлення волі на певний строк** за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин; 3) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин; 4) десять років **– у разі засудження до покарання у виді позбавлення** волі **на певний строк** за особливо тяжкий злочин. **4. Особа звільняється від відбування покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років, якщо з дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано у строки, визначені у частині третій цієї статті, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину.**
Стаття 106-1. Відсутня	**Стаття 106-1. Заміна невідбутої частини покарання більш м’яким** 1. Особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м’яким покаранням, не пов’язаним з триманням в умовах ізоляції. У цих випадках більш м’яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
	покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком. 2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засуджений звільняється від додаткового покарання. 3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення. 4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим не менше однієї четверті призначеного строку позбавлення волі на певний строк. 5. До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 107 цього Кодексу. 6. Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу.
Стаття 107. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання 1. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину. 2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням	**Стаття 107. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання** 1. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі **на певний строк** за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину. 2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою, ставленням до

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
до праці та навчання довів своє виправлення.	праці та навчання довів своє виправлення, **а також компенсував заподіяну шкоду потерпілому в разі наявності майна, коштів або заробітку.**
3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття:	3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття:
1) не менше третини призначеного строку покарання у виді **позбавлення волі** за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;	1) не менше третини призначеного строку покарання у виді **позбавлення волі на певний строк** за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;
2) не менше половини строку покарання у виді **позбавлення волі**, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді **позбавлення волі** за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до **позбавлення волі**;	2) не менше половини строку покарання у виді **позбавлення волі на певний строк**, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді **позбавлення волі на певний строк** за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі **на певний строк**;
3) не менше двох третин строку покарання у виді **позбавлення волі**, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді **позбавлення волі** і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до **позбавлення волі**.	3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі **на певний строк**, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді **позбавлення волі на певний строк** і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до **позбавлення волі на певний строк.** **Строк фактично відбутого покарання у будь-якому разі не може**

Зміст положення (норми) чинного акта законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
	бути меншим шести місяців.
4. До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.	**4. Виключити.**
…	…
6. Відсутня.	**6. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, призначене за сукупністю злочинів або вироків за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття строків, визначених у частині третій статті 107 КК України, виходячи із загального строку покарання, призначеного за сукупністю для більш тяжкого злочину.**

Додаток В

АНКЕТА
для засуджених неповнолітніх осіб

Шановні респонденти! Просимо Вас взяти участь в опитуванні, що здійснюється аспірантом кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ у зв'язку із проведенням дисертаційного дослідження на тему «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування».

Підкресліть (обведіть у коло) тільки один запропонований варіант відповіді (якщо інше не передбачено в умовах питання) або дайте власну відповідь, коли це потрібно.

Будь ласка, не залишайте жодного запитання без відповіді!

Дякуємо за участь в анкетуванні!

1. Ваша стать:

a) чоловік;

b) жінка.

2. Ваш вік:

a) від 14 до 16 років;

b) від 16 до 18 років;

c) понад 18 років.

3. Чи притягалися Ви раніше до адміністративної відповідальності?

a) так;

b) ні.

4. Чи притягалися Ви раніше до кримінальної відповідальності?

a) так;

b) ні.

Якщо Ви відповіли «ні» на запитання № 4, просимо Вас пропустити наступне запитання та продовжити анкетування із запитання № 6.

Якщо ж Ви відповіли «так» на це запитання, просимо Вас дати відповідь на запитання № 5.

5. Який захід кримінально-правового характеру був до Вас застосований?

a) звільнення від кримінальної відповідальності;

b) звільнення від відбування покарання з випробуванням;

c) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

d) штраф;

e) громадські роботи;

f) виправні роботи;

g) арешт;

h) позбавлення волі на певний строк.

6. За який злочин (злочини) Ви наразі засуджені та відбуваєте покарання?

a) крадіжка;

b) інші корисливі злочини;

c) злочини, що пов'язані із вживанням наркотичних засобів, психотропних

речовин, їхніх аналогів або прекурсорів;

d) умисне вбивство;

e) інші злочини проти життя та здоров'я особи;

f) хуліганство;

g) інші злочини (вкажіть)_____

7. Чи вважаєте Ви справедливим призначене Вам покарання або інший захід кримінально-правового характеру?

a) так;

b) ні.

8. Що або хто спонукав Вас до вчинення злочину (оберіть один або кілька варіантів відповіді)?

a) компанія однолітків;

b) повнолітні знайомі;

c) потреба в грошах чи інших предметах матеріального світу;

d) конфлікти в сім'ї, насильство, неблагополучна атмосфера;

e) конфлікти у навчальному закладі, неблагополучна атмосфера;

f) вчинив (-ла) злочин з власної ініціативи;

g) важко сказати;

h) інше_____

9. У яких умовах Ви виховувалися?

a) у сім'ї з обома батьками;

b) у сім'ї одним з батьків;

c) виховували дід чи баба;

d) виховували інші родичі;

e) інше_____

10. Чи навчались Ви або працювали на час вчинення злочину?

a) так, навчався (-лася);

b) так, працював (-ла);

c) варіант «b» та «c»;

d) ні, не навчався (-лася) та не працював (-ла).

11. Чи був злочин вчинений спільно з іншими особами?

a) так;

b) ні.

12. Чи перебували Ви під час вчинення злочину у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших дурманних речовин?

a) так;

b) ні.

13. Чи розуміли Ви можливість притягнення до кримінальної відповідальності і в момент вчинення злочину?

a) ні, я над цим не замислювався (-лася);

b) так, але я розраховував (-ла), що злочин не буде виявлено;

c) так, але я сподівався (-лася) уникнути покарання через свій вік;

d) мені було байдуже;

e) інше_____

14. Чи усвідомлюєте Ви протиправність свого діяння та чи вчинили б його знову?

a) так, усвідомлюю, і нізащо не повторив (-ла) би;

b) так, усвідомлюю, але не впевнений (-а), що не повторив (-ла) б за певним збігом обставин;

c) не вбачаю протиправності у своєму діянні.

15. Який вплив на Вас справляє перебування в установах виконання покарань?

a) я відчуваю позитивні зміни, які відбуваються в моїй особистості, та готовий (-а) до самокерованої правослухняної поведінки;

b) нічого доброго;

c) це школа злочинності, я отримую тут лише кримінальний досвід;

d) інше_____

Дякуємо!

Додаток Г

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА
за результатами анкетування засуджених неповнолітніх осіб щодо з'ясування їхньої думки з приводу чинників формування злочинної поведінки неповнолітніх у сучасних умовах та дієвості заходів кримінально-правового характеру, що були застосовані до неповнолітніх засуджених

Анкетування засуджених неповнолітніх осіб проводилося в письмовій формі (шляхом відповідей на запитання анкети) з травня 2018 року по серпень 2018 року на базі Державної кримінально-виконавчої служби України в умовах реформування.

Мета анкетування полягала в з'ясуванні думки респондентів з приводу причин і умов злочинності неповнолітніх на сучасному етапі розвитку нашого суспільства та дієвості заходів кримінально-правового характеру, що до них були застосовані, щоб можна було: а) підтвердити чи спростувати результати проведеного нами дослідження; б) використати отримані дані під час формулювання теоретичних висновків і розроблення практичних рекомендацій.

Респондентам було запропоновано відповісти на 15 запитань анкети, крім того, у відповідях переважно пропонувалося конкретизувати свою позицію, зазначивши про згоду чи незгоду щодо відповідних питань, або вказати на найбільш прийнятні варіанти пропонованих відповідей чи на інші їхні варіанти. Приблизний середній час для відповіді на одну анкету складав 10–15 хвилин.

У проведенні анкетування взяло участь 134 особи, 27 проанкетованих осіб – вихованці Прилуцької виховної колонії, 107 осіб – засуджені неповнолітні, що перебувають на обліку в підрозділах філій Державної установи «Центр пробації» в місті Києві та Київській області, Житомирській, Черкаській та Чернігівській областях.

6 з опитаних засуджених (4,5 %) – жіночої статі, а 129 осіб (95,5 %) – чоловічої. Такий результат цілком відображає загальні тенденції гендерного аспекту злочинності.

15 з опитаних (11,2 %) – засуджені особи у віці від 14 до 16 років, 104 особи (77,6 %) були віком від 16 до 18 років, 15 осіб (11,2 %) – понад 18 років.

показники свідчать про те, що більшість осіб, які наважуються вчинити злочин, практично досягли повноліття.

Викликає занепокоєння той факт, що 25,4 % засуджених (34 особи) раніше притягались до кримінальної відповідальності, 19,4 % (26 осіб) раніше притягались до адміністративної відповідальності. До осіб 17 (50 %), які раніше притягались до кримінальної відповідальності, було застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, до 2 осіб (5,9 %) – звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру та до 2 осіб (5,9 %) – звільнення від кримінальної відповідальності, до 1 особи (2,9 %) застосовано штраф, 1 особа (2,9 %) із засуджених, які раніше притягались до кримінальної відповідальності, виконувала громадські роботи, 11 осіб (32,4 %) раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Дослідження показало, що більшість опитаних, а саме: 110 осіб (82,1%) навчались на час учинення злочину, 9 осіб (6,7 %) працювали на час вчинення злочину, 2 осіб (1,5 %) – і навчались, і працювали на час вчинення злочину, менше 10 % осіб (13) не навчались і не працювали на час учинення злочину.

Дуже важливою соціально-демографічною характеристикою неповнолітніх правопорушників є роль сім'ї, в якій виховувався неповнолітній правопорушник. Адже саме мікросередовище, в якому виховувалась дитина, виконання членами сім'ї соціально-педагогічної функції значною мірою впливають на поведінку неповнолітніх, що пов'язана із порушенням закону. 51 особа (38,1 %) виховувалася у сім'ї з обома батьками, 65 осіб (48,5 %) мали лише одного з батьків, 11 осіб (32,4 %) опитаних виховувались дідом чи бабою, 1 особу виховували інші родичі, а 6 осіб (4,5 %), на думку опитаних, виховувала вулиця та інтернат. Такі результати дозволяють припустити, що сім'ї, в яких зростали засуджені, чи-то повні, чи-то не повні, не сприяли їхньому вихованню як законослухняних громадян.

Окрім сім'ї, важливими чинниками, які значною мірою впливають на вчинення злочину неповнолітньою особою, є її оточення та умови життя. На

думку 60 опитаних (44,8 %), до вчинення злочину їх спонукала компанія однолітків, 26 осіб (19,4 %) – внаслідок втягнення їх у злочинну діяльність повнолітніми знайомими, 21 особа (15,8 %) вчинили злочин через потребу у грошах чи інших предметах матеріального світу, 16 осіб (11,9 %) вчинили злочин з власної ініціативи, для 8 осіб (5,9 %) важко визначити причину вчинення ними злочину, і по 1 особі вчинили злочини через конфлікти у сім'ї, насильство, неблагополучна атмосфера; конфлікти у навчальному закладі, неблагополучна атмосфера та «через дурість».

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що найбільш питому вагу у структурі вчинених протиправних діянь мають злочини корисливої спрямованості. Так, крадіжка становить 71,7 % від загальної кількості вчинених діянь, інші корисливі злочини, в тому числі злочини корисливо-насильницької спрямованості, такі: розбій, грабіж, незаконне заволодіння транспортним засобом, – 20,2 %. Незначний відсоток у загальній структурі вчинених злочинів припадає на умисні вбивства та інші злочини проти життя та здоров'я особи – 5,9 % (8 осіб). Злочини, що пов'язані із вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, хуліганство та порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, вчинили по 1 особі. Загалом вказана нами структура злочинності відтворює існуючу картину загального стану злочинності в нашій державі.

Результати відповідей на запитання: «Чи був злочин вчинений спільно з іншими особами?» – підтвердили вищевказану статистику щодо вчинення злочинів найчастіше у компанії однолітків або ж повнолітніх знайомих. Так, (98) осіб 73,1 % вчинили злочин спільно з іншими особами, а (36) осіб 26,9 %– одноособово.

Більшість опитаних неповнолітніх злочинців – 112 осіб (83,6 %) не перебували під час вчинення злочину у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших дурманних речовин. Цей показник

засвідчує про те, що злочини вчинялись без порушення механізму раціонально-вольового контролю, тобто були вчинені свідомо.

Водночас, як показують результати дослідження, 86 осіб (64,2 %) не замислювалися ні до вчинення, ні в момент учинення злочину про можливість притягнення їх до кримінальної відповідальності, 35 осіб (26,1 %) розраховували, що злочин не буде виявлено, 9 осіб (6,7 %) сподівалися уникнути покарання через свій вік, а 4 особам (2,9 %) було байдуже, чи притягнуть їх до кримінальної відповідальності.

При цьому 117 (87,3 %) засуджених вважають, що їм було справедливо призначене покарання або інший захід кримінально-правового характеру. 124 проанкетовані особи (92,5 %) усвідомлюють протиправність свого діяння, і нізащо не повторили б його вчинення, 9 осіб (6,7 %) усвідомлюють протиправність свого діяння, але не впевнені, що не повторили б його вчинення за певним збігом обставин, і лише 1 особа не вбачає протиправності у своєму діянні. Перебування в установах виконання покарань на 122 засуджені особи (91,0 %) справляють позитивний вплив – вони відчувають позитивні зміни, які відбуваються в їхній особистості, та готові до самокерованої правослухняної поведінки. Водночас викликає занепокоєння, що, на думку 8 засуджених осіб (5,9 %), перебування в установах виконання покарань не справляє ніякого впливу, а для 4 засуджених (2,9 %) установа виконання покарання – це школа злочинності, в якій вони набувають лише кримінального досвіду.

Загалом усі показники створюють підстави для висновку, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є виправданим і дієвим заходом кримінально-правового характеру. Результати анкетування свідчать, що реальне відбування неповнолітніми покарання не сприяє запобіганню повторному вчиненню ними злочинів. Дослідження показало, що більшість опитаних засуджуваних виховувались не у сім'ї з обома батьками, в тому числі зовсім не мали батьків, що однозначно вплинуло на рівень їхнього виховання. Вражає той факт, що 83,6 % засуджених навчались на час вчинення злочину. Такі дані

закінчення додатку Г

свідчать про недосконаліть виховних заходів працівників закладів освіти та незацікавленість неповнолітніх у здобутті освіти. Злочини найчастіше вчинялись у компанії однолітків або ж повнолітніх знайомих, більшість злочинів були вчинені з корисливих мотивів. Такий висновок не викликає здивування з огляду на те, що за даними Організації Об'єднаних Націй, 60 % населення нашої держави перебуває за межею бідності. Практично всі засудженні вважають застосовані до них заходи кримінально-правового характеру справедливими і не мають наміру знову вчиняти злочини. Інакше кажучи, анкетування свідчать, що більшість засуджених не втрачають надію повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Додаток Ґ

АНКЕТА
для працівників, які працюють з неповнолітніми засудженими

Шановні респонденти! Просимо Вас взяти участь в опитуванні, що здійснюється аспірантом кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ у зв'язку із проведенням дисертаційного дослідження на тему «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування».

Підкресліть (обведіть у коло) тільки один запропонований варіант відповіді (якщо інше не передбачено в умовах питання) або дайте власну відповідь, коли це потрібно.

Будь ласка, не залишайте жодного запитання без відповіді!

Дякуємо за участь в анкетуванні!

1. Ваша стать:

c) чоловік;
d) жінка.

2. Ваш вік:

d) до 25 років;
e) від 25 до 35 років;
f) від 35-45 років;
g) понад 45 років.

3. Стаж роботи:

a) до 5 років;
b) від 5 до 10 років;
c) від 10 до 20 років;
d) понад 20 років.

4. Чи проходили Ви навчання (тренінги, курси), що пов'язані із запровадженням в Україні інституту пробації та реформуванням (розвитком) пенітенціарної системи України?

a) так;
b) ні;
c) інше_____

5. Чи вважаєте Ви, що впродовж останніх років відбувається зростання злочинності серед неповнолітніх?

a) так;
b) ні;
c) інше_____

6. Як Ви ставитесь до необхідності посилення контролю держави за поведінкою неповнолітніх?

a) позитивно;
b) негативно;
c) інше_____

7. Чи вважаєте Ви звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування ефективним заходом кримінально-правового характеру?

a) так;

b) ні;

c) інше_____

8. Чи знаєте Ви про обов'язки, що покладаються на неповнолітніх, що звільнені від покарання та його відбування, зокрема, визначені у ст. 76, 105 Кримінального кодексу України 2001 року?

a) так, я досконало їх знаю;

b) я володію інформацією про ці обов'язки на середньому рівні;

c) я майже не обізнаний з цієї теми.

9. Як, на Вашу думку, чи є обов'язки, що передбачені у ст. 76, 105 Кримінального кодексу України 2001 року, достатніми для неповнолітніх, які звільнені від покарання та його відбування?

a) так;

b) ні;

c) важко відповісти.

10. Оцініть, будь ласка, за п'ятибальною шкалою рівень ефективності обов'язків, які покладаються на неповнолітніх, що звільнені від покарання та його відбування, що передбачені у ст. 76, 105 Кримінального кодексу України 2001 року:

	Зовсім неефективно	*Скоріше не ефективно*	*Важко відповісти*	*Скоріше ефективно*	*Ефективно повною мірою*
a) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;					
b) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;					
c) попросити публічно або в іншій формі пробачення в потерпілого;					
d) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;					
e) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);					

f) виконувати заходи, що передбачені пробаційною програмою;					
g) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;					
h) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;					
i) застереження;					
j) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;					
k) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;					
l) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.					

11. Як Ви вважаєте, чи потрібно доповнити перелік обов'язків, що покладаються на неповнолітніх, що звільнені від покарання та його відбування?

a) так, чинних обов'язків недостатньо;

b) ні, цих обов'язків цілком достатньо;

c) важко відповісти.

12. Чи буде доцільним, на Вашу думку, покладення на неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково звільнених, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків?

a) так;

b) ні;

c) важко відповісти.

13. Чи буде доцільним, на Вашу думку, приведення до виконання обвинувального вироку щодо осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, якщо з дня набрання вироком законної сили минуло п'ятнадцять років і давність не була перервана?

a) так;

b) ні;

c) важко відповісти.

14. Чи є, на Вашу думку, діяльність працівників філій Державної установи «Центр пробації» достатньою для виправлення неповнолітніх засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень?

a) так, їхня діяльність цілком ефективна;
b) ні, треба запровадити діяльність інших контролюючих органів;
c) ні, необхідна участь громадськості;
d) варіант «b» та «c»;
e) важко відповісти.

15. Яких ресурсів, на Вашу думку, не вистачає для реалізації заходів, що спрямовані на виправлення неповнолітніх засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень (оберіть один чи кілька варіантів)?

a) людських (не вистачає спеціалістів, які займалися б цим);
b) часових (не вистачає часу для такої роботи);
c) матеріальних (не вистачає канцелярських товарів, обладнання, спеціальних навчальних матеріалів та ін.)
d) методичних (новітні корекційні програми, методичні посібники, буклети та ін.);
e) інше (вкажіть чого саме)_____
_____

16. Чи доводилось Вам реалізовувати пробаційну програму щодо неповнолітніх осіб, що звільнені від відбування покарання з випробуванням, або проводити соціально-виховну роботу із неповнолітніми засудженими?

a) так;
b) ні;
c) інше_____

Якщо Ви відповіли «ні» на запитання № 16, анкетування завершене.
Дякуємо за співробітництво!
Якщо ж Ви відповіли «так» на це запитання, просимо Вас дати відповіді на такі запитання.

17. Які форми та методи є найбільш ефективні під час реалізація пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб та/або проведення соціально-виховної роботи із неповнолітніми засудженими (оберіть один чи декілька варіантів)?

a) проведення індивідуальних бесід;
b) проведення групових бесід та обговорень;
c) тренінгові заняття;
d) рольові ігри;
e) обговорення на педрадах;
f) казкотерапія;
g) ігротерапія;
h) арт-терапія.

18. Чи притаманна агресивна поведінка неповнолітнім особам, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота?

a) так;

b) ні;

c) не знаю.

19. Чи підвищився останнім часом рівень агресивної поведінки неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота?

a) так;

b) ні;

c) не знаю.

20. Серед поведінки якої вікової категорії неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота, найчастіше спостерігаються агресивні вияви останнім часом?

a) до 11 років;

b) 11–14 років;

c) 15–16 років;

d) 17–18 років.

21. На Вашу думку, хто серед неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота, більш схильний до агресивної поведінки?

a) дівчата;

b) хлопці;

c) однаково.

22. На кого найчастіше спрямована агресія неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота?

a) однолітків;

b) батьків чи законних представників;

c) вихователів, психологів, персоналу навчальних закладів, колег за місцем роботи;

d) сторонніх осіб.

23. Які, на Вашу думку, основні причини виявів агресивної поведінки неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота (перерахуйте?

_____

_____

_____

Дякуємо!

Додаток Д

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА
за результатами анкетування працівників державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими, щодо з'ясування їхньої думки з приводу дієвості заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх засуджених, та кримінологічних ознак особистості неповнолітнього злочинця

Анкетування працівників державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими, проводилося у письмовій формі (шляхом відповідей на запитання анкети) з травня 2018 року по серпень 2018 року на базі Державної кримінально-виконавчої служби України в умовах реформування.

Мета анкетування полягала в з'ясуванні думки респондентів з приводу дієвості заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх злочинців, та кримінологічних ознак особистості неповнолітнього злочинця, щоб можна було: а) підтвердити чи спростувати результати проведеного нами дослідження; б) використати отримані дані в разі формулювання теоретичних висновків і розроблення практичних рекомендацій.

Респондентам було запропоновано відповісти на 23 запитання анкети, крім того, у відповідях переважно пропонувалося конкретизувати свою позицію, зазначивши про згоду чи незгоду щодо відповідних питань, або вказати на найбільш прийнятні варіанти пропонованих відповідей чи на інші їхні варіанти. Приблизний середній час для відповіді на одну анкету складав 20–30 хвилин.

У результаті анкетування у ньому взяло участь 100 осіб, 12 проанкетованих осіб – працівники Прилуцької виховної колонії, 88 осіб – працівники підрозділів філій Державної установи «Центр пробації» в місті Києві та Київській області, Житомирській, Черкаській та Чернігівській областях.

70 з опитаних осіб – жінки, 30 осіб – чоловіки. 11 з опитаних – працівники у віці 25 років, 52 особи – у віці від 25 до 35 років, а 33 особи – від 36 до 45 років, і 4 осіб – у віці старше 40 років. По 37 працівників мають стаж роботи до 5 років і від 10 до 20 років, від 10 до 20 років – 22 особи і 5 осіб мають стаж роботи понад 20 років. Такі показники демонструють достатній фаховий рівень і

компетентність кадрів державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими. Вказане підтверджується й результатами відповідей на запитання про обізнаність працівників про обов'язки, що покладаються на неповнолітніх, що звільнені від покарання та його відбування, зокрема, визначені у ст. 76, 105 Кримінального кодексу України 2001 року. Так, 81 особа досконало їх знає, 18 працівників – володіють інформацією про ці обов'язки на середньому рівні, й лише 1 опитаний майже не обізнаний з цим питанням.

Позитивними для нас став факт, що 75 % опитаних працівників проходили навчання (тренінги, курси), що пов'язані із запровадженням в Україні інституту пробації та реформуванням (розвитком) пенітенціарної системи України.

На думку більшості респондентів (60 %), упродовж останніх років відбувається зростання злочинності серед неповнолітніх. До того ж 97 % опитаних вважають за потрібне посилити контроль держави за поведінкою неповнолітніх.

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що 60 % опитаних схильні до того, що звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є ефективним заходом кримінально-правового характеру, 10 % вважають, що ефективність цього заходу залежить від тяжкості злочину та особистості злочинця, 30 % респондентів вважають його неефективним.

Половина опитаних вважають обов'язки, що передбачені у ст. 76, 105 Кримінального кодексу України 2001 року, достатніми для виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, які звільнені від покарання та його відбування, а їхній перелік таким, що не потребує доповнення, решта респондентів або ж не визначились із відповіддю на ці питання (25 осіб), або вважають зазначені обов'язки недостатніми для виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, які звільнені від покарання та його відбування, а їхній перелік таким, що потребує доповнення (25 осіб).

За результатами дослідження встановлено ефективність обов'язків, які покладаються на неповнолітніх, які звільнені від покарання та його відбування,

що передбачені у ст. 76, 105 Кримінального кодексу України 2001 року, що відображено на графіках (діаграми 1–12). На думку респондентів, зовсім неефективним і скоріше не ефективним для виправлення та ресоціалізації неповнолітніх є обов'язок попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого. Працівникам важко оцінити ефективність виконання заходів, що передбачені пробаційною програмою, що, очевидно, пов'язано із відносно нещодавнім їх запровадженням. Опитані вважають радше ефективними такі обов'язки: не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Ефективним же повною мірою респонденти стверджують, що є обов'язок періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації.

З приводу наших пропозицій доповнити ст. 76, 107 Кримінального кодексу України 2001 року, то більшість опитаних (55 респондентів) погодилася щодо доцільності покладення на неповнолітніх, що звільнені від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково звільнених, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків, тимчасом як решта працівників або ж не визначились із відповіддю на це питання (23 особи), або не вважають за доцільне вносити відповідні зміни (22 особи).

На жаль, лише 17 опитаних працівників погодились із нашою пропозицією доповнити ст. 80 Кримінального кодексу України 2001 року в частині неприведення до виконання обвинувального вироку щодо осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, якщо з дня набрання вироком законної сили минуло п'ятнадцять років і давність не була перервана, 35 респондентів не вважають такі зміни необхідними, а 48 – не визначились із відповіддю.

Невтішним є й результат відповідей на запитання щодо ефективності

діяльність працівників філій Державної установи «Центр пробації». На думку 70 проанкетованих осіб, для виправлення неповнолітніх засуджених і запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень недостатньою є лише їхня діяльність, необхідно залучати до цього процесу громадськість і запровадити діяльність інших контролюючих органів. І лише 22 працівники вважають свою діяльність цілком ефективною.

Для більш ефективної реалізація заходів, що спрямовані на виправлення неповнолітніх засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, працівникам не вистачає насамперед людських (спеціалістів) та матеріальних (канцелярських товарів, обладнання, спеціальних навчальних матеріалів, рекреаційних об'єктів та ін.) ресурсів, на думку 132 (65,7 %) опитаних. Окрім того, 35 (17,4 %) працівникам не вистачає часу для повноцінної роботи з неповнолітніми засудженими, а 33 (16,9 %) – методичних ресурсів (новітніх корекційних програм, методичних посібників, буклетів та ін.), серед іншого, було зазначено про необхідність одночасного залучення психолога до роботи з батьками неповнолітніх засуджених.

Майже половині із проанкетованих осіб (47 працівникам) доводилось реалізовувати пробаційну програму щодо неповнолітніх осіб, що звільнені від відбування покарання з випробуванням, або проводити соціально-виховну роботу із неповнолітніми засудженими. На основі їхнього досвіду ми отримали результат про найбільш ефективні форми та методи під час реалізація пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб та/або проведення соціально-виховної роботи із неповнолітніми засудженими:

a) проведення індивідуальних бесід – 35 осіб (29,7 %);
b) тренінгові заняття – 30 осіб (25,4 %);
c) проведення групових бесід та обговорень –14 осіб (11,9 %);
d) обговорення на педрадах – 10 осіб (8,5 %);
e) рольові ігри; ігротерапія та арт-терапія – по 9 осіб (7,6 %);
f) казкотерапія – 2 особи (1,7%).

продовження додатку Д

Досліджуючи кримінологічні ознаки особистості неповнолітнього злочинця, ми запропонували особам, які реалізовували пробаційну програму щодо неповнолітніх осіб, що звільнені від відбування покарання з випробуванням, або проводили соціально-виховну роботу із неповнолітніми засудженими відповісти на низку запитань.

28 (60 %) опитаних працівників погоджуються з тим, що неповнолітнім особам, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота, притаманна агресивна поведінка. Водночас 34 (72 %) респондентів не вважають, що останнім часом рівень агресивної поведінки неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота, підвищився. Лише на думку 7 (14,9 %) осіб, рівень агресивної поведінки засуджених неповнолітніх підвищився.

Стосовно визначення вікової категорії неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота, серед якої найчастіше спостерігаються агресивні вияви за останній час, то відповіді опитаних розподілилися таким чином:

a) 14–15 років – 27,7 %, 13 респондентів;

b) 15–16 років – 23,4 %, 11 респондентів;

c) 17–18 років – 48,9 %, 23 респонденти.

26 респондентів (55,3 %) вважають, що до агресивної поведінки однаково схильні як дівчата, так і хлопці, на думку 13 респондентів (27,7 %) до агресивної поведінки більш схильні хлопці, а на думку 8 працівників (17 %) – дівчата. Це дає підстави стверджувати про зміну гендерного стереотипу соціально-демографічної характеристики особистості неповнолітнього злочинця.

Як показують результати дослідження, 18 працівників (38,3 %) стверджують, що найчастіше агресія неповнолітніх осіб, щодо яких реалізується пробаційна програма та/або проводиться соціально-виховна робота, спрямована на батьків чи законних представників, 17 осіб (36 %) – на однолітків, 14 проанкетованих (29,8 %) – на вихователів, психологів, персоналу навчальних закладів, колег за

місцем роботи, і 6 працівників (12,8 %) вважають, що найчастіше агресія спрямовується на сторонніх осіб.

Серед основних причин виявів агресивної поведінки неповнолітніх засуджених працівники, які реалізовували пробаційну програму та/або проводили соціально-виховну роботу, зазначили такі:

– соціально-економічні: неотримання бажаного; брак коштів; низький матеріальний стан; низький соціальний статус; відсутність психологів у навчальних закладах;

– виховні, ідеологічні: відсутність виховання та підтримки з боку батьків, їхня байдужість; загальна педагогічна занедбаність; низький розвиток інтелекту; відчуття самотності (вважають, що вони нікому не потрібні); розлучення батьків; зловживання батьками алкоголем; несприятливий мікроклімат (емоційний) у сім'ї; агресивна поведінка батьків; насильство в сім'ї; відсутність позитивного прикладу моделі поведінки збоку батьків; відчуття безкарності; заборони з боку батьків і законних представників; постановка в жорсткі рамки; гіперконтроль за поведінкою з боку батьків; супротив з боку батьків щодо впливу працівників органу пробації; незацікавленість у змінах;

– соціально-психологічні: бажання привернути до себе увагу та потреба у самовираженні; бажання довести свою самостійність; належність до деструктивних культів; вплив антисоціального середовища; вплив засобів масової інформації та комп'ютерних ігор (агресивних), інформації з мережі Інтернет (зі сценами насильства); цькування з боку однолітків; розбіжність інтересів та поглядів; самозахист; незайнятість, багато вільного часу;

– психофізіологічні: емоційна нестабільність; занижена самооцінка; несформовані навички самоконтролю поведінки; амбіційні погляди; тип темпераменту; особливості характеру; вікова криза; фрустрація; недовіра; страх; нестриманість; роздратованість; психічні відхилення; вживання психотропних речовин, алкоголю та наркотичних засобів.

Викладений матеріал дозволяє дійти таких висновків. Реформування

закінчення додатку Д

(розвиток) пенітенціарної системи України не привело до набору повністю нових кадрів без досвіду роботи, а було покликане підвищити кваліфікацію існуючих працівників. Дані анкетування свідчать, що працівники державних установ, які працюють з неповнолітніми засудженими, мають достатній фаховий рівень і досконало володіють інформацією про обов'язки, що покладаються на неповнолітніх, що звільнені від покарання та його відбування. Більшість опитаних вважає такі обов'язки достатніми для виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, які звільнені від покарання та його відбування, а їхній перелік таким, що не потребує доповнення. Результати анкетування свідчать про нестачу багатьох ресурсів, насамперед, людських і матеріальних, для більш ефективної реалізації заходів, що спрямовані на виправлення неповнолітніх засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Незважаючи на це, працівники установ виконання покарань здійснюють вагомий внесок для мотивації позитивних змін особистості неповнолітніх засуджених та поліпшення їхніх соціальних стосунків.

Додаток Е

Діаграма 1

Діаграма 2

продовження додатку Е

Діаграма 3

Діаграма 4

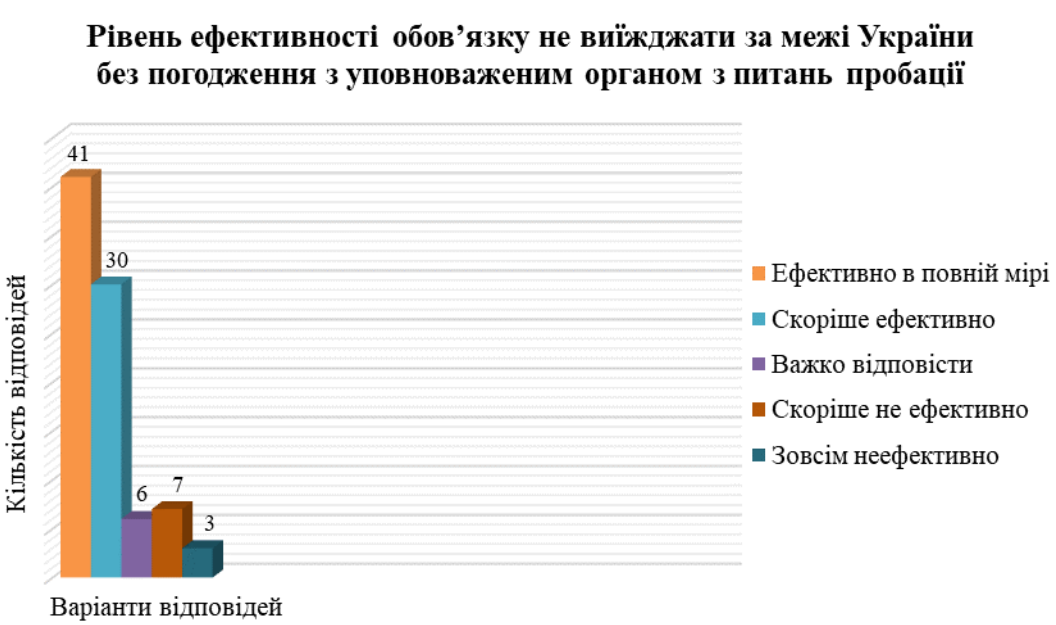

продовження додатку Е

Діаграма 5

Діаграма 6

продовження додатку Е

Діаграма 7

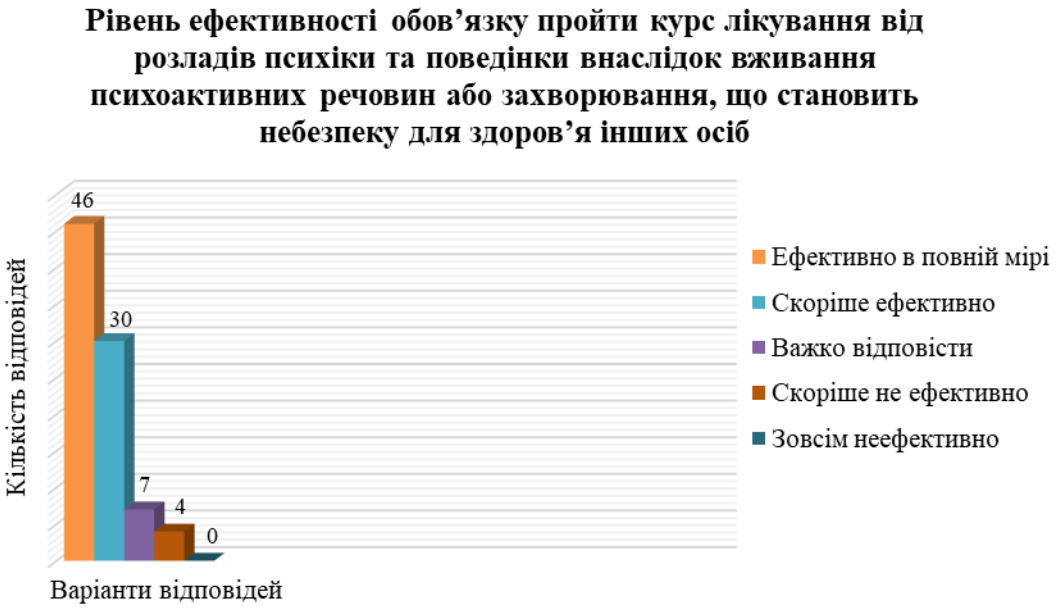

Діаграма 8

продовження додатку Е

Діаграма 9

Діаграма 10

закінчення додатку Е

Діаграма 11

Діаграма 12

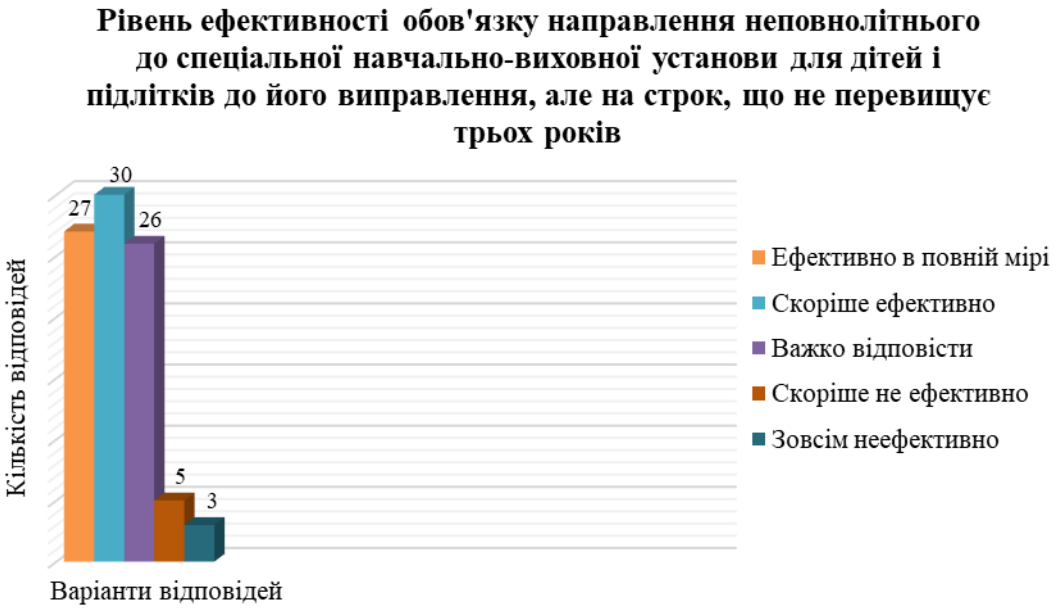

Додаток Є

Акти впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Сілкової Анастасії Олександрівни на тему «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» (відскановані копії):

1. У діяльність Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (лист від 18.07.2018 р. № 04-18/12-1358).
2. У діяльність органів, що здійснюють виконання окремих різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (акт Державної установи «Центр пробації» від 03.12.2018 р.).
3. В освітній процес Національної академії внутрішніх справ (акт від 23.11.2018 р.).
3. У науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ (акт від 06.12.2018 р.).

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності
01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-19/12-1358 "18" 04 2018 р.

Проректору
Національної академії
внутрішніх справ
Чернявському С.С.
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ,
03035

Шановний Сергію Сергійовичу!

Повідомляємо, що пропозиції про внесення змін до Кримінального кодексу України, підготовлені аспірантом кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Сілковою А.О. за темою дисертаційного дослідження «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування», Комітетом отримані, вважаємо що висновки зроблені в них є науково обґрунтованими та можуть бути використані у законодавчій роботі народних депутатів України – членів Комітету.

З повагою

Перший заступник
Голови Комітету **М.Паламарчук**

ВРСДЗ НАВС
Вх. № 73 ВР
"23" 07 2018 р.
кількість аркушів:
осн. док. 1 додаток —

продовження додатку Є

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Директор Державної установи
«Центр пробації»
О. Б. Яцчук
«03» грудня 2018 р.

АКТ
про впровадження в практичну діяльність
результатів дисертації Сілкової Анастасії Олександрівни
«Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування»

Комісія у складі:

Голови: Першого заступника директора Державної установи «Центр пробації», доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника І.С. Яковець

Членів комісії:

Заступника директора Державної установи «Центр пробації» Суботенко О.О.;

Заступника директора Державної установи «Центр пробації» Васюка В.А.;

Заступника начальника відділу пробаційних програм, психологічної допомоги та соціальної роботи з суб'єктами пробації Державної установи «Центр пробації» Луценка Ю.А.

склала цей акт про те, що результати дисертації аспіранта кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Сілкової А.О. на тему «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» (на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право») в цілому мають відповідний науково-теоретичний рівень, є достатньо обґрунтованими, мають певне практичне значення, і частково впроваджені в практичну діяльність працівників уповноважених органів з питань пробації.

Результати дослідження Сілкової А.О. були враховані під час розроблення методичних рекомендацій щодо індивідуального планування роботи із неповнолітніми суб'єктами пробації, а також використовуються практичними працівниками під час реалізації пробаційних програм.

Голова комісії:

Перший заступник директора
ДУ «Центр пробації»,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник І.С.Яковець

Члени комісії:

Заступник директора ДУ «Центр пробації» О. О.Суботенко

Заступник директора ДУ «Центр пробації» В.А.Васюк

Заступник начальника відділу пробаційних програм,
психологічної допомоги та соціальної роботи
з суб'єктами пробації ДУ «Центр пробації» Ю. А.Луценко

продовження додатку Є

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гусарєв

23. 12. 2018 р.

АКТ
про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Сілкової Анастасії Олександрівни на тему: «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Удалової Л.Д. (голова комісії), завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора Савченка А.В., завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента Левченка Ю.О. склала цей акт про те, що результати дисертації Сілкової А.О. на тему: «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Сілкової А.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Актуальні питання кримінального права», «Кримінологія», «Профілактика злочинів», «Правозастосовна практика», у рамках підвищення кваліфікації слідчих та працівників підрозділів згідно з затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії: **Л.Д. Удалова**

Члени комісії:

А.В. Савченко

Ю.О. Левченко

продовження додатку Є

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С.С. Чернявський

06. 12. 2018 р.

АКТ
про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Сілкової Анастасії Олександрівни на тему: «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, доцента Вознюка А.А. (голова комісії); головного наукового співробітника наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, кандидата юридичних наук Стрільціва О.М., провідного наукового співробітника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук Севрука В.Г. склала цей акт про те, що результати дисертації Сілкової А.О. на тему: «Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Сілкової А.О. використовуються: в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами: при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами, слухачами; під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Актуальні питання кримінального права», «Кримінологія», «Профілактика злочинів», «Правозастосовна практика».

2. Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Сілкова А. О. Особливості нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України та окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2015. № 31. Т. 3. С. 62–66.

2. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: окремі теоретичні аспекти. *Право і суспільство.* 2015. № 5-2. Ч. 2. С. 210–217.

3. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: історичний вимір. *Вісник Асоціації кримінального права України.* Електронне наукове видання. Вип. 1 (6). 2016. С. 198–211.

4. Сілкова А. О. Компаративістичні засади дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. *Економіка. Фінанси. Право.* 2017. № 9. С. 20–26.

5. Silkova A. Theoretical Features of Discharge Juveniles from Punishment with the Probation in Criminal Law of Ukraine and Criminal Law of Some Foreign States. *LEGEA ŞI VIAŢA.* Nr. 3/2 (315). 2018. pp. 149–155.

6. Silkova A. Features of Implementation of Probation Programs for Juveniles. *East European Scientific Journal.* # 9 (37). 2018. part 4. pp. 63–66.

7. Сілкова А. О. Окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що не передбачені кримінальним правом України. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 4 квіт. 2014 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2014. С. 198–204.

8. Silkova Anastasiia The Problems of Juvenile Delinquency in the Decisions of the 13th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. *Issues of Application of English Language in Teaching of Criminal Legal Disciplines:* Materials of Round Table (Kyiv, June 23, 2016). Kyiv: National Academy of International Affairs, 2016. pp. 67–70.

9. Сілкова А. О. Аналіз факторів формування злочинної поведінки неповнолітніху сучасних умовах (за результатами анкетування засуджених неповнолітніх). *Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства:* матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 верес. 2018 р.). Херсон: Вид-во «Молодий вчений», 2018. С. 80–86.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:
доктор юридичних наук,
доцент **А.А. Вознюк**

Члени комісії:
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник **О.М. Стрільців**

кандидат юридичних наук **В.Г. Севрук**

Додаток Ж

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сілкова А. О. Особливості нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України та окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2015. № 31. Т. 3. С. 62–66.

2. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: окремі теоретичні аспекти. *Право і суспільство.* 2015. № 5–2. Ч. 2. С. 210–217.

3. Сілкова А. О. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України: історичний вимір. *Вісник Асоціації кримінального права України.* Електронне наукове видання. Вип. 1 (6). 2016. С. 198–211.

4. Сілкова А. О. Компаративістичні засади дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. *Економіка. Фінанси. Право.* 2017. № 9. С. 20–26.

5. Silkova A. Theoretical Features of Discharge Juveniles from Punishment with the Probation in Criminal Law of Ukraine and Criminal Law of Some Foreign States. *LEGEA ŞI VIAŢA.* Nr. 3/2 (315). 2018. pp. 149–155.

6. Silkova A. Features of Implementation of Probation Programs for Juveniles. *East European Scientific Journal*. # 9 (37). 2018. part 4. pp. 63–66.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сілкова А. О. Окремі різновиди звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що не передбачені кримінальним правом України. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 4 квіт. 2014 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2014. С. 198–204.

закінчення додатку Ж

8. Сілкова А. О. Аналіз факторів формування злочинної поведінки неповнолітніх у сучасних умовах (за результатами анкетування засуджених неповнолітніх). *Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства:* матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 верес. 2018 р.). Херсон: Вид-во «Молодий вчений», 2018. С. 80–86.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

9. Silkova A. The Problems of Juvenile Delinquency in the Decisions of the 13th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. *Issues of Application of English Language in Teaching of Criminal Legal Disciplines:* materials of Round Table (Kyiv, June 23, 2016). Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2016. pp. 67–70.